AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI
TOIMETISED XII

E 46437

R

EESTI KEELEÕPETUS

I

Sõjavõe Ühendatud Oppeasutuste
№ 33856
RAAMATUKOGU

HÄÄLIKU- JA VORMIÕPETUS

K

KOOSTANUD
ELMAR MUUK

ENSV
Riiklik avalik
Raamatukogu

R 94-5008-2

Kluge ja Ströhm.
Raamatukauplus.
TALLINN, Pikk tän. 9.

TARTU, 1927
EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Ar 927

„POSTIMEHE“ TRÜKK, TARTUS 1927.

Eessõna.

Käesolev keeleõpetus on normatiiv-deskriptiivset laadi, s. o. ta tahab esitada praegust „õiget“ kirjakeelt. „Õige“ on aga teatavasti see keelekuju, mis ajajooksul traditsioonilisel seesuguseks on kujunenud ning mida keeletarvitajad üldiselt, teadlikul või ebateadlikul kokkuleppel „õigeks“, s. o. normiks tunnustavad. Kus niisugust üldtunnustatud traditsioonilist normi ei ole moodustunud, seal ei saa juttu olla ühisest kultuurilisest kirjakeelest selle sõna tõsises mõttes.

Kui viimaselt seisukohalt hinnata eesti praegust kirjakeelt, siis tuleb konstateerida, et siin säärane norm õige suurel määral on olemas. Eesti kirjakeelekujude enamiku kohta võib öelda, et neid seesugustena tunnustavad kõik eesti teadlikud keeletarvitajad. Ainult võrdlemisi vähesed keelendid kuuluvad vaieldavate hulka. Need on juhtumid, kus juba vanemast ajast meie kirjakeeles on võistlemas mitu rööbasvormi (näit. *pea* ja *pää*) või kus n. n. keeleuuendusliikumuse mõjul senise traditsioonilise keelenormi kõrvale on tekkinud uus, mis on nõudmas omale eluõigusi (näit. *kirjutet* senise *kirjutatud* kõrval). On loomulik, et normatiivne grammatika peab võtma seisukoha ka seesuguste paralleelvormide kohta.

Käesoleva raamatu autor on viimasel puhul püüdnud valida võistlevaist rööbasvormidest need, mis keeletarvitajate hulgas kõige laiemal määral on tunnustatud ning tarvitusel. Autor on veendunud, et ainult see tee suudab meid kiiremas korras viia tarvilisel määral fikseerunud kirjakee-

leni, sest kui iga keeletarvitaja püüab maksma panna oma subjektiivset maitset ja omi tõekspidemeid, siis ei ole loota, et lähemas tulevikus võiks tekkida ühine keelenorm. Sellepärast on autor kõhklemata omaks võtnud need keelelised seisukohad, mis on avaldatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatus“ (kuigi ta isiklikult sooviks näha viimases mõnegi keelendi teissugusena, kui see fikseeritud), sest kõnesolev teos on normina ennast meie keeletarvitajate hulgas suutnud maksma panna muude keelejuhetega võrreldes kõige suuremal määral, ja see on antud puhul oluline. Sõnaraamatu puudusi on ju võimalik edaspidigi kõrvaldada. Praeguses olukorras on ta aga ainuke keeleline alus, millel võivad ühineda meil kõige laiemad keeletarvitajate hulgad. Siiski olgu tähendatud, et kuigi autor normeerimisel kindlasti on kinni pidanud „Õigekeelsusesõnaraamatu“ põhimõtteist, on ta ometi leidnud tarvilikuks esitada ka kõik tähtsamad kõrvalekaldumused viimasest, et lugejale anda ülevaadet kõigist olulisemaist rööbastendentsidest meie praeguses kirjakeeles.

Siin esitatav töö tahab olla käsiraamatuks peamiselt eesti keele õpetajaile ja iseõppijaile (keskkoolidele õpiraamatuks on kavatsetud sama autori „Lühike eesti keeleõpetus“, mille I osa on ilmunud käesoleva raamatuga ühel ajal). Sellejuures on, nagu juba eelpool mainitud, käesolev keeleõpetus esijoones kirjeldavat laadi. Keeleajaloolisi nähtusi on siin esitatud ainult sellevõrra, kuivõrra need võiksid hõlbustada oleviku tähtsamate keeleliste vahekordade (eriti astmevahelduse) mõistmist. Illustratsiooniks ajaloolisele käsitlusele on valitud rohkesti näiteid eriti eesti vanemast rahvaluulekeelest, mis on alal hoidnud rea muistseid keelejooni, ja ka murdeist. Soome keelt on viimaseks otstarbeks kasutatud võrdlemisi vähe, sest see eeldaks laialdasemat soome keele oskust, kui seda meie keeletarvitajate hulgas praegu kahjuks on olemas.

Raamatu sisulisist ja tehnilisist üksikasjust tuleks mainida, et keeleliste juhiste andmisel on püütud alati välja minna keelenäiteist enestest. Sõnade liigitamisel muutkondadesse on talitatud olulistes joontes printsiibi järgi, mille on esitanud oma loenguil lektor J. V. Veski, kuigi muutmisliikide käsitlusviisis on siinkohal viimase autoriga võrreldes tunduvaid erinevusi. Lahkuminevalt seniseist keeleõpetustest on käsiteldud ka vältelisi nähtusi (selle lähemat põhjendust vt. ajak. „Eesti Keel“ 1923, lk. 150). Ajalooliste vahekordade kirjeldamisel on vanemate keelekujude transkriptsiooni teadusliku märkimisviisiga võrreldes tunduvalt lihtsandatud; märkimata on jäetud rekonstrueeritud keelendeis vokaalharmoonia, esiteks lihtsuse mõttes ja teiseks sellepärast, et vokaalharmoonia esinemise ulatus vanemal ajal on alles problemaatilisi, vaieldavaid küsimusi. Täiesti välja jäetud on raamatust õigekirjutuslikud juhised; autor kavatseb süstemaatilise õigekirjutus-õpetuse erilisana avaldada käesoleva töö teises osas, tuletus- ja lauseõpetuses.

Mainitagu tänuga, et autorile tema töös lahket kaasabi ei ole keelanud prof. A. Saareste, lektor J. V. Veski, mag. J. Mägiste ja eesti keele õpetajad E. Nurm ja E. Schönberg, kes kõik, osalt Akadeemilise Emakeele Seltsi ülesandel, osalt allakirjutanu soovil, on lugenud käesoleva töö käsikirja, ja kelle väärtuslikud näpunäited ja märked selle puhul on raamatule olnud suureks kasuks. Olgu tänuga nimetatud ka prof. A. Saareste kaasabi ühe korrektuuri lugemises.

E. M.

Tartus, 17. II 1927.

Lühendite ja märkide seletus.

ains. = ainsus
alaleütl. = alaleütlev
alaltütl. = alaltütlev
alalütl. = alalütlev
allap. = allapoole
da-teg. = *da*-tegevusnimi
e. = ehk
ilmaütl. = ilmaütlev
isik. = isikuline tegumood
jj. = ja järgmised
jm. = ja muud
jne. = ja nii edasi
jt. = ja teised
jts. = ja teised sarnased
kaasaütl. = kaasaütlev
kesks. = kesksõna
kse-olev. = umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik (*kse*-tunnusega)
lihtmin. = isikulise tegumoe kindla kõneviisi lihtminevik
lk. = lehekülg
ma-teg. = isikulise tegumoe *ma*-tegevusnimi
mitm. = mitmus
märk. = märkus
nim. = nimetav
n. n. = niinimetatud
nud-kesks. = isikulise tegumoe mineviku kesksõna (*nud*-tunnusega)
näit. = näiteks, näiteid
olev. = isikulise tegumoe kindla kõneviisi olevik
omast. = omastav
osast. = osastav
p. = pööre
seestütl. = seestütlev
seesütl. = seesütlev
sisseütl. = sisseütlev
s. o. = see on
teg. = tegevusnimi
tegum. = tegumood
tud-kesks. = umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna (*tud*-tunnusega)
umbisik. = umbisikuline tegumood
vrd. = võrdle
vt. = vaata
0 [= null] tähendab puudumist või kadu
● = tugev aste
○ = nõrk aste

′ vokaali kohal tähendab p e a r õ h k u (näit. *poéet)*

` vokaali kohal tähendab k a a s r õ h k u (näit. *kõnelème)*

` silbi ees tähendab järgneva silbi ü l i p i k k u s t (näit. *`laulu, advo`kaati)*

~ tähendab kõrvalolevate keelekujude vaheldumisi esinemist (näit. *mina ~ ma)*

> või < kahe sõna vahel tähendab, et nurga teravas otsas olev keelekuju on arenenud nurga laias otsas olevast keelekujust (näit. *uus < uusi)*

* sõna ees tähendab, et viimast praeguses keeles enam ei esine

N u m b r i d, millele raamatus on viidatud, tähendavad p a r a g r a h v e.

Sisukord.

lk.
Eessõna V
Lühendite ja märkide seletus IX
Sissejuhatuseks 1

Häälikuõpetus § 1—33 7
I. Häälik, tema tekkimine ja liigitus. Liithäälikud § 1—12 7
II. Silp § 13—14 11
III. Rõhk § 15—17 13
IV. Vältus § 18—24 14
V. Astmevaheldus § 25—32 19
VI. Häälikute peenendus § 33 26

Vormiõpetus § 34—130 28
I. Sõnaliigid ja sõnaosad § 34—43 28
II. Käändsõnad § 44—93 35
a. Käänamine § 44—79 35
Arv § 45 35
Käänded § 46—50 35
Põhi- ja peakäänded § 51—55 44
Käändkonnad § 56—58 46
Ühesilbised tüved § 59—60 48
Endised ning praegused kahesilbised tüved § 61—70 . 50
Endised ning praegused kolme- ja enamsilbised tüved § 71—78 66
Käändkondade tabel § 79 80
b. Nimi- ja omadussõnad § 80—86 82
Pärisnimede käänamine § 81—83 84
Omadussõnade võrdlemine § 84—86 87

lk.
c. Asesõnad § 87—88 90
d. Arvsõnad § 89—93 95

III. Pöördsõnad § 94—124 98
Pöörded ja arv § 95 98
Aeg § 96 99
Kõneviis § 97 101
Tegumood § 98 103
Pöördelised ja käändelised muuted § 99—100 . . . 104
Jaatav ja eitav kõne § 101 108
Pöördsõna liitmuuted § 102—104 108
Pöördsõna muudete tabel § 105 110
Pöördsõnade põhi- ja peamuuted § 106—111 112
Pöördkonnad § 112—114 114
Ühesilbised tüved § 115 116
Endised ning praegused kahesilbised tüved § 116—117 117
Endised ning praegused kolme- ja enamsilbised tüved § 118—123 124
Pöördkondade tabel § 124 130

IV. Abisõnad § 125—130 132
a. Abisõnade sisuline külg § 126—129 132
b. Abisõnade vormiline külg § 130 134

Trükivigu ja õiendusi 136

Sissejuhatuseks.

Keele abil avaldame oma mõtteid.

Üksiku mõtte keeleline väljend on **lause.** Näit.: *Targem annab järele. Pilvi kogub taevale. Kuhu vend läks? Küll on ilus ilm! Viige see õnnetu ruttu haigemajja!*

Lause kõige lihtsam tähenduseline osa on **sõna.** Näit.: *targem, annab, järele; elu, inimene, punane, valus, tema, kümme, keegi, mingu, kui, nüüd, sinna, ees, ah.* Sõna võib olla lihtsõna, nagu eelmistes näidetes, või mitmest sõnast kokku pandud liitsõna, näit. *lehtpuu, kuldraha, vallamaja, tinahall, üleajateenija.*

Keel on alatasa **muutuv nähtus.** See tõsiasi selgub niihästi alalhoidunud vanema-aegseist kirjalikkudest mälestusmärkidest[1], milles peegelduv keel erineb vastavast praegusest avaldusvahendist, kui ka eri keelte võrdlusest üksteisega[1]. Iga üksik praegu kõneldav keel on pika-ajalise arenemise tulemus. See keeleline arenemine sünnib aga nii aeglaselt, et keeletarvitaja ise seda üldiselt ei märkagi. Suuremad muudatused keeles toimuvad harilikult alles aastasadade ja -tuhandete kestes.

---

[1] Näit. G. Mülleri umbes 300 a. tagasi kirjutatud eestikeelseis jutlusis on sõna *au* veel oma vanemal kujul *auvo,* samuti esineb seal praeguse *vaatama* asemel *valatama.* Mõlemad sõnad on eesti keeles hiljemini lühenenud (*v* ja *l* on neis kadunud). — Eesti sõnale *hambad*

Keel ei ole muutunud eri maakohtades mitte ühtlaselt ega ühes suunas. Sellest on tingitud asjaolu, et praegu isegi samal keelealal üksikute maakohtade kõnelemisviis üksteisest erineb: me ütleme viimasel puhul, et keelel on eri paigus eri **murded**. Iga keel on hargnenud murdeiks.

Üksikute eri keelte kohta on paljudel juhtumistel võidud kindlaks teha, et nad on arenenud ühisest algkeelest, et nad on seega samuti nagu mingi suurema keelrühma murdeid. Keeli, mis oma ehituselt üksteisega sarnanevad ning mis on arenenud mingist ühisest algkeelest, nimetame **hõim-** ehk **sugukeelteks.** Hõimkeeled kokku kujundavad keelkonna.

Ka **eesti keel,** mida kõneldakse Eesti Vabariigis ja eestlaste asundustes väljaspool Eesti riiki, on pidanud läbi käima pikast arengust. Praegune eesti keel on välja kasvanud algsoome keelest, mida kõneldi ligikaudu 2000 a. tagasi umbes praeguse Venemaa kesk-lääneosas. Eesti lähemad sugukeeled on soome, karjala-aunuse, vepsa, vadja ja liivi keel, mis kõik põlvnevad samast algsoome keelest ja mida praegu ühes eesti keelega nimetatakse läänemere-soome keelteks. Viimased on omakorda suguluses paljude teiste keeltega, mis kõik kokku kuuluvad **uurali** keelkonda. Meie sugukeelte hargnemist oletatavast ühisest uurali algkeelest kujutab järgmine kavastis:

---

vastab soome keeles *hambaad* (soomlased kirjutavad selle *hampaat*-kujul), vepsa keeles *hambhad,* karjala keeles *hambahad.* Viimasena-mainitud vormid *hambaad, hambhad, hambahad* peegeldavad kõik eesti sõna *hambad* vanemat kuju *hambahad.* Eestis on nimelt ses sõnas *h* kadunud ja teise-kolmanda silbi *a*-d on kokku sulanud üheks lühikeseks *a*-ks *(hambahad > hambaad > hambad).*

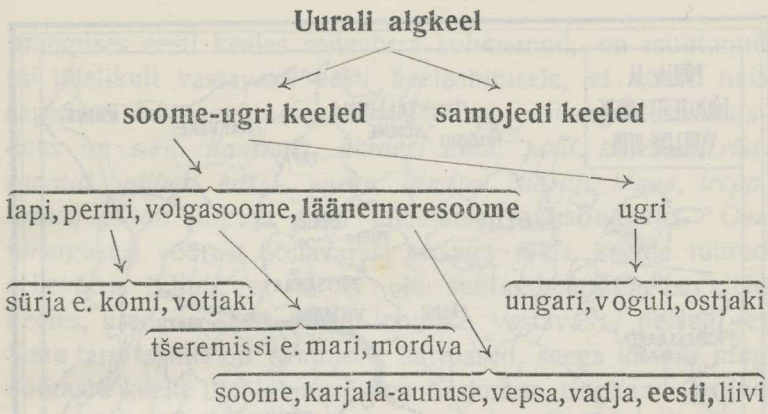

On kõneldud ka soome-ugri keelkonna sugulusest indo-euroopa keelkonnaga, millesse kuuluvad muuseas ka meie naabruses olevad germaani, slaavi, balti (läti, leedu) ja romaani keeled, kuid seni on see sugulus keeleteaduse poolt tõestamata. Samuti ei ole saadud tõestada soome-ugri keelte sugulust n. n. altai keeltega (mille hulka kuuluvad ka mongoli keeled), kuigi seda sugulust vanemal ajal on oletatud.

Eesti keele alal esineb rohkesti üksikuid murdeid. Tähtsamaiks neist on **põhja-eesti** ja **lõuna-eesti** murre, mis omavahel tunduvalt erinevad ja milles omakorda võib eraldada rea alamurdeid. Kummagi peamurde piiriks Eestis on joon, mis läheb läbi umbes Tartu- ja Viljandimaa keskkohast ja Pärnumaa kaguosast, jättes Tartu- ja Viljandimaa põhjaosa, suure osa Pärnumaad ja kõik muud Eesti põhjapoolsed maakonnad, ka saared, põhja-eesti murde alale, terve muu lõunapoolse osa maad aga lõuna-eesti murde valdkonda (vt. kaarti lk. 4).

Et mingi keeleala üksikute erimurrete tarvitajad suudaksid üksteisest küllaldaselt aru saada, on tarvilik, et kujuneks mingi samal keelealal üldiselt mõistetav ning tunnustatav ühiskeel. Niisuguse ühiskeele eeskuju-andvamaks normiks on kultuurrahvail arenenud enam-vähem kindla-

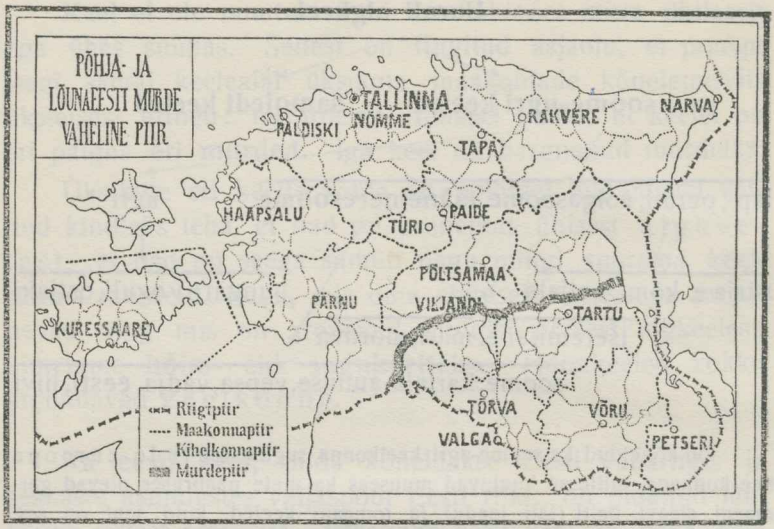

kujuline **kirjakeel,** mille peamiseks otstarbeks on, nagu nimigi näitab, kirjalik mõtteväljendus ja mida oskavad täiel määral tarvitada kõik sama keeleala haritumad, kirjaoskajamad isikud. Kirjakeele põhjaks on harilikult mingi üksikmurre, millele on lisandunud keeleaineid ka muist murdeist.

Eesti kirjakeel on välja kasvanud p õ h j a - e e s t i murdeist, peamiselt selle murdeala keskosast (Harjumaa, Järvamaa, Virumaa lääneosa), kuid ta on endasse sulatanud aineid ka muist põhjapoolseist murdeist ja lõunaeestist.

Suur osa eesti praegust s õ n a v a r a on pärit meie keele vanemailt arenemisjärkudelt, kuigi harilikult muutunud kujul. Kuid niihästi eestlaste esivanemad kui eesti rahvas oma erielu aegu on kokkupuuteis muude rahvastega võõraist keelist l a e n u teel omandanud rea sõnalisi väljendeid. Osa sellest võõrailt omandatud sõnavarast on

praeguses eesti keeles sellevõrra kohanenud, on muutunud nii täielikult vastavaks eesti keeleehitusele, et võhik neis sagedasti äragi ei tunne võõrast ollust. Niisugusteks sõnadeks on näit. *hammas, hernes, kuld, põld, kasukas, rist, raamat, piibel, katel, parun, kindral, sidrun, klaas, trepp, kruus, plaan* jne. ja neid nimetame **laensõnadeks.** Osa niisugusest võõrast sõnavarast on aga meie keelde tulnud sellevõrra hiljuti, et ta ei ole suutnud koduneda meie keeles, areneda eesti keele loomule vastavaks, pealegi et tema tarvitajaiks on peamiselt haritlased, seega kitsam ning võõraste keelte häältdamisviisiga harjunum ringkond (paljud neist sõnust jäävadki vististi oma praegusel kujul pikemaks ajaks eesti kirjakeelde püsima), näit. *geograafia, hieroglüüf, deklameerima, termomeeter, šampanja, süsteem, opositsioon, meteoroloogia, zooloogiline* jne. Neid nimetame **võõrsõnadeks.**

Keeleõpetus ehk **grammatika** annab ülevaadet keele ehitusest, kitsamas mõttes just kirjakeele ehitusest. Käesolevas raamatus on keeleõpetuse mõistet käsitatud selles kitsamas mõttes, s. o. käesolev teos tahab esitada eesti praegust kirjakeelt.

Seda keeleõpetuse osa, mis käsitleb kõneelundite kujundatud kõlasid, häälikuid, nimetatakse **häälikuõpetuseks** e. **foneetikaks.** Sõnade eri kujude ehk vormidega teotseb **vormiõpetus** e. **morfoloogia,** kusjuures sõnade moodustamisvõimalusi esitab **tuletus-** e. **derivatsiooniõpetus.** Sõnade liitumisest lauseiks pakub ülevaadet **lauseõpetus** e. **süntaks.**

Keeleõpetusse kitsamas mõttes ei kuulu, kuigi tegelikult temaga on osalises ühenduses, **õigekirjutusõpetus** e. **ortograafia,** mis reeglistab keeleväljendite tähistamist kirjas.

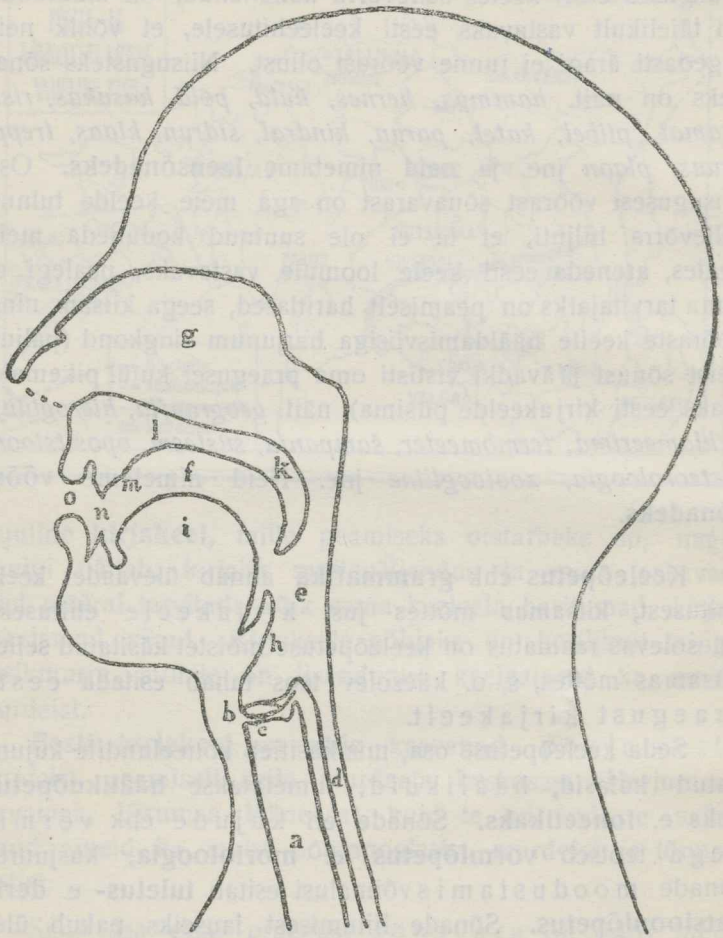

Kavastis-läbilõige tähtsamaist kõne-elundeist.

a. Hingekõri (tuleb kopsust). b. Kõrisõlm. c. Häälepael. d. Söögikõri ehk neel. e. Kurk. f. Suukoobas. g. Ninakoobas. h. Kõrikaas. i. Keel. k. Pehme suulagi ehk kurgupuri. l. Kõva suulagi. m. Igemed. n. Hambad. o. Huuled.

Häälikuõpetus.

I. Häälik, tema tekkimine ja liigitus. Liithäälikud.

1. Sõnad *elamine, kompsima* võidakse lahutada osadeks *e-l-a-m-i-n-e, k-o-m-p-s-i-m-a.*

Niisugust keeleväljendi lihtsaimat osa, kõneelundite tekitatud kõla (vt. 2), nimetatakse **häälikuks.**

Märkus. Hääliku märki kirjas kutsutakse **täheks.**

2. Hääliku kujundamisel e. häältdamisel on tegev kõne-elundeist (vt. joonist, eelmisel leheküljel) kõigepealt kops, millest tulev õhuvool tungib hingekõri kaudu kõrisõlme ja sealt kurgu ning suu- või ninakoopa kaudu välja. Õhu vabale väljavoolule võivad osalisi või täielisi takistusi teha järgmised tähtsamad elundid: häälepaelad — kaks kõrvuti asetsevat nahakilet kõrisõlmes, mille vaheline pilu — häälepilu — võib tõmbuda kas koomale, kuni täielise sulgumiseni, või minna laiemale, kusjuures häälepaelad teatava pilusuuruse korral võivad hakata värisema, sünnitades heli; siis kurgupuri e. pehme suulagi, mis võib sulgeda läbikäigu kas suu- või ninakoopasse; edasi keel ja huuled, mis võivad takistada õhuvoolu läbi- või väljapääsu suust. Keel võib sellejuures puutuda vastu kõva või pehmet suulage, igemeid ja hambaid. Kopsust tuleva õhuvoolu

hõõrdumisest vastu eelkirjeldatud kõneorganeid tekkivaist kahinaist ning helidest sünnivadki kõlad — häälikud.

3. Häälda: *a-a-a*..., nagu sõnas *maa*, või *e-e-e*..., nagu sõnas *tee*, ja pane tähele kõne-elundite tegevust sellejuures.

Häälikuid, mille kujundamisel kopsust tulev õhuvool, pannud värisema häälepaelad, kurgus ega suukoopas läbivoolul takistusi eest ei leia, nimetatakse **täishäälikuiks** e. **vokaalideks.**

Eesti keele vokaalid on:

a, näit. *vana, taadi, saabuma*
e, „ *tere, seened, teega*
i, „ *siristama, viige, liig*
o, „ *kole, loodab, tooma*
u, „ *puru, suudab, luusima*
õ, „ *põleb, põõsas, võõraid*
ä, „ *kära, sääsed, pääsema*
ö, „ *köha, söögem, töö*
ü, „ *süles, tüüdata, süüga*

4. Häälda: *s-s-s*..., nagu sõnas *kass* või vaigistussõnas *tsss!*, või *v-v-v*..., nagu sõnas *kivvi*. Katsu häälda *t-t-t*..., nagu sõnas *matt*. Pane sellejuures tähele kõneorganite tegevust!

Häälikuid, mille kujundamisel õhuvoolu läbipääs kõne-elundeist on kas osaliselt või täieliselt takistatud, kusjuures häälepaelte värisemise puhul kitsendus või sulg on suukoopas, nimetatakse **kaashäälikuiks** e. **konsonantideks.**

Eesti keele konsonandid on:

b, näit. *pabul, pipar, koppima* (vt. allapoole, märkust)
d, „ *sadu, tütar, kotti*
g, „ *kogu, kukub, olek, tükk*
h, „ *halud, vaha, kehha*

j, näit. *järel, sajab, majja*
l, „ *pudel, lilled, kallid*
m, „ *mõmin, kummi, tammedel*
n, „ *nina, tunnid, lendama*
r, „ *rasv, korrale, narrimine*
s, „ *sasima, kassid, pessa*
v, „ *vaha, suvi, kivvi,*

peale nende *n g* ees, sõnus nagu *vankril, tungid, vangide,* mille jaoks kirjakeeles erimärk puudub ja mida tähistatakse keeleteaduslikus kirjanduses *ŋ* abil (näit. *vaŋkril*).

Märkus. Tähed *k, t, p* on ainult häälikute *g, d, b* erisuguse pikkusjärgu märgiks (vt. 21, märkus) ega tähista omaette häälikuid.

5. Eesti keelde laenatud võõrsõnus võivad esineda veel järgmised, eesti keelele mitte-omased kaashäälikud:

f, näit. *frakk, filosoofia*
š, „ *dušš, tšuvašš*
z, „ *zooloogia, zügoot*
ž, „ *želatiin, süžee*

6. Teatavate häälikute kujundamisel häälepaelad värisevad, sünnitades heli, teiste hääldamisel mitte. Esimesi häälikuid kutsutakse helilisteks, järgnevaid helituiks.

Eesti keeles on helitud: *b (p), d (t), (f), g (k), h, s, (š);* kõik muud konsonandid ja vokaalid on helilised.

Märkus. Teatavail tingimustel võivad helitud häälikud kõnelemisel saada helilisteks ja ümberpöördult. Näit. *h* on heliliste häälikute naabruses tihti heliline *(raha, lehmaga)* ja *l, m, n, r, v* võivad *h, s* järel sõna lõpul olla helitud *(mahl, ahm, pahn, kohr, osm, ahv, rasv).*— Kaashäälikud *b, d, g, s* on harilikult ikka helitud (eestipärasel hääldamisel).

7. Vokaalid jaotatakse hääldamiskoha järgi kahte liiki.

a) Tagavokaalide hääldamisel nihkub keel suus tahapoole; need on: *a, o, u, õ.*

b) Eesvokaalide kujundamisel kerkib keel suu eesotsa poole; need on: *e, i, ä, ö, ü.*

Märkus. Lõunaeesti ning kohati ka põhjaeesti murdes ja mõnes eesti lähemas sugukeeles on teatava piirini maksev seadus, et ühes sõnas tohib esineda kas ainult eesvokaale või ainult tagavokaale, mitte kumbigi läbisegi, näit. lõunaeestis *emä* või *imä*, mitte *ema*. Seda nähtust nimetatakse vokaalharmooniaks. Eesti kirjakeeles vokaalharmoonia puudub.

8. Konsonandid liigituvad hääldamisviisi järgi viide rühma.

a) Sulghäälikud e. klusiilid on: *b (p), d (t), g (k)*. Nende kujundamisel tekib suu- ja ninakoopas huulte või keele ja kurgupurje abil täieline sulg, mis takistab mõneks ajaks õhuvoolu läbipääsu.

b) Piluhäälikud e. spirandid (frikatiivid) on: *(f), h, j, s, (š, z, ž), v*. Nende hääldamisel kujundavad kõneorganid mingis kohas kitsa pilu, mille kaudu kopsust tulev õhuvool kahinaga välja tungib.

c) Külghäälik e. lateraal on *l*. Selle hääldamisel suleb keeleots suu kesk- ning ülaosas läbipääsu õhuvoolule, mis välja tungib keeleäärtest mööda suukoopa külg osade kaudu.

d) Värihäälik e. tremulant on *r*, mille kujundamisel õhuvool tungib, keeleotsa värisedes, läbi kitsa avause suu eęs-osas.

Märkus. Konsonante *l* ja *r* nimetatakse üheskoos nende kõla järgi ka sulahäälikuiks e. liikvidaiks.

e) Ninahäälikud e. nasaalid on: *m, n, η*. Nende hääldamisel on õhuvoolu läbikäik suu kaudu suletud, nina kaudu vaba.

9. Hääldamiskoha järgi liigitatakse konsonandid nelja rühma.

a) Huulhäälikud e. labiaalid on: *b (p), (f), m, v*. Nende kujundamisel takistavad õhuvoolu läbipääsu suu kaudu peamiselt huuled.

b) Hammashäälikud e. dentaalid on: *d (t), l, n, r, s, (š, z, ž)*. Nende hääldamisel kerkib keele eesosa ülemise hammasterea poole, sünnitades seega osalise või täielise takistuse väljatungivale õhuvoolule.

c) Lagihäälikud e. palataal-velaarid on: *g (k), j, η*. Nende kujundamisel sünnib sulg või pilu suukoopas keeleselja kerkides vastu kõva või pehmet suulage.

d) Kõrihäälikuid e. larüngaale on üks: *h*. Selle hääldamist iseloomustab õhuvoolu-takistus kõrisõlmes, häälepaelte abil.

Märkus. *h* võib olla teatavas häälikulises ümbruses ka lagihäälik, näit. sõnus nagu *õhkama, viht*.

10. Konsonantide liigitustabel:

		Huulh.		Hammash.		Lagih.		Kõrih.	
		Helil.	Helit.	Helil.	Helit.	Helil.	Helit.	Helil.	Helit.
Sulgh.			*b (p)*		*d (t)*		*g (k)*		
Piluh.		*v*	*(f)*	*(z, ž)*	*s, (š)*	*j*	*(h)*[1]		*h*[1]
Sulah.	Külgh.			*l*					
	Värih.			*r*					
Ninah.		*m*		*n*		*η*			

11. Häälikud ei esine kõnelemisel harilikult mitte üksikult, l i h t h ä ä l i k u i n a, vaid on liitunud üksteisega h ä ä l i k ü h e n d e i k s e. **liithäälikuiks.** Nii on omavahelises ühenduses näit. konsonandid *lm* sõnas *valmis, mps* sõnas *komps* või *rt* sõnas *varte,* moodustades l i i t k a a s - h ä ä l i k u e. k o n s o n a n t - ü h e n d i, ja täishäälikud *ae* sõnas *vaev, oi* sõnas *poisid* või *au* sõnas *austama,* kujundades l i i t t ä i s h ä ä l i k u e. v o k a a l - ü h e n d i.

12. Vrd. täishäälik-ühendeid *ui, ai, ea, oe* sõnus *luiged* ja *eluiga, naisi* ja *vanaisa, hea* ja *reaalne, soe* ja *poeet.*

Kaksiktäishäälikuks e. **diftongiks** nimetatakse kahe vokaali ühendit, mida hääldatakse ü h e hingetõukega. — *ui* sõnas *luiged* on diftong, sõnas *eluiga* mitte.

II. Silp.

13. Sõnad *kasvab, võitlusele, esitlemine* võidakse lahutada osadeks *kas-vab, võit-lu-se-le, e-sit-le-mi-ne.*

Niisugune sõna osa — ühe hingetõukega hääldatav häälik või häälikühend — on **silp.** Eesti keeles esineb igas silbis tingimata vähemalt üks v o k a a l, välja arvatud mõned hüüdsõnad *(tsss! tprr! hm!* jne.), milles vokaale ei esine.

---

[1] *h* kohta vt. 9, märkus, samuti 6, märkus.

Sõna võib olla ühe- või enamsilbiline *(öö, maa, ve-ri, o-le-mi-ne)*. Esimesele järgnevaid teist, kolmat, neljat jne. silpi kutsutakse järgsilpideks *(võit-lu-se-le)*.

Märkus 1. Eesti kirjakeele lihtsõnades (välja arvatud võõrsõnad) esineb järgsilpides vokaalidest ainult *a, e, i, u*. Täishäälikud *o, õ, ä, ö, ü* asetsevad lihtsõnas ainult 1. silbis. Erandiks on mõned hüüdsõnad *(aitäh, ohoh* jne., mille pearõhk on järgsilbil, vt. 15, 16) ja muidugi liitsõnad *(eluõigus, allüürnik)*.

Märkus 2. Liitkonsonanti *(kl, kr, pl, tr, st* jne.) eesti keeles silbi algul harilikult ei esine ega ole algupäraselt esinenudki (välja arvatud vahest ainult *ts*-ühend, vrd. lõunaeesti *tsiga* [= siga] jt.). Kirjakeeles esineb liitkonsonant üksnes sõna esimese silbi algul, ja nimelt nooremais laen- ja võõrsõnus (*klaas, grammatika, trumm, protsess, stenograaf* jne.) ja helijäljendavais ning kirjeldavais sõnus *(prauhti!, trahh!, krõbisema, pragin* jne.). Vanemais laensõnus on niisugusel puhul eesti keelde üle kandunud ainult ühendi viimane konsonant, näit. *raamat* (vrd. vene *грамота), tampima* (vrd. alasaksa *stampen), kaunis* (vrd. muinasgermaani **skauniz)* jne.

14. Vrd. silpide lõpphäälikuid sõnadel: *va-na — var-nad, nae-rab — naer-ma, ko-su-ma — komp-sud, ma-dal — ma-ta-me* (loe: *maŭ-ta-me,* kus ˘ tähendab hääliku lühidust), *va-ga — va-ka* (loe: *vaŭ-ka), see-bi — see-pi* (loe: *seep-pi), ko-le-da, kir-jas-tus* jne.

Silp võib lõppeda niihästi vokaali kui konsonandiga. Esimesel puhul nimetatakse teda **lahtiseks** *(va-na)*, teisel puhul **kinniseks** *(var-nad)*. Kui kirjas mingile lihtsõna silbile vahenditult järgneb *p, t, k,* siis on see silp alati kinnine *(ma-ta-me, see-pi)*.

Märkus. Kahe vokaalimärgi vahel kirjas esinev *p, t, k* ei ole muud kui pika *b, d, g* tähiseks (vt. 21, märkus), sellepärast jaguneb hääldamisel see *p, t, k*-häälik kahele silbile: *matame* (loe: *maŭ-ta-me,* nagu *an-na-me), pakuti* (loe: *paŭ-kuŭ-ti,* nagu *ammuti), võpatama* (l.: *võp̆-paŭ-ta-ma),* kuigi kirjas *p, t, k* eraldame niisugusel puhul järgnevasse silpi: *ma-ta-me, pa-ku-ti, võ-pa-ta-ma.* Sellepärast ongi lihtsõnas *p, t, k* abil märgitud hääliku eel silp alati kinnine.

Kahe kokkuliidetud sõna vahekohal ei ole see juhis maksev, sest sõna-alguline konsonant on lühike: *vastu-panu, koju-tulek* (loe peaaegu nagu: *vastu-banu, goju-dulek).* Sõnul *pikakarvane, latitükk* on seega 1. silp kinnine, 2. lahtine.

III. Rõhk.

15. Vrd. erinevat hääldamistugevust e. -pingsust järgnevail sõnasilpidel: ***tohust — tohoh, vanker — ankeet, poeme — poeet; võitlejaile, kõnelemine, paremuselegi*** jne. (tugevama pingutusega öeldud silbid jämedatrükilised).

Vähemat või suuremat jõukulutust ning pingsust hääliku või silbi hääldamisel nimetatakse **rõhuks.**

Pingsamini kujundatud silpe kutsutakse tugevarõhulisteks e. rõhulisteks (märk ´ ehk ` silbi vokaali kohal, näit. *tóhust, tohóh, kõnelemine*), vastavaid nõrgemini hääldatavaid — nõrgarõhulisteks e. rõhutuiks (neil erimärki ei ole).

Tugevarõhulist silpi võidakse omakorda hääldada kas suurema või vähema pingusega: esimesel puhul nimetatakse vastavat rõhku pearõhuks (märk ´, näit. *ánnab*), teisel puhul kaasrõhuks (märk `, näit. *lúgemàta*). Pearõhk on seega kõige tugevam rõhk sõnas.

16. Näit.: *hále, háleda, háletsèma, háletsùselègi, háletsemàta, háletsemàtusèle; kóhe, kóhendàgu, kóhendùsetàgi, kóhendamìsele; táhtma, táhtlìkkegi, táhetàgu; péremèeste, póepìdaja, ráamatukàuplus, kéeluàbinõude; aitäh, karsúmdi, ohóh; niisámuti, ùleüldine, nèlitéistkùmmend; poéet, metóodika, màterialism.*

Pearõhk asetseb omaette hääldatavail eesti liht- kui liitsõnadel harilikult ikka esimesel silbil; ainult mõnel hüüdsõnal (vt. 35, i) ja liitsõnal on pearõhk järgsilbil *(ohóh, niisámuti),* samuti suurel osal võõrsõnul, vastavalt keelele, kust nad laenatud *(poéet).*

Kaasrõhk asetseb lihtsõnadel sagedasti kolmandal, viiendal jj. paarituarvulistel silpidel *(kóhendùsetàgi)*, kuid võib langeda ka paarisarvulistele silpidele, s. o. teisele, neljandale jne. *(táhtlìkkegi, háletsemàta)*. Liitsõnadel, mille esimene silp pearõhuline, on järgnevate liitosade esimesed silbid kaasrõhulised *(kéeluàbinõule)*, välja arvatud viimaseks silbiks olev liitosa, mis on rõhutu *(kéeluàbinõu)*. Liit- ja võõrsõnadel võib kaasrõhk olla ka esimesel silbil *(ùleűldine, màterialísm)*.

Rõhutu on iga silp, mis pole pea- ega kaasrõhuline. Üksiseisvalt hääldatava, enam kui ühesilbise sõna viimane silp on alati rõhutu, kui pearõhk on mõnel eelneval silbil *(kóle, háleda)*, samuti teine silp, kui pearõhk on esimesel silbil ja kui esimene silp on lühike või keskpikk (vt. 19; näit.: *háletsèma, ráamatu)*.

17. Näit.: ***vástust ta ei sáanud; kés seda oleks úskunud, kes séda oleks úskunud, kes óleks seda úskunud.*** Vrd. üksikuid sõnu: ***kés, séda, óleks, úskunud.***

Lauses ei tarvitse rõhuolud olla samad kui üksikuis sõnus. Lauses võidakse mõnd sõna eriti kuuldavale tõsta, teda tugevamini rõhutades, kusjuures muud sõnad jääksid kas kaasrõhulisteks või sagedasti hoopis rõhutuiks.

Tugevamat rõhku lauses nimetame **lauserõhuks**, vastandiks eelkirjeldatud silbirõhule, mis esineb üksikuis sõnus.

IV. Vältus.

18. Nii silbid kui häälikud võivad eesti keeles olla väga mitmesuguse kestvusega. Näit. on esimene silp sõnus ***iga, mehi*** lühem kui sõnus ***võistlema, meeste,*** samuti on *a* sõnas ***alused*** vähema kestvusega kui sõnas ***maa.***

Aega, mis kulub teatava hääliku või häälikühendi hääldamiseks, nimetatakse **vältuseks** e. **pikkuseks** (kvantiteediks), kusjuures vältuse eri astmeid ehk järkusid nimetatakse **välteiks.**

19. Vrd. esimese silbi kestvust sõnadel:

tore	*toores*	***toored***
vaga	*vaka*	***vakka***

padi	*paadi*	***paati***
lasub	*laastud*	***laastude***
tulu	*tuulte*	***tuuli***
sugu	*suigub*	***suikuma***
pada	*paistab*	***paistma***
hani	*annab*	***andis***
merel	*metsad*	***metsade***
karistab	*kardab*	***kartma***
urisema	*tantsib*	***mürtsuma***
asi	*häälte*	***saunade***
rabelemine	*vennaksed*	***kauplus***
unustama	*pilbastega*	***aasta***
kahetsemata	*veerandi*	***pikk***

Silpidel eraldatakse eesti keeles kolm kestvusjärku e. väldet: **lühike** e. **esimene, keskpikk** e. **teine** ja **ülipikk** e. **kolmas.**

Lühikeses e. esimeses vältes (lühikese- e. esmavälteline) on esimene silp sõnadel: *tore, vaga, padi, lasub, tulu, sugu, hani, karistab, rabelemine* jne. Keskpikas e. teises vältes on esimene silp sõnadel: *toores, vaka, paadi, laastud, tuulte, suigub, annab, kardab, vennaksed* jne. Ülipika- e. kolmandavälteline on esimene silp sõnul: *toored, vakka, paati, laastude, tuuli, suikuma, andis, kartma, pikk* jne.

Märkide seletuseks. Käesolevas raamatus on kolmandavälteline silp tarbekorral tähistatud märgi ` abil vastava silbi ees, näit. *`metsade, `taevas, põllu`vilja, konso`nanti.*

Tähele panna! Konsonandiga lõppev (= kinnine), samuti diftongi või pika vokaaliga silp (vokaalide välteid vt. 21) on üksiseisvas sõnas alati pikk (s. o. kas kesk- või ülipikk), mitte kunagi lühike: *val-lad,*

sui-gub, va-kad (vt. 14, märkus), *saa-nide* (vrd. *su-gu, va-la, i-ga* jne., mis lõpevad lühikese vokaaliga).

20. Sõna või sõnaosa esimese silbi kestvusest oleneb sõna või sõnasõna **silbivälde:** missuguses vältes on sõna või sõnaosa 1. silp, seesugusel silbivältel on kogu sõna või sõnaosa. Näit. sõna *kohustama* on esma- e. lühisilbivälteline, sest tema esimene silp *ko-* on lühike, sõna *vannutakse* on teisel e. keskpikal silbivältel, sest silp *van-* on teises vältes, sõnaosa *-`likkude* sõnas *õnnelikkude* on kolmanda- e. ülipikasilbivälteline, sest silp *-`lik-* on ülipikk.

Tähele panna! Kõik omaette üksikult hääldatavad ühesilbilised sõnad on kolmandal silbivältel, näit. *`maa, `kosk, `puu, `laud, `ning, `et, `kas, `mis, `öö* jne.

Märkus 1. Elavas kõnes lauserõhutus kohas on aga niisugused ühesilbilised sõnad sagedasti ülilühikesed või keskpikad, s. o. 1. või 2. silbivältel, näit. sõna *ma* lauses *kás ma lähen* või *et* ja *ta* lauses *téan küll, et ta túleb.*

Märkus 2. Sõna või sõnaosa silbivälte kindlaksmääramine oleneb vastava sõna või sõnaosa 1. silbi kestvuse õigest kuulmisest. Selles kuulmises tuleb end harjutada, tarvitades võtteid, mis silbivälte kindlaksmääramist hõlbustavad. Nii on väga otstarbekohane kaaluteldava sõna kaks esimest silpi kiiresti hääldades mitu korda korrata, näit. *kaladele*-sõna silbivälte määramisel pidevalt öelda: *ka-la-ka-la-ka-la . . .;* sellejuures saadakse mulje, et mõlemad silbid on ühepikkused ning lühikesed (saadud mulje skeem: ◡◡◡◡◡◡◡◡, kus ◡ tähendab lühikest silpi). Sõna *vennaga* puhul — *ven-na-ven-na-ven-na-ven-na . . .* — saadakse samuti kuuldemulje, et silbid on ühepikkused [1], kuid nad tunduvad pikemad kui *ka-la-ka-la-ka-la . . .* juures: järelikult on meil siin tegu pikkade silpidega (skeem: – – – – – – – –, kus kriips tähendab pikka silpi). Küsimus on ainult, kas esimene silp viimasel puhul on kesk-

[1] Tegelikult ei tarvitse muidugi mõlemad silbid olla täpsalt ühepikkused, kuid et me silpide pikkuse otsustame saadud kuuldelise mulje põhjal, siis on selle mulje kirjeldus väga tähtis.

või ülipikk. Viimase küsimuse lahenduseks võetagu võrdluseks näit. sõna *vendade*. Hääldades *ven-da-ven-da-ven-da-ven-da*... jõutakse otsusele, et esimene silp on tunduvalt pikem kui teine, nii et hääldamise rütm on lonkav (skeem: –⏑–⏑–⏑–⏑). Saadud mulje on viimasel puhul sootu teine kui *venna-venna*... puhul: tol tundusid mõlemad silbid ühepikkused, sel on esimene silp pikem; ja võrreldes *ven-da-ven-da*... *ven-na-ven-na*...'ga leiame, et *ven-* sõnas *venda* on kestvam kui sõnas *ven-na*. Järelikult on esimene silp sõnal *`vendade* ülipikk, sõnal *vennaga* keskpikk, sõnal *kaladele* lühike: *`vendade* on kolmanda-, *vennaga* teise- ja *kaladele* esma-silbivälteline. — Et silpide pikkus on ainult suhteline mõiste, siis on siin võrdlus otsustav: alati katsutagu silbivältemääramisel kaaluteldav sõna kõrvu seada ühe või mitme muu sõnaga.

Raskused silbivälte määramisel olenevad sagedasti kõneleja mitte-kirjakeelsest hääldamisest (kas murdelise kõnelemisviisi või eesti keele mitte-oskuse tõttu). Kes sõnu ise ei oska õigesti hääldada, see ei saa välteid määrata kuulmise teel: sel tuleb õige välde meelespidamise teel kätte õppida või välteoskusest üldse loobuda ja sõnade erinevad keelekujud õppida mälulisel teel. Sest õige kirjakeelse sõnakuju määramine oleneb sagedasti — nagu järgnevast selgub — sõna silbivälte leidmisest.

Märkus 3. Võõrsõnadel, mil pearõhk ei ole esimesel silbil, määratakse silbivälde harilikult kahe esimese silbi järgi alates pearõhust, kusjuures pearõhuline silp kaasa arvatakse, näit. *fonéetika* on samal silbivältel kui *éetika*, sõna *kroáadid* on 2. silbivältel, sest sõna-osal *-aadid* on 1. silp keskpikk.

21. Vrd. hääliku *a* vältust sõnus *varul, vaarub, `vaaruma, hani, saanid, `saani, e* vältust sõnus *kera, keerud, `keerdu, r* vältust sõnus *vara, varrud, `marru, b* vältust sõnus *kobin, kopib, `kopsu, g* vältust sõnus *tugi, tuki, `tukki, d* vältust sõnus *saade,* [teie] *saate, `saatel, kardab, Marta, `kartma* jne.

Ka üksikuil häälikuil eraldatakse kolm väldet: lühike e. esimene, keskpikk e. teine ja ülipikk e. kolmas välde.

Märkus. Lihthäälikute esimene välde märgitakse ühekordse tähega, teine ja kolmas välde harilikult kahekordse tähega *(hani,*

saanid, saani, vara, varrud, marru). Vokaalidevahelise *b, d, g* II välde märgitakse *p, t, k* abil, kolmas välde *pp, tt, kk* abil (*tugi, tuki, tukki).* Väldete märkimise üksikasju esitab õigekirjutusõpetus.

22. Vrd. kaksiktäishäälikute vältust: *laulab — `laulma, hoiab — `hoidma, hauast — `hauda, teine — `teisi, muiatakse — `muigama* jne. Vrd. *a* ja *au* pikkust sõnus *valu — laulud — `laulude, kasid, kausid, `kaunade.*

Diftongeil on ainult kaks väldet: keskpikk e. teine *(laulab)* ja ülipikk e. kolmas *(laulma).*

23. Tegelikus keeleõpetuses on tarvilik silmas pidada peamiselt nende häälikute välteid, mis asetsevad sõna (või sõnaosa) esimese ja teise silbi vahekohal, näit. sõnas *vakka* häälikuid *a-kk, metsa — e-t-s, sooned — oo-n, lauaga — au, mürtsudes — ü-r-t-s, tants — a-n-t-s,* sõnaosas *-tikkude,* sõnast *põõsastikkude,* häälikuid *i-kk,* jne. Neid häälikuid — esimese silbi vokaal või diftong ja järgnevad konsonandid kuni teise silbi vokaalini, viimast mitte enam kaasa arvates — nimetatakse sõna (või sõnaosa) **sisehäälikuiks.**

24. Vrd. silbiväldet ja sisehäälikute välteid järgnevail sõnadel (sisehäälikud püstkirjas, kolmandavältelised häälikud jämedatrükilised): (I silbivälde:) *vana, põleb, muhud, ema, visatakse, vabandage;* (II sv.:) *annab, suka, saarele, paunast, kaubelda, metsad, tantsitakse;* (III sv.:) *`panna, `sukka, `saari, `paunade, `kauplema, `metsi, `tantsima, `riistu, `veetma, `piltide, `marssima, `koit, `poiss, `kurt, `vakk, `mees, `joon, `tee.*

Sõna sisehäälikute välde oleneb sõna silbivältest.

Esma silbivältelisel sõnal on kõik sisehäälikud lühikesed *(vana).*

Teise silbivältelisel sõnal on üks sisehäälik keskpikk *(annab),* või kõik on lühikesed, aga nende hulgas esineb diftong või liitkaashäälik *(paunast, metsast),*

sisehäälikute hulgas ei ole sel korral ühtki ülipikka häälikut.

Kolmandasilbivältelisel sõnal on üks (ja ainult üks) sisehäälik ülipikk *(panna)*.

Märkus. Kui pikale vokaalile, diftongile või *l, m, n, r*-le järgneb pikk *k, t, p, s, h, f, š* (= sulg- või piluhäälik), kusjuures vastav sõna on ülipikasilbivälteline, siis ei ole III vältes mitte eelnevad häälikud, vaid *k, t, p, s, h, f, š*, näit. *kook, kaup, piits, poiss, laastu, psüüh, kurt, kaartide, marssima, valss, tantsima, konksude, lamp, agraafia, plüüš* jne.

V. Astmevaheldus.

25. Vrd. sisehäälikuid sõnadel: *rida — rea — ridade — read — ridu — reast* (aga: *elu — elude — elud — elusid — elust* jne., kus *l* esineb kõigis sõnakujudes), *mäge — mäe, salgama — salata, sõda — sõja, korda — korrast, hambad — hammas, pikka — pikad, `villade* (*l* III v.) — *villad* (*l* II v.) jne.

Ühe ja sama sõna sisehäälikud ei esine sõna erikujudes mitte alati samal kujul, vaid mõni neist vaheldub kaunis korrapäraselt kas sama hääliku puudumisega *(rida : rea)*, mõne muu häälikuga *(sõda : sõja, korda : korra)* või sama hääliku mõne muu vältega *(pikka : pikad)*. Seda nähtust kõigil sõnadel ei esine (näit. *elu*).

Märkus. Esitatud vaheldus asetseb mõnikord ka kaugemal sõnas, mingi sõnaosa sisehäälikuil, näit. *õnne`likku — õnnelikud, võsas`tikku — võsastikus.*

26. Näiteid, milles hääliku esinemine vaheldub hääliku puudumisega:

a) *b, d, g* vokaali järel:

tuba — toa	*poodi — poes*
kuube — kuue	*jõudu — jõu*
pidama — pean	*hoidma — hoian*
riided — riie	*aeda — aia*

uude (uus) — uue	*liugu — liu*
vedel (vesi) — vee	***poega — poja***
jõgede — jõe	***aega — aja***
huugama — huuata	***haugi — havi***

Vokaalijärelmise esmavältelise ***b, d, g*** esinemine vaheldub samade häälikute puudumisega. — Tähele panna erijuhtumeid: *aeda — aia* (mille asemel võib tarvitada ka *aida — aia*), *poega — poja, aega — aja, haugi — havi.*

Märkus 1. Sõnadel *poeg, aeg* — vanem kuju *poiga, aiga* — on kaduvormides endine *g*-eelne vokaal-ollus *i* läinud üle järgneva silbi algusse: *poi-ga-, ai-ga- > poi-a, ai-a > po-ja, a-ja;* samuti on *haug*-sõnal *u* muutunud *v*-ks: *hau-gi- > hau-i > ha-vi.*

Märkus 2. *d—s* ja *ht—ks* -vahelduste kohta (*uude — uus, vedel — vesi, kätte — käsi, tõrde — tõrs, kahte — kaks* jne.) vt. 29, märkus 3.

b) *g* ja *d* konsonandi järel:

algama — alata	*uskuma — usub*
kilgama — kilata	*lohku — lohus*
hiilgama — hiilata	*ohkama — ohata*
orgu — orus	*tahtma — tahab*
hüürgama — hüüraku	*vihta — vihaga*
möirgama — möirata	*kahte (kaks) — kahe*
käsku — käsud	*ühte (üks) — ühe*

l, r, h, s järel esinev esmavälteline *g* (kirjutatakse *h, s* järel *k*-ga) ja *h* järel asetsev *d* (*t*) vahelduvad samade häälikute puudumisega, s. o. ***lg, rg, hk, sk, ht*** vahelduvad vastavalt ***l, r, h, s, h***-ga.

Märkus. *lg, rg* vaheldub *l, r*-ga peamiselt sõnas, mille esimeses silbis on tagavokaal või *i*, pikk vokaal või diftong: *salgama — salata, kurge — kure, hiilgama — hiilata, hüürgama — hüürata, möirgama — möirata;* vrd. *märga — märja*, 27 a.

27. Näiteid, milles häälik vaheldub mõne muu häälikuga.

a) *d* ja *b* vokaalide vahel, *b* ja *g* *l, r* järel:

sadama — sajab	*märga — märjad*
sõda — sõja	*tõbi — tõves*
koda — koja	*tiiba — tiivas*
hülgama — hüljata	*leiba — leivaga*
selga — selja	*kõlbama — kõlvata*
kärge — kärje	*turba — turvas*

Lühikeste vokaalide vaheline ***d*** (I välde) ja *l, r* järelmine ***g*** vahelduvad *j*-ga; vokaalidevaheline või *l, r* järelmine ***b*** vaheldub ***v***-ga.

Märkus. *lg, rg* vaheldub *lj, rj*-ga peamiselt eesvokaalses sõnas, s. o. sõnas, mille esimeses silbis on eesvokaal *(e, ä, ö, ü)*; vrd. 26 b, märkus.

b) *d l, n, r* kõrval, *b m* kõrval:

muldama — mullata	*tõrde (tõrs) — tõrre*
kildu — killud	*kumba — kummast*
andma — annan	*tõmban — tõmmata*
kündi — künni	*keeldu — keelu*
kordama — korrata	*käänded — käänete*
varde (vars) — varre	*kaardude — kaarud*

Lühikese vokaali järel ning *l, n, r* kõrval osas sõnakujudes esinev ***d*** (I välde) on teistes sõnakujudes muutunud vastavalt ***l, n, r***-ks, s. o. oma kõrvalkonsonandi sarnaseks, samuti on ***b*** *m* kõrval muutunud ***m***-ks, ehk ühesõnaga: ***ld, nd, rd, mb*** vaheldub vastavalt ***ll, nn, rr, mm***-ga. — Pika vokaali järel on sel kombel tekkinud *ll, nn, rr, mm* lühenenud ***l, n, r, m***-ks *(keeldu — keelu)*.

Häälikmuutust, milles mingi häälik on arenenud kas osaliselt või täieliselt mõne oma ligidal seisva hääliku sarnaseks, nimetatakse sarnastumiseks e. assimilatsiooniks.

c) Vokaal *b, d, g* kõrval:

iga — ea	*lugu — loo*
pidama — pean	*roogu — roo*
poodi — poe	*süda — söandab*
uba — oa	*küdema — köeb*

Samal korral kui *b, d, g* teatud sõnade erikujudes kord esineb, kord puudub (vt. 26, a), vaheldub nende häälikute kõrval olevaist lühikestest vokaalidest *i e-ga, u o-ga, ü ö-ga.*

Märkus. Samadel tingimustel on aga pikk *ii, uu, üü* ilma säärase vahelduseta: *riidu — riiu, huugama — huuata, püüdma — püüan.* Muud pikad vokaalid on kõrvaloleva konsonandi kao korral lühenenud: *raagu — rao, needma — neab, rooga — roa, lõõga — lõas.*

28. Näiteid, milles hääliku üks välde vaheldub sama hääliku mõne muu vältega:

a) Konsonant lühikeste vokaalide vahel ja vokaal lühikeste konsonantide eel:

`hakkab — hakaku	*`laasima — laasib*
`latti — latid	*`keelama — keelata*
`hüppama — hüpata	*`võõrad — võõraste*
`kasside — kassid	*`laulma — laulame*
`tallama — tallata	*`koiba — koiva*
`kammisid — kammiga	*`jõudma — jõuab*

Lühikeste vokaalide vahelise lihtkonsonandi, ja esmavälteliste konsonantide eel asetseva pika vokaali või diftongi kolmas välde vaheldub samade häälikute teise vältega.

b) Konsonant pika vokaali või diftongi järel või teise konsonandi kõrval:

`saaki — saagiga	*`atrade — adra*
`näitama — näidaku	*`lapsi — lapsed*

`kaapima — kaabib	*`kostma — kostab*
`poissi — poisid	*`vinguma — vingub*
`väntama — vändata	*`surmama — surmanud*
`märssi — märsist	*`nälga — nälja*
`konksude — konksud	*`salgama — salata*

Pika vokaali ning diftongi järel või konsonandi kõrval asetseva üksikkonsonandi kolmas välde vaheldub sama konsonandi esimese vältega.

Märkus. Sarnastumise puhul (vt. 27, b) vaheldub siiski sel korral konsonandi kolmas välde teise vältega, sest assimilatsioonivormides on kõrvuti-olevad konsonandid kokku sulanud üheks: *`hambad* (*m* III v.): *hammas* (*m* II v.); samuti muudel puhkudel, kui konsonandile järgneb kord konsonant, kord vokaal ning kui sisekonsonante ei ole kadunud: *`tapma* (*p* III v.) — *tapab* (*p* II v.; vrd. *`tahtma — tahan*, kus kaduvormis *h* on lühike).

29. Eelmistes punktides kirjeldatud sisehäälikute kadumine, muutumine või välteline nõrgenemine on olnud algselt tingitud sellest, kas järgnev silp oli kinnine või lahtine.

Sõna teise silbi olles algupäraselt kinnine, on sõna sisehäälikuterühm nõrgenenud, s. o. sisehäälikuid on kas kadunud või naaberhäälikuga sarnastunud või sisehäälikute hulgas esineb *j*, mis on arenenud *d, g*-st, või *v*, mis on saadud *b*-st, või üks sisehäälikuist on, võrreldes sama sõna mõne muu vormi vastava hääliku võrgemas vältes. Niisugusel korral on meil tegu vastava hääliku või sõna **nõrga astme** e. **paindega** (näit. *rea, hammas, sõja, tõve, pika*).

Vastasel korral, s. o. kui teine silp on olnud alglahtine, on sõna sisehäälikud jäänud eelkirjeldatud kujul nõrgenemata. Niisugusel puhul on vastav sisehäälik või sõna **tugeval astmel** e. **paindel** (näit. *rida, hamba, sõda, tõbe, pikka*).

Sõna teise silbi algkinnisusest või -lahtisusest oleneva nõrga ja tugeva astme vaheldumisi esinemist nimetatakse **astmevaheldusekс** e. **paindumiseks**. Sõnad, mil see nähtus esineb, on astmevaheldusliku d e. painduvad.

Märkus 1. Praegusest eesti keelest paistab, nagu ei oleks õige, et sõna tugev või nõrk aste oleneb tema teise silbi kinnisusest või lahtisusest. Küll on näit. *anda* — *annan* puhul see juhis tõsiasjadega kokkukõlas (*anda* — 2. silp lahtine, *annan* — kinnine), kuid sõnadel nagu *hakkan* — *haka/nud* on lugu ümberpöördud: tugev aste on seal, kus ootaks nõrka, ja vastuoksa. Kuid vanemal keelearenemisjärgul oli *hakkan*-sõna tõesti lahtine (<**hakka/dan*) ja *hakanud* kinnine (<**hakad/nud*). Meie juhis on maksev, kui arvesse võtame sõna teise silbi algkinnisust. Lähemalt seletab niisuguseid näilikke kõrvalepõikeid astmevaheldusreeglist järgnev keeleõpetuse osa — vormiõpetus. — Sagedasti on ka sõna nõrk või tugev aste hiljemini üle kantud, üldistatud sinna, kuhu ta algupäraselt ei ole kuulunud, näit. oodatava vahelduse *vaga* — **vaa* asemel tarvitatakse tugeva astme üldistusena *vaga* — *vaga* (vrd. *nuga* — *noa*), või jällegi *teen, teed, teete, tegevad* asemel on esinemas eelnevate nõrgaastmeliste keelekujude mõjul *teevad* (vrd. *tegema*).

Märkus 2. Sõna sisehäälikuil on mõnikord enam erinevaid kujusid kui kaks, näit. *käsi*-sõnal on neid tervelt neli: *käsi, käe, kätte, käte* —, *jõgi, sõda*-sõnal kolm: *jõge, jõe, jõkke, sõda, sõja, sõtta*. Kuid astmeid on niisugusel puhul ikkagi ainult kaks: nõrgas astmes on ainult need vormid, mis vastavad eelkirjeldatud tingimusile, s. o. mille sisehäälikuist üks on kas kadunud, muutunud *j*-, *v*-ks või suhteliselt nõrgemas vältes (antud puhul: *käe, käte, jõe, sõja*), kõik muud erikujud on tugevas astmes. Tugeva astme lahkuminevaid vorme esitab lähemalt vormiõpetus.

Märkus 3. Astmevahelduse alla ei kuulu juhtumid, kus *t* pika *d*) esinemine vaheldub sama hääliku puudumisega (vrd. *ütelda* — *öelda, mõtelnud* — *mõelnud* jne.), sest see nähtus ei olene teise silbi algkinnisusest või -lahtisusest (näit. *mõtelnud* — *mõelnud*-puhul on kummalgi korral teine silp olnud algkinnine). Samal põhjusel ei saa astmevahelduse hulka lugeda kõiksugu muidki vaheldusnähtusi, mis eelpool jäetud käsitlemata, nagu *d* — *s* (*uude* — *uus, kätte* — *käsi* jne., vt. 26 a, märkus 2; *uus*- ja *käsi*-sõnas põlvneb *s* endisest *d*-st, vt. 62, märk.), *ht* — *ks (kahte* — *kaks), n* — *s (kaane* — *kaas), m* — *n (lume* — *lund), ps* — *s (laps* — *last)* jne. Need nähtused leiavad tarbekorral seletuse vormiõpetuses.

30. Tähele panna! Sõna astmeid ei tohi tähenduslikult segi ajada sõna silbiväldetega. Astmeid on kaks: nõrk ja tugev, silbivälteid — kolm: esimene, teine ja kolmas. Kõik sõnad ei ole astmevaheldusliikud (näit. *maja, elu, kisama, ja, et, kohe*), kuid kõigil sõnadel on silbivälde. Silbivälte määrajaks on ainult sõna või sõnaosa esimese silbi pikkus, aste oleneb sõna teise silbi alglahtisusest või -kinnisusest. Sõna võib olla lühikesel silbivältel, kuid sellejuures tugeval astmel (näit. *sõda, viga*) ja ümberpöördult (näit. sõna *teen*, sõnast *tegema*, on ülipikal silbivältel, kuid nõrgal astmel).

31. Näit.: *po`eeti — poeedid, advo`kaat — advokaadi, nor`mannide — normannid, fra`seerima — fraseerib, definitsi`oonide — definitsioonid, boi`kotti — boikotiga, materia`lism — materialismist, `tšehhide — tšehhid, `duss — dušiga, ži`raff — žirafid, fono`graafide — fonograafid* jne.

Ka võõrsõnad alluvad paindumisele, ja nimelt vältelisele astmevaheldusele. Muuliigiline astmevaheldus (häälikute kadu või muutumine laadilt, vt. 26, 27) puudub. Vahelduvad sisehäälikud asetsevad sõnaosas, mis algab pearõhust *(fraséerima)*, mõnikord ka kaasrõhust *(ádvokàati)*.

32. Häälikute astmevahelduse tabel.

(0 [= null] tähendab hääliku puudumist, kadu).

I. Häälik vaheldub kaoga või mõne muu häälikuga.

	Tugev aste.			Nõrk aste.	
1. Konsonandid.					
b	Vok. + b	*tuba*		Vok. + 0	*toa*
		leiba		Vok. + v	*leiva*
	lb	*halba*		lv	*halva*
	rb	*kõrbe*		rv	*kõrve*
	mb	*hamba*		mm	*hammas*
d	Vok. + d	*saadu*		Vok. + 0	*sao*
		sadama		Vok. + j	*sajab*

Lüh. vok. + ld	*valdama*	Lüh. vok. + ll	*vallaku*
„ „ „ nd	*kandma*	„ „ „ nn	*kannan*
„ „ „ rd	*tõrde*	„ „ „ rr	*tõrre*
Pikk vok. + ld	*keeldu*	Pikk vok. + l	*keelu*
„ „ „ nd	*käänded*	„ „ „ n	*käänete*
„ „ „ rd	*kaardu*	„ „ „ r	*kaarus*
ht	*vihtuma*	h	*vihub*
g Vok. + g	*loogu*	Vok. + 0	*loole*
lg	*sülgema* / *külge*	l / lj	*suleb* / *küljes*
rg	*arga* / *märga*	r / rj	*arad* / *märja*
hk	*rõhku*	h	*rõhuga*
sk	*laskma*	s	*laseb*

2. Vokaalid.

i + b, d, g	*viga*	e + 0	*vea*
u „ „	*uba*	o + 0	*oa*
ü „ „	*küdema*	ö + 0	*köeb*

II. Vältevaheldus.

Tugev aste.		Nõrk aste.	
1. Konsonandid.			
III v.	*vakka* / *võtme* / *andma*	II v. (lühikeste vokaalide vahel)	*vakad* / *võti* / *annab*
III v.	*piiki* / *kaussi* / *kartma*	I v. (pika vokaali või diftongi järel ja konsonandi kõrval)	*piigi* / *kausiga* / *kardab*
2. Vokaalid.			
III v.	*kaaluma* / *leidma*	II v.	*kaalub* / *leiab*

VI. Häälikute peenendus.

33. Vrd. *palk, palgi — palk, palga, kann, kanni — kann, kannu, selga, selja — valge, valgus, jutt, juti — jutt, jutu, kasti — kastma, kurni — kurnama* jne.

Sõna sisehäälikuist häälduvad hammashäälikud, s. o. *d, l, n, r, s,* endise või praeguse *i* või *j* eel enam *i*-taoliselt, s. o. keele laiema puudutusega vastu hambaid, igemeid või suulage. Kuuldeliselt saame sel puhul mulje, et need häälikud on pehmemad, „peenemad“ kui harilikult. Sellepärast nimetame sel kombel kujundatud häälikuid **peenendatuiks** e. **palataliseerituiks** ning seda „pehmemini“-hääldamise nähtust peenendumiseks e. palataliseerumiseks (muljeerumiseks).

Märkus 1. Sõnades *kont, rott, kett, matt, nool, saan, kass, toos* jne. *i* või *j* peenendatud kaashääliku järel praegu puudub, kuid *i* on seal esinenud varemalt (< *konti, nooli, saani* jne.). Vokaali kadumise kohta sõna lõpult vt. vormiõpetus, 41.

Märkus 2. Peenendus ei esine mitte alati, järjekindlasti *i* ega *j* eel. Näit. puudub ta vahenditult *i* järel *(pilti), u*-lõpulise diftongi järel *(kaussi), r*-häälikus vahenditult *i* või *j* eel *(harjuma*; aga: *parti)* ja paljudel muudelgi juhtumeil. — *lg*:*lj* astmevahelduse puhul esineb peenendus ka algupärase mitte-*i* ja mitte-*j* eel (näit. *selga, nälga;* vrd. *selja, nälja),* samuti lastekeeles ning meelitussõnades (näit. *utu, põssu, tuduma, musu, kussu; kulu* jne.). — Konsonantühendis on peenendatud ainult kõige eelmine konsonant: *kont, haldjas, selts, tantsima* jne.

Märkus 3. Peenendust võidakse tarbekorral märkida tähise ′ abil, mis esineb ka keeleteaduslikus kirjanduses, näit. *paĺk, koṫṫ, kańn, seĺja, muśu, uṫu* jne.

Vormiõpetus.

I. Sõnaliigid ja sõnaosad.

34. Lauseis *käbi ei kuku kännust kaugele, uus luud pühib hästi, pill järgneb pikale ilule, kaugelt kumab kaunis kodu* jt. on igal sõnal oma tähendus. Kuid sellejuures on osa sõnu sisuliselt üksteisele lähemal kui muud sõnad. Niisuguseiks tähenduselt üksteisele ligidamalseisvaiks sõnuks on näit. *käbi, känd, luud, pill,* mis nimetavad asju, *uus, pikk, kauge, kaunis,* mis näitavad, missugune mingi asi on, *kukkuma, pühkima, järgnema, kumama,* mis tähendavad tegemist või mingis seisukorras olemist jne.

35. Kõik keeles olevad sõnad jaotatakse nende tähenduse järgi üheksasse sõnaliiki.

a) *käbi, känd, koer, tuba, kodu, iludus, lugemine, elu, mälestus, imestus, kolmnurk* jne. on esemete ja olukordade — asjade, olevuste, omaduste, nähtuste, sündmuste, tegevuste, kujutluste, mõistete — nimed. Seda liiki sõnu kutsutakse **nimisõnadeks** e. **substantiivideks.**

b) *hea, pikk, kaunis, kauge, karske, raudne, keskmine, tuuline, sooniline* jne. näitavad, missugune, mis laadi, mis omadusega on mingi ese või olukord. Niisugused sõnad on **omadussõnad** e. **adjektiivid.**

c) *mina, sina, meie, see, kes, niisugune* jne. viitavad mingile esemele või olukorrale, kes kõneleb või kellest või millest on kõne. Nad esinevad nimi- või omadussõna asetäitjana ja neid nimetatakse **asesõnadeks** e. **pronoomeneiks.**

d) *kaks, kolm, sada, esimene, teine, kuues, neljandik, viiekesi* jne. osutavad arvu või järjekorda ja neid nimetatakse **arvsõnadeks** e. **numeraalideks.**

e) *pühkima, kukkuma, laulma, jooksma, magama, ununema, leiduma, rippuma, selguma* jne. tähendavad tegemist või (olukorras) olemist. Seda liiki sõnu kutsutakse **pöördsõnadeks** e. **verbideks.**

f) *siin, eemal, nüüd, kohe, ruttu, ilusasti, küllap, jah, ei* jne. määravad kohta, aega, teoviisi jm. Neid nimetatakse **määrsõnadeks** e. **adverbideks.**

g) *all, mööda, kaudu, pärast, tõttu* jne. (ühendeis nagu *lae all, mööda metsi, linna kaudu, pärast lõunat, haiguse tõttu* jne.) asetsevad lauses nimisõna kõrval ja osutavad selle nimisõna vahekorda lause muude sõnadega. Seda liiki sõnu nimetatakse **kaassõnadeks,** ja nimelt, kui nad asetsevad juurdekuuluva substantiivi eel, siis **eessõnadeks** e. **prepositsioonideks** (*pärast lõunat*), vastasel korral **tagasõnadeks** e. **postpositsioonideks** (*linna kaudu*).

h) *ja, ning, et, kui, aga, vaid, või* jne. ühendavad lauseid ja lauseosasid (näit. *päike paistab ja taevas sinetab; liblikad ja linnud lendlevad*). Need on **sidesõnad** e. **konjunktsioonid.**

i) *ae! säh! oh! ohoh! tsss...! tprrr...! mürtsti! karkauhti! pimm, põmm!* jne. on hüüatused ja häälitsused, mis avaldavad tundeid ning tahteid või jäljendavad helisid ja kahinaid. Neid nimetatakse **hüüdsõnadeks** e. **interjektsioonideks.**

36. *Ojavere küla naabruse/s on suur mets. Küla/st metsa/ni on maa/d umbes pool kilomeetri/t. Küla/sse viiv ainuke sõidutee läheb selle/st metsa/st läbi, mille tõttu küla elanikkude/l on metsa/ga tihti kokkupuutei/d. Selle/s metsa/s asunud vanasti rohkesti hunte. — jookse, jookse/n, jookse/d, jookse/me, jookse/te.*

Sõnad ei asetse lauseis mitte alati muutumata samal kujul üksteise kõrval (vrd. *küla, küla/**st**, küla/sse, mets, metsa/**ni**, metsa/**st**, metsa/**ga**, metsa/**s**, jookse, jookse/**n**, jookse/**d**, jookse/**me**,* jne.), vaid neis leidub sagedasti mingi sõnaosa, häälik või häälikühend, mis määrab kindlaks sama sõna vahekorra mõne muu sõnaga lauses (eelmisis näiteis: *-st, -sse, -ni, -st, -ga, -s* jne.). Niisugust sõnaosa nimetatakse **muutelõpuks** e. lihtsalt **lõpuks**. See sõnaosa, mis jääb üle, kui muutelõpp on eraldatud, on **tüvi**. Sõnad võivad esineda lauses ka ilma muutelõputa, paljaste tüvedena (eelmisis näiteis: *küla, suur, mets, pool, jookse* jne.).

Sõnakujundamist muutelõppude abil nimetatakse **muutmiseks** e. **flekteerimiseks** ja sel kombel kujundatud sõna muutevormiks e. **muuteks**. Sõnu on niihästi muutuvaid (*maa, võitlema*) kui muutumatuid (*ning, et, kaudu*)

Et isegi sama sõnaliigi sõnad ei muutu kõik ühteviisi, jaotatakse nad erinevuste järgi muutmisrühmadesse e. **muutkondadesse**.

37. *kala/st, kala/le, kala/l — kala/**de**/st, kala/**de**/le, kala/**de**/l; raamatu/sse, raamatu/l — raamatu/**te**/sse e. raamatu/**i**/sse, raamatu/**te**/l e. raamatu/**i**/l; suure/le, suure/ga, suure/lt — suure/**ma**/le, suure/**ma**/ga, suure/**ma**/lt; kõnele/n, kõnele/d, kõnele/me — kõnele/**ksi**/n, kõnele/**ksi**/d, kõnele/**ksi**/me; palu/ma, palu/v — palu/**ta**/ma, palu/**ta**/v* jne.

Sõnaosa, mis ei iseloomusta ainult ühte muudet, vaid määrab terve rea sama sõna erimuudete sisu, nimetatakse **tunnuseks** (eelmisis näiteis: *-de-, -te-, -i-, -ma-, -ksi-, -ta-;* sisuliselt määrab näit. tunnus *-de-, -te-, -i-,* et kõnesolevaid esemeid on mitu: *kaladel* [= mitmel kalal], *raamatuil*). Tunnus asetseb harilikult tüve ja muutelõpu vahekohal.

38. *kala — kala/ne, kala/sta/ma, kala/st/us, kal/ur; ela/ma — ela/ta/ma, ela/t/us; joo/ma — joo/t/ma, joo/ma/r;*

tüli — tüli/kas, tüli/ta/ma, tüli/t/us; ilu — ilu/s — ilus-/ta/ma — ilus/t/us.

Paljudel juhtumeil võib mingist sõnast kujundada teise sõna, liites esimese tüvele teatud hääliku või häälikühendi (*kala — kala/ne*). Niisugust sõnakujundavat häälikut või häälikühendit nimetatakse **liiteks** e. **suffiksiks** (eelmisis näiteis: *-ne, -sta-, -us, -ur, -ta-, -r, -kas, -s*). Sõnaosa, mis jääb järele, kui liide on eraldatud, kutsutakse **põhitüveks**, ja sõna, millele põhitüvi kuulub, — tüvisõnaks (näit. põhitüvest *ela-* ning tüvisõnast *elama* on kujundatud liite *-ta-* abil sõna *elatama*). Liide asetseb tunnuse ja lõpu eel, kui viimaseid järgneb *(ela/ta/ksi/me)*.

Sõnakujundamist liidete abil nimetatakse **tuletamiseks** e. **deriveerimiseks**, sel kombel kujundatud sõna — **tuletiseks** e. **derivaadiks** (näit. *joo/t/ma* on tuletis tüvisõnast *jooma*).

Tüve, milles liiteid ei leidu, nimetatakse **lihttüveks** (*ela-*); tuletatud tüvi sellevastu on **liittüvi** (*elata-*). — Tähele panna: mingisuguse sõna põhitüvi ei tarvitse alati olla lihttüvi, vaid võib olla ka liittüvi (näit. sõna *ilus/tama* põhitüvi *ilu/s* on liittüvi: *ilu+s*).

39. Sõnad liigitatakse nende muutmisviisi järgi kolme rühma:

a) **käändsõnad** e. **noomenid**, mille hulka kuuluvad nimi-, omadus-, ase- ja arvsõnad;

b) **pöördsõnad** e. **verbid**, mis moodustavad tähenduseliselt üheainsa rühma (vt. 35, e); nende muutmine erineb käändsõnade omast;

c) **abisõnad** e. **partikliid**, mille hulka kuuluvad määr-, kaas-, side- ja hüüdsõnad.

Käänd- ja pöördsõnad muutuvad, kuigi teineteisest erineval kujul, abisõnad on üldiselt muutumatud.

40. Vrd. tüve lõpphäälikut järgnevail sõnul: *jõge, jõge/de, jõge/dele, jõe/le, jõe/st, jõe/d; vali/n, vali/te, vali/gu, vali/nud; kukku/ma, kukku/gu, kukku/nud, kuku/n, kuku/me, kuku/ksin; hamba, hamba/ga, hamba/d, hammas/t, hammas/te, hammas/tele; kõnele/n, kõnele/sin, kõnele/v, kõnel/da, kõnel/gu, kõnel/nud, kõnel/dakse.*

Tüvi võib lõppeda kas täis- või kaashäälikuga. Esimesel puhul nimetatakse teda **täishäälikuliseks** (täishäälik-) e. **vokaaltüveks**, teisel korral **kaashäälikuliseks** (kaashäälik-) e. **konsonanttüveks**. Igal muutuval sõnal, mil on olemas konsonanttüvi, on viimase kõrval tingimata olemas ka vokaaltüvi (kõigil sõnul konsonanttüve ei ole).

Tüvi võib olla sellejuures kas **tugev** *(kukku-, hamba-)* või **nõrk** *(kuku-, hammas-)*, vastavalt astmele. — Tüve lõppvokaali järgi eraldatakse *a-, e-, i-, u-* tüved *(kala-, käe-, tuki-, paku-, hamba-, jõge-, vali-, kuku-)* ja vastavalt *a-, e-, i-, u-* tüvelised sõnad.

41. Vrd. tüvesid: *mets, päev, laul, suur, tuul, and[ma], kuld[ne], kübar, madal,* ja neile vastavaid pikemaid tüvekujusid: *metsa (metsa/de), päeva (päeva/dele), laulu (laulu/ga), suure, tuule, anda, kulda, kübara (kübara/d), madala.* Eesti vanemas rahvalaulukeeles tarvitatakse näit. *mets* asemel *metsa („kuku vasta, kuusemetsa"), päev* asemel *päeva („kuu tõuseb, alaneb päeva"), andma* asemel *andamaie, leidma* asemel *leidamaie („küla lapsed leidamaie ja mitte kätte andamaie")* jne.

Tüvi ei ole praeguses eesti keeles mitte alati ühe ja sama pikkusega (vrd. *mets* ja *metsa*). Selle nähtuse põhjuseks on sagedasti, et tüves mingi vokaal on kadunud.

Nimelt iga kord, kui sõna esimene silp on olnud pikk (on lõppenud konsonandi, diftongi või pika vokaaliga, vt. 19) ja teine silp on olnud lahtine, on teise silbi vokaal kadunud (*metsa* > *'mets, laulu* > *'laul,*

suuri > *`suur, andama-* > *`andma, kuldane* > *`kuldne),* samuti on kaugemal sõnas (kolmandas, neljandas jne. silbis) vokaal sõna lõpult alati kadunud *(kübara* > *kübar, madala* > *madal).*

Vokaali kadu sõna sees nimetatakse sisekaoks, sõna lõpul — lõppkaoks.

Märkus 1. Nagu eesti vanemas rahvalaulus, puudub lõpp- ja sisekadu ka meie suurimas lähemas sugukeeles, soomes, kus öeldakse näit.: *suuri metsä* [= suur mets], *laulanut* [= laulnud]. — Eestis on lõpp- ja sisekadu sündinud umbes ajajärgul a. 1200—1500 p. Kr.

Märkus 2. Lõpp- või sisekao tõttu lühenenud tüve ei tohi segi ajada konsonanttüvega (näit. *mets* on lühenenud tüvi, *hammas-* aga konsonanttüvi, vt. 40). Viimase kohta ei ole võidud kindlaks teha mingit vokaali kadu, esimesel korral on, nagu öeldud, niisugune kadu sündinud võrdlemisi hiljuti, 400—700 a. tagasi. — Järgnevais peatükes juhitakse tarbekorral vastavail kohtadel tähelepanu sellele, kas on tegu konsonanttüvega või vokaalikaolise lühenenud tüvega.

42. Sõnakujud *`kirvel, `hambad, `kindad, `kastes* on praegu tugeval astmel, olgugi et nende teine silp on kinnine (ootaks nõrka astet). — Vanemas rahvalaulukeeles ei ole küsimusaluste sõnade tüvi mitte kahe-, vaid kolmesilbine: *kirve'e/lla, hamba'a/d, kinda'a/d, kaste'e/ssa,* kusjuures teine silp on lahtine *(kirve-ella).*

Sõnatüved *`kirve, `hamba, `kinda, `kaste* jts. on ka lühenenud, kuigi erinevalt lõpp- ja sisekao juhtumeist. Nende tüvede vanem kuju on *kirvehe-, hambaha-, kindaha-, *kastege-,* millest meie vanemas rahvalaulukeeles konsonandi *(h, g)* kao järele on kujunenud *kirve'e, hamba'a, kinda'a, kaste'e.* Eesti kõnekeeles on see arenemiskäik läinud veel kaugemale: teise ja kolmanda silbi vokaalid on kokku sulanud üheks lühikeseks vokaaliks: *`kirve, `hamba* jne.

Niisugust lühenemist esineb ka esimese ja teise silbi vahekohal, näit. *jõu* (vrd. *jõudu), liu* (vrd. *liugu*) jne. (neis

Fr. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riiklik Raamatukogu

näiteis on konsonant astmevaheldusseaduse mõjul kadunud ja kõrvalolevad vokaalid koondunud ühte silpi).

Nähtust, milles vokaalidevaheline konsonant on kadunud ja kõrvalolevad vokaalid selle järele kokku sulanud ühte silpi, nimetatakse **koondumiseks** e. **kontraktsiooniks**, ja tüvesid, milles kontraktsioon on esinenud — koondatuiks e. kontraheerituiks.

43. Tähele panna! Kui teise silbi vokaal on kadunud või kui esimese ja teise või teise ja kolmanda silbi vahel on sündinud kontraktsioon, on vastav sõna praegu kolmandal silbivältel: *`mets, `laul, `andma, `kuldne, `leidma, `jõule, `hambad, `kirve, `kindal, `kastest* jne. Seega on kolmas silbivälde praegu tähtsaks tüve endise lühenemise tunnuseks. Muutuvail sõnadel, noomeneil ja verbidel, võib kahe- ja enamsilbiste sõnade esimese silbi ülipikkusest pea alati järeldada, et sõnas on olnud kas sise- või lõppkadu või kontraktsioon.

Märkus. Nagu eelmisestki juba on selgunud, on meie vanem rahvalaulukeel alal hoidnud rea muistseid keelejooni, mis praeguses kõne- ning kirjakeeles on läinud kaotsi. Olgu siin esitatud veel mõni lisanäide rahvalauludest vokaali kao ning koondumise kohta:

Rahvalauludes:	Praeguses kirjakeeles:
Õunapuusta õigeesta,	Õunapuust õigest,
Sarapuusta sirgeesta...	Sarapuust sirgest...
või: Hauvi pitka hambaasta...	Havi pika [= pika havi] hambast...
või: Kui see nutab neidu noori	Kui see nutab neid noor [= noor neid]
Minnessa isa kodunta...	Minnes isa kodunt...
või: Tegi kuu, tegi kaksi,	Tegi kuu, tegi kaks,
Poole kuuda kolmatagi;	Poole kuud kolmatki,
Nädalagi neljatagi;	Nädalagi neljatki;
Sai siis pesa valmi'eksi...	Sai siis pesa valmis [õieti: valmiks]...

(Eesti rahvalaulud I, lk. 2, 4, 5, 19).

Soomegi keeles ei ole täielikku kontraktsiooni sündinud: *kirveellä* [= kirvel], *taivaassa* [= `taevas] (soome eepose Kalevala keeles veel: *kirveellä, taivahassa*).

II. Käändsõnad.

a. Käänamine.

44. Noomenite muutmist nimetatakse **käänamiseks** e. **deklineerimiseks.**

Arv.

45. *puu — puu/d, puu/de, lind — linnu/d, maja — maja/de, astmel — astme/te/l* e. *astme/i/l, lehega — lehte/de/ga, raamatust — raamatu/te/st* e. *raamatu/i/st, õnnetusele — õnnetus/te/le* e. *õnnetus/i/le.*

Käändsõnad ning nende erimuuted esinevad kahes **arvus: ainsuses** e. **singularis,** kui on vastavalt kõne ühest esemest või olukorrast *(puu, lehega, raamatust, õnnetusele),* ja **mitmuses** e. **pluuralis,** kui asjaomane muutevorm tähendab mitut eset või olukorda *(puud, lehtedega, raamatuist, õnnetustele).*

Mitmuse lahutab ainsusest mitmuse tunnus, mis liitub ainsuse tüvele *(puu/**d**, puu/**de**, astme/**te**/le, astme/**i**/le).* Selleks tunnuseks on *-**d**[**e**]- (-te-)* ja *-**i**-.* Mitmuse tunnus ühes ainsuse tüvega kujundab mitmuse tüve (eelmisis näiteis: *puud, puude, astmete, astmei-* jne.).

Tunnuste järgi eraldatakse ***d***-mitmus *(-d, -de-, -te-* tunnusega) ja *-**i***-mitmus *(i*-tunnusega). -- Mõnes sõnarühmas ei ole *i*-mitmuse tunnus enam selgesti nähtaval (näit. *jalg**u**, jalu**l**,* vrd. ainsust: *jalga).* Niisugusel puhul on endine *i*-tunnus keele hilisemas arenemiskäigus läinud kaotsi. Ka ***d***-mitmuse tunnus võib mõnikord puududa (näit. *jalgel, jalgele,* kus *d*-ollus on kadunud). Sellelaadilisi mitmusi esitatakse ning selgitatakse lähemalt järgnevais peatükes (vt. 65—68).

Käänded.

46. Käänamisel kujundatavaid muuteid nimetatakse **käändeiks** e. **kaasusteks.** Käänet iseloomustab käände-

lõpp, mis liitub ainsuses ainsuse, mitmuses mitmuse tüvele. Mõnel käändel lõpp puudub.

Täie-elujõulisi käändeid on eesti keeles 14, mis kõik esinevad niihästi ainsuses kui mitmuses.

47. Kõige mitmekesisemad oma praeguse kuju poolest on järgmised käänded:

a) Nimetav e. **nominatiiv,** näit.: *Tuli põleb. Kella/d helisevad.*

Nimetav on **lõputa,** mitmuses eraldub ta mitmuse tunnuse *-d* abil.

Seega on nimetav iseendast puhas tüvi, mis aga oma algsema kujuga võrreldes tihti on tunduvalt muutunud (vrd. *mets* < *metsa,* vt. 41; *käsi* < **kädi* < **käde,* vt. 62, märkus, jne.).

b) Omastav e. **genitiiv,** näit.: ***Selle hobuse** lakk on süsimust. **Suur/te linna/de** majad on tihti väga kõrged.*

Omastav kääne on praegu **lõputa,** seega puhas tüvi, mitmuses eraldab teda mitmuse tunnus ***-de*** ehk ***-te.***

Vanemal ajal on siiski omastavalgi olnud oma muutelõpp, ja nimelt ***-n,*** mis on aga sõna lõpult eesti keeles üldiselt kadunud. Riismena on see vana lõpp alal hoidunud liitsõnas *maantee* [= maatee] ja mõnes kohanimes, näit. *Soontaga* [= Sootaga] (Pärnumaal). Ka leidub temast jälgi meie vanemais kirjakeelemälestistes. Näit. Mülleri jutlustes (1600. a. paigu) esineb vorme: *Pattuden* [= pattude], *sömanayal* [loe: *sööman-ajal* = sööma-ajal], *sensama* [= sellesama] jt.

Viimane asjaolu seletab, miks kahesilbiliste tüvede ainsuse genitiiv on praegu nõrgal astmel: teine silp lõppes *n*-ga ja oli seega loomulikult kinnine. Vrd. *toa (<*tuban), raua (<*raudan), jala (<*jalgan)* jne.

Märkus 1. Rahvalaulukeeles genitiivi lõppu *-n* enam ei esine. — Soome keeles on ta aga püsinud, näit. *suuren metsän* [= suure metsa], *sodan* [= sõja].

Märkus 2. Seniseis keeleõpetustes eraldati nominatiivi ja genitiivi kõrval veel **sihitava-** ehk **akusatiivi**nimeline kääne, mis ainsuses oli genitiivi ja mitmuses nominatiivi kujuline, näit.: *võttis **sule** kätte, vend jättis **raamatud** minule.* Kuid selle akusatiivi konstateerimiseks pole tegelikul eesti keeleõpetusel tunduvat põhjust, sest sel käändel puudub praeguses eesti keeles oma eriline kuju, mis teda eraldaks muudest käänetest. Et akusatiiv erineb genitiivist või nominatiivist tähenduselt, seda ei tarvitse arvesse võtta, sest meil on muidki käändeid, mil on mitu tähendust (vt. selle kohta lähemalt: A. Saareste, Akusatiivist meie grammatikais, „Eesti Keel" 1926, lk. 101).

c) **Osastav** e. **partitiiv**, näit.: *Maitsege ka se/da hea/d ilusa/t nisuleiba! Mägedelt voolas alla **suuri** kohisevai/d jõge/sid.*

Osastava käände lõpuks on ***-da, -d, -t,*** mitmuses peale nende veel ***-sid,*** või ta on päris **lõputa,** lihtne ainsuse või mitmuse tüvi *(`leiba, `suuri).*

Märkus. Partitiivi vanem lõpp on *-da,* millest eriarenemise teel on saadud kõik selle käände praegused lõpud. — Lühikesele esimesele silbile järgnedes on *-da* püsinud *(ke/da, mi/da, se/da).* Pika esimese silbi vokaali järel, samuti kolmanda silbi järel on *-da* lõppkao tõttu muutunud *-d*-ks (*maa/d, madalai/d*). Mõnes sõnarühmas on *-da,* sattudes *d* või mõne muu konsonandi järele, viimasega ühte sulanud, kujundades lõppkao järele *-t*-lõpu (*var/t < vard+da, uu/t < uud+da, kaste/t < kasteg+da,* vt. 71, märk.); see *-t* on hiljemini üle kandunud paljudesse neissegi sõnarühmadesse, kuhu ta algupäraselt ei kuulu *(suur/t,* ootaks *suur/d < suur/da; jumala/t,* ootaks *jumala/d < jumalada; jumalad*-kujulist partitiivi esinebki laialt meie murdeis ning ka ühiskeeles, kuid kirjakeelde on eelistatud võtta *t*-lõpp, et oleks võimalik vahet teha ainsuse partitiivi ja mitmuse nominatiivi vahel, vrd.: [*seda*] *jumalat,* [*need*] *jumalad).* Rõhutu (teise) silbi vokaali järel on *-da*-lõpus *d* kadunud, mille järele on sündinud kontraktsioon *(*leibada > leiba-a > `leiba; \*suurida > suuria > suurii > `suuri;* NB: praegu neis vormides kontraktsiooni tõttu kolmas silbivälde, vt. 43).

Lõpp *-sid* on algselt esinenud rahvakeelsete sõnakujude nagu *hobusi/d, alusi/d* lõppsilbina (kirjakeeles: *hobuseid, aluseid),* kust *-sid-*

lõpp on eraldatud ning üle kantud muudesse sõnarühmadesse *(jõge/sid, talu/sid)*.

Eesti rahvalaulude keeles on vana *-da* (ning *-ta*) -lõpp õige elujõulisena esinemas, näit. *pesada, kolmata, maada, mängijada, jõgeda, päida, sarvida* jne. Niisuguste vormide kõrval esineb küllalt ka praegusaegseid kujusid. — Soomes esineb *-da* asemel *-ta* (loe: *-da*, soome *t* on ainult vähe kõvem kui eesti *d*) ja *-a*: *maata* [=maad], *taloa* [= (seda) talu].

Märkus 2. Nimetavat, omastavat ja osastavat nimetatakse ühise nimega otseseiks käändeiks, kõiki järgnevaid aga — neid on 11 — kaudseiks e. oblikvakäändeiks.

d) Sisseütlev e. **illatiiv**, näit.: *Kukkus* ***ma/ha****. Õppis laulu* ***pä/he****. Pistis saiatüki* ***su/hu****. Astusime* ***ilusa/sse valge/sse tuppa*** *ja sealt* ***suur/de puhta/sse kööki****. Eksisime ära* ***soode/sse*** *ja* ***metsade/sse****. Vaatasin talle otsekohe* ***`silmi****.*

Sisseütleva käände lõpuks on ***h*+vokaal** *(-ha, -he, -hu)*, ***-sse, -de*** või ta on **lõputa**, lihtne ainsuse või mitmuse tüvi *(`kööki, `silmi)*. — *h*-järelmiseks vokaaliks on ***a***, kui esimeses silbis on *a (maha)*, ***e***, kui esimeses silbis on *ä, ö (pähe, töhe)*, ja ***u***, kui esimeses silbis on *u, o (suhu, sohu)*.

Tähele panna! Esmasilbivälteliste kahesilbiste tüvede lõputa illatiivis on sisekonsonant muutunud ülipikaks: *(tuba:) `tuppa, (sõda:) `sõtta, (raba:) `rappa, (\*käde:) `kätte, (elu:) `ellu, (tule:) `tulle, (mere:) `merre, (nina:) `ninna, (maja:) `majja, (keha:) `kehha, (kivi:) `kivvi*, jne.; samuti ühes osas pikemais sõnus: *(esimese:) esi`messe, (kirjutuse:) kirju`tusse* jne.

Märkus. Illatiivi vanemaks lõpuks on **-sen*, mis on hiljemini juhtumite enamikus muutunud *-hen*-iks *(*maasen > *maahen, *jalgasen > *jalgahen)*. Esimese silbi järel on see lõpp eestis kõige paremini alal hoidunud: *h*-järelmine vokaal on muutunud eelmise silbi vokaali sarnaseks *(*maahen > maahan, *suuhen > suuhun, *soohen > soohon, *tööhen > tööhön, *päähen > päähän*, jne.) ja *n* on, nagu mujalgi, lõpult kadunud (vrd. omastava lõpu kadumist), kusjuures veel pikk vok. on *h* eel lühenenud ja teise silbi *o* muutunud *u*-ks

ning *ä, ö* — *e*-ks *(maahan > maha, suuhun > suhu, soohon > sohu, tööhön > tõhe, päähän > pähe).* — Teise silbi järel ja kaugemal sõnas on *-hen*-lõpust *h* kadunud *(*kodahen > kodahan > kodaan, *jalgahen > jalgahan > jalgaan, *silmihen > silmihin > silmiin)* ja sellejärele sündinud teise ja kolmanda silbi vokaalide kontraktsioon, kusjuures lühisilbivältelise kahesilbise sõnatüve sisekonsonant on muutunud ülipikaks: *kodaan > `kotta, jalgaan > `jalga, silmiin > `silmi (n* on, nagu mujalgi, sõna lõpult kadunud).

-hen-lõpu kõrvale on eestis vanemast **sen*-lõpust teatavail tingimustel tekkinud lõpp ***-sse***, mis hiljemini on tunginud tarvitusele kõigisse noomenite rühmadesse *(maasse, jalasse, mättasse, aastasse, tänavasse* jne.*)*. *-sse*-lõpulised kahesilbised tüved on praegu nõrgal astmel *(jalasse, pajasse,* vrd. *`jalga, patta),* olgugi et teine silp vanasti **-sen*-lõpu eel oli lahtine. Ainsuses on sellesse vormi nõrk aste üldistatud muude ainsuse oblikvakäänete mõjul, mis pea kõik on nõrgal astmel (vrd. *jalas, pajas, jalast, pajast, jalale, jalal, jalalt* jne.); *i*-mitmuses on nõrgaastmelise *sse*-sisseütleva mõjutajaiks olnud vastavalt *i*-mitmuse kaudsed käänded *(jalusse, rinnusse;* vrd.: *jalus, rinnus, jalust, rinnust, jalul, rinnul* jne.).

Ühes osas ida-põhjaeesti murdeis on arvatavasti vana *-hen*-lõpp muutunud rõhutu silbi järel teatavail tingimustel *-je*-ks, näit. *tubaje* [=tuppa], *kodaje* [=kotta]. Viimane *-je*-lõpp esineb õige laialt ka meie rahvalauludes, näit.: *koduje, pajuje, mereje, vedeje* [=vette], *lepikuie, voode'eie, laine'eie.* — Lõuna-eesti rahvalauludes ja murdeis leidub kohati ka vanemat *-he*-lõppu: *mõtsahe, haudahe, kerkohe jne.*

48. Järgnevad käänded on nii ainsuses kui mitmuses alati ühe ja sama lõpuga:

e) Seesütlev e. **inessiiv,** mille lõpp on **-s,** näit.: *Tuli põleb toa/s. Kõigi/s vabrikui/s lõppes eile töö.*

Märkus. Ühes osas murdeis tarvitatakse pikasilbivälteliste kahesilbiste tüvede seesütlevat käänet tugeva-astmelisena, näit.: *`metsas, `laudas, `lautas, `kuhjas, `lukkus* jne. Kirjakeeles on need sõnakujud nõrgal astmel: *metsas, lauas, laudas, kuhjas, lukus* jne. Tugev aste esineb kirjakeeles selle tüübi sõnul ainult siis, kui neid tarvitatakse määrsõnadeks, näit: *(jalad on) harkis, (mees on) vintis, (huuled on) pruntis* jne. (need vormid vastavad küsimusele: kuidas?; harilik seesütlev vastab küsimusele: kus, milles?; vrd.: *uks on lukkus* ja: *võti on lukus).*

Eesti lõunamurdeis on kohati seesütleva lõpuks *-n*, mida mõned kirjanikud on püüdnud *-s* asemel tarvitusele võtta kirjakeeleski (näit. *suuren metsan* pro *suures metsas)*. Et see uuendus on aga otstarbetu, pole ta suutnud leida laiemat poolehoidu keeletarvitajate ringkonnis.

f) **Seestütlev** e. **elatiiv**, mille lõpp on ***-st***, näit.: *Peremees tuli **linna/st**. See mees on läbi käinud **suurte/st raskuste/st**.*

Märkus. Sisse-, sees- ja seestütlevat nimetatakse ühise nimega sisekohakäändeiks.

g) **Alaleütlev** e. **allatiiv**, näit: *Läheme **muru/le** mängima. Vanker jäi **tänava/le**. Mis sa ütlesid **nei/le võõrai/le meeste/le**? Anna **mu/lle** juua!*

Alaleütleva käände lõpp on ***-le***, mõnikord — ja nimelt asesõnades *mulle, sulle, talle* — ka ***-lle***.

Viimane, *-lle*-kujuline lõpp käesoleval käändel ongi vanem, mis on põhjuseks, et kahesilbiste tüvede allatiiv on praegu nõrgal astmel (teine silp oli kinnine!): *jalale (<*jalgallen), jõele, käele, sõjale* jne. — Praeguses kirjakeeles (välja arvatud eelmainitud kolm asesõna) tuleb tarvitada alaleütleva lõpuna ainult ***-le***-d.

Märkus. On soovitatud vanem *-lle*-kujuline allatiivi lõpp kirjakeeles uuesti laiemas ulatuses tarvitusele võtta, ja nimelt kaasrõhulise silbi järel *(tänavalle,* aga: *mehele)*. Kuigi *-lle*-d sel kujul mõnes kirjanduslikus teoses on tarvitatud, teeb see ettepanek ometi alaleütleva käände kujundamise asjata keeruliseks ja tuleb sellepärast tunnistada mittesoovitavaks. *-lle*-lõpu kõlalised paremused on seks liiga väikesed, et nende pärast maksaks tunduvalt raskendada allatiivi tarvitamist.

h) **Alalütlev** e. **adessiiv**, mille lõpp on ***-l***, näit.: *Pada on **tule/l**. **Nei/l sõdurite/l** ei puudu julgust.*

i) **Alaltütlev** e. **ablatiiv**, mille lõpp on ***-lt***, näit.: *Kas isa tuli **põllu/lt** juba koju? Oodati **ohvitseride/lt** korraldavaid määrusi.*

Märkus. Alale-, alal- ja alaltütlevat nimetatakse ühise nimega väliskohakäändeiks.

k) **Olev** e. **essiiv**, mille lõpp on *-na*, näit.: *Vesi voolas **õe/na**. Nad töötasid vabrikus lukuseppade/**na**.*

See kääne oli varemail aegadel alati tugeva-astmeline, sest lõpp *-na* jättis eelmise silbi lahtiseks *(jõge-na, rauda-na* jne.). Hiljemini on mõnes murdes ja kirja- ning ühiskeeles oleva käände kahesilbistesse tüvedesse muude ainsuse nõrgaastmeliste käänete mõjul tunginud nõrk aste *(jões, jõest, jõel, jõele, jõelt* jne. eeskujul ka *jõena*, samuti: *rauana, käena, veena, kullana* jne.).

Märkus. Olevat käänet esineb meie murdeis väga vähe. Selletõttu oli kirjakeeleski ajajärk, mil seda käänet pea sugugi ei tarvitatud. Alles uuemas kirja- ning ühiskeeles hakati teda soome keele mõjul elustama, ja heade tagajärgedega. Sellejuures on, nagu öeldud, olevas osaliselt mõjule pääsenud nõrk aste, sellest hoolimata et mõni kirjanik praegugi veel soome mõjul tarvitab tugevat astet.

l) **Saav** e. **translatiiv (faktiiv)**, mille lõpp on *-ks*, näit.: *See härra on meil **õpetaja/ks**. Puutükk purunes **pilbaste/ks**.*

m) **Rajav** e. **terminatiiv**, mille lõpp on *-ni*, näit.: *Läksime joostes **metsa/ni**. **Pühade/ni** on veel aega.*

Selle käände lõpus on vanemal ajal olnud pikk *n*, mis on sulgenud eelmise silbi *(metsan-ni-)*. See vanemakujulisem lõpp on veel püsinud murdesõnus *se/nni, ku/nni*, mida on osalt esinenud kirjakeeleski (praeguses kirjakeeles soovitavam: *seni, kuni)*. Algupärase silpisulgeva lõpu tõttu on rajava käände kahesibilised tüved praegu nõrgal astmel: *jalani (< *jalgannik)*.

n) **Ilmaütlev** e. **abessiiv**, mille lõpp on *-ta*, näit.: *Ükski rahvas ei saa elada **maa/ta**. Meie naabrid on täna **leiva/ta**. Eile ei võinud **kinnaste/ta** õue minna.*

o) **Kaasaütlev** e. **komitatiiv**, mille lõpp on *-ga*, näit.: *Peseb käsi **seebi/ga**. Aednik läks **õunte/ga** turule.*

See kääne on eestis kõige noorem: ta on tekkinud viimase 300 a. jooksul omastavast käändest ja tagasõnast

*kaas (< *kansak).* Sel vanemal kujul leidub ta näit. veel Mülleri jutlustes (1600. a. paiku): *Silmade kaas* [= silmadega], *Jumala Sana kaas* [= Jumala sõnaga], *Armu kaas* [= armuga] jne. Hiljemini on *kaas,* olles enamasti lauserõhutu, lühenenud ja sulanud eelneva sõnaga kokku käändelõpuks *-ga.*

Et kaasaütlev kääne põlvneb omastavast, siis on tema kahesilbine tüvi praegu nõrgal astmel (omastava algupärane lõpp *-n* sulges eelmise silbi): *seebiga, rauaga (< *raudan kansak), käega, jalaga* jne.

Märkus. Nagu esitatust osalt on selgunud, on seesütlev, seestütlev ja järgnevad loendatud käänded vanemal ajal samuti erinenud oma praegusest kujust nagu näit. osastav või sisseütlev. See erinevus peegeldub jällegi kõigepealt vanemas rahvaluulekeeles, milles esinevad näit. vanemad vormid: *-s* asemel *-ssa: käessa* [= käes], *seessa, meressa, kõrge'essa, taeva'assa, lepikussa* jne.; *-st* asemel *-sta: meresta* [= merest], *metsasta, põõsa'asta, kuusikusta* jne.; *-l* asemel *-lla: keske'ella* [= keskel], *allikalla, luusella lootsikulla, õlalla* jne. (või lühendatud kujul *-la: maala, mäela, murula, väljala)*; *-lt* asemel *-lta; jõelta* [= jõelt], *mehelta, vennalta, maalta, laevalta, keske'elta, allikalta* jne. (või *-lda,* mis on vanem kui *-lta*: *mehelda, vennalda, maalda* jne.); *-ks* asemel *-ksi*: *maaksi* [= maaks], *kuuksi, sepaksi, täheksi, paksemaksi, soolajaksi* jne. — Kirjakeeles on kõigis neis muuteis sündinud lõppkadu: *-ssa > -s, -sta > -st, -lla > -l, -lta > -lt, -ksi > -ks* (vrd. 41). — Alaleütleva lõpp *-le* esineb rahvaluules niihästi *-le* kui *-lle* kujul, viimane harilikult kaasrõhulise silbi järel: *maale, mäele, tulele, mätta'alle, vainiulle, kuusikulle* jne.; essiiv esineb sagedasti tugeva-astmelisena: *seppana, jõgena, linduna* jne. — Rajav, ilmaütlev ja kaasaütlev on rahvaluulekeeles nagu praeguses kirjakeeleski: *Läksin vööni vedeje, kaelani kalakuduje,..; ...üles tõuseb tõstemata, maha laskub laskemata, ilma piimata elakse; ... pisukene poisikene: pistis kurku põigelaga, rudjus härja rusikaga.*

49. Peale eelloendatud 14 käände esineb eestis veel üksikuid vanemast ajast päritud kaasusi, mida aga enam ei tarvitata kõigist käändsõnarühmadest, vaid ainult piiratud

hulgast sõnust. Tähtsamaks niisuguseist käändeist on **viisiütlev** e. **instruktiiv**, näit.: *Käib **palja jalu** ja **palja päi*** [= palja peaga]. *Ta vahtis mulle näkku **põlevi silmi.** Seda tuleb teha **targu**. Nad läksid kalale **kuue mehe*** [= kuuekesi].

Instruktiiv on praegu **lõputa**, paljas mitmuse (mõnikord ka ainsuse) tüvi. Selle käände vanemaks lõpuks on *-**n** (palja päi < paljain päin)*, mis on aga eestis kadunud, nagu omastava lõpultki. Viimane asjaolu on põhjuseks, et kahesilbiste tüvede instruktiiv on praegu nõrgal astmel (teine silp oli *n*-lõpuline, kinnine), näit.: *jalu* (vrd. *jalgu), targu, silmi* jne.

Märkus 1. Kirjakeelekujulist instruktiivi esineb rahvaluulekeeleski. — Võrdlemisi täie-elujõulisena tarvitatakse seda käänet soomes, kus tema lõpp on *-**n***: *poika seisoi **paljain päin*** [=poiss seisis palja päi].

Märkus 2. Peale instruktiivi on veel mõningaid käändeid, mida — nagu õieti instruktiivigi — tarvitatakse määrsõnadeks ja mille esinemise ulatus on veel väikesem kui instruktiivil. Need on:

1) Prolatiiv, mille lõpp on *-**si*** või *-**tsi***, näit.: *mai|si* [= maad mööda], *pui|si, jäi|si, meri|tsi, käsi|tsi, küüsi|tsi* jne.

2) Latiiv, mille lõpp on *-**s*** või mis on lõputa, näit.: *taa|s, üle|s, koju, siia, sinna* jne. Viimased, mitte-*s*-lised latiivid on varemini lõppenud *k*-ga, missugune häälik eesti keeles sõna lõpult üldiselt on kadunud *(koju < *kodok)*.

50. Käändelõppude tabel.

(O [= null] tähendab, et vastav kääne on lõputa)

		Ainsus:		Mitmus:	
Otsesed käänded	Nimetav (nominatiiv)	O	*leht*	-d	*lehe|d*
	Omastav (genitiiv)	O	*lehe* [ä ä r]	-de -te	*lehte|de* *suur|te*
	Osastav (partitiiv)	-da -d -t O	*se|da* *soo|d* *suur|t* *lehte*	-i|d -sid O	*ne|i|d* [*jalge*, vt. 67, märk. *talu|sid* *lehti*

		Ainsus:		Mitmus:	
Siseköhakäänded	Sisseütlev (illatiiv)	h + a	*ma/ha*	O [vaatas neisse]	*silmi*
		h + e	*pä/he*	Mitm. tunnus + -sse	*lehte/de/sse*
		h + u	*su/hu*		
		-sse	*lehe/sse*		*ne/i/sse*
		-de	*suur/de*		*[jalge/sse,* vt. 67, märk.]
		O	*lehte*		
	Seesütlev (inessiiv)	-s	*lehe/s*	„ -s	*lehte/de/s*
	Seestütlev (elatiiv)	-st	*lehe/st*	„ -st	*lehte/de/st*
Väliskohakäänded	Alaleütlev (allatiiv)	-le	*lehe/le*	„ -le	*lehte/de/le*
	Alalütlev (adessiiv)	-l	*lehe/l*	„ -l	*lehte/de/l*
	Alaltütlev (ablatiiv)	-lt	*lehe/lt*	„ -lt	*lehte/de/lt*
	Olev (essiiv)	-na	*lehe/na*	„ -na	*lehte/de/na*
	Saav (translatiiv, faktiiv)	-ks	*lehe/ks*	„ -ks	*lehte/de/ks*
	Rajav (terminatiiv)	-ni	*lehe/ni*	„ -ni	*lehte/de/ni*
	Ilmaütlev (abessiiv)	-ta	*lehe/ta*	„ -ta	*lehte/de/ta*
	Kaasaütlev (komitatiiv)	-ga	*lehe/ga*	„ -ga	*lehte/de/ga*
	Viisiütlev (instruktiiv)	O	[käib] *jala*	„ O	*palja jalu*

Põhi- ja peakäänded.

51. Kui ainsuse omastavale *vaka* liidame käändelõpud *-s, -st, -le, -l, -lt, -ga* jne., saame käänded *vakas, vakast, vakale, vakal, vakalt, vakaga* jne.; samal kombel saame mitmuse omastavast *vakkade* käänded *vakkades, vakkadest, vakkadele* jne.

Paljude käänete tüved on üksteisega täiesti samased (vrd. *vaka, vaka-s, vaka-st* jne.). Selletõttu on võimalik ühe käände kaudu tuletada teisi (antud puhul näit. ainsuse omastava kaudu seesütlevat jt.). Käänet, mille kaasabil saab kujundada muid käändeid, nimetatakse **põhikäändeks.**

52. Vrd.: ***vea*** — *vea/sse, vea/s, vea/st, vea/le, vea/l, vea/lt, vea/na, vea/ks, vea/ni, vea/ta, vea/ga, vea/d*; samuti: ***hamba*** — *hamba/sse, hamba/s, hamba/st, hamba/le* jne.

Ainsuse omastav on põhikäändeks järgmistele muudetele: ainsuse *-sse*-lõpuline sisseütlev, seesütlev, seestütlev, alale-, alal-, alaltütlev, olev, saav, rajav, ilma- ja kaasaütlev ja mitmuse nimetav, ehk lühemalt: ains. omastav on põhikäändeks mitmuse nimetavale ja kõigile ainsuse käändeile peale ainsuse nimetava (vrd. *vea — viga*), osastava (vrd. *hamba — hammast)* ja lõputa ning *h*-lõpulise sisseütleva (vrd. *uue maja — uude majja, suu — suhu).*

53. Vrd.: ***vigade*** — *vigade/sse, vigade/s, vigade/st, vigade/le, vigade/l, vigade/lt, vigade/na, vigade/ks, vigade/ni, vigade/ta, vigade/ga;* ***hammaste*** — *hammaste/sse, hammaste/s, hammaste/st, hammaste/le* jne.

Mitmuse omastav on põhikäändeks kõigile *d*-mitmuse käändeile peale mitmuse nimetava (vrd. *vigade — vead*).

d-lisest mitmuse omastavast ei saa tuletada mitmuse osastavat, sest viimane on alati *i*-tunnuseline (*hobuseid, metsi, talusid;* mõnikord on *i* kadunud: *vigu, jalgu,* vt. 65, 66, märkus).

54. Vrd. ***raamatui/sse*** — *raamatui/s, raamatui/st, raamatui/le, raamatui/l, raamatui/lt, raamatui/na, raamatui/ks, raamatui/ni, raamatui/ta, raamatui/ga;* ***lehi/sse*** — *lehi/s, lehi/st, lehi/le, lehi/l, lehi/lt, lehi/na* jne.

-sse-lõpulise ***i*-mitmuse sisseütleva** abil saame kujundada kõiki *i*-mitmuse käändeid peale mitmuse osastava (vrd. *lehisse — lehti*), asendades *-sse* vastavate muude lõppudega *(lehi/sse — lehi/s).*

i-mitmuse sisseütlevast ei saa tuletada mitmuse nimetavat ega omastavat, sest viimased esinevad ainult *d*-mitmuses *(puud, lindude, suurte).*

55. Põhikäändeiks on seega ainsuse ja mitmuse omastav ja *i*-mitmuse *-sse*-lõpuline sisseütlev, missuguseid muuteid käänamisel tuleb eriti silmas pidada. Samuti tuleb tähele panna neid käändeid, mida me eelantud põhikäänete varal otseselt ning hõlpsalt kujundada ei saa. Need on: ainsuse osastav ja sisseütlev ja mitmuse osastav (esinemise korral ka viisiütlev).

Sellepärast on järgnevais käänamisnäiteis järjekindlasti antud järgmised muuted: ainsusest: nimetav, omastav, osastav, sisseütlev, mitmusest: omastav, osastav, sisseütlev (tarbekorral ka viisiütlev). Neid nimetame käänamise peamuuteiks e. **peakäändeiks** ja esitame allpool alati samas järjekorras, mis siin toodud.

Märkus. Mõnikord on ka ainsuse osastava ja mitmuse omastava tüve ning lõpu vahel suurt sarnasust (vrd. *`lindu — `lindude, `lauda — `laudade, `vakka — `vakkade, hüpet — hüpete, hammast — hammaste),* kuid mitte järjekindlasti (vrd. *merd — merede, peret — perede, `koera — koerte, kaasat — kaasade, võtit — `võtmete, aset — asemete, tütart — tütarde, kätt — käte* jne.). Sellepärast ei saa ainsuse osastavat lugeda mitmuse omastava põhikäändeks.

Käändkonnad.

56. Käänamisel esinevaid muutmisrühmi e. muutkondi nimetatakse **käändkondadeks** e. **deklinatsioonideks.**

57. Eesti noomenid jaotatakse ainsuse omastava (= tüve) silpide arvu järgi kolme käändkonda: a) **ühe-**, b) **kahe-** ja c) **kolme-** ning **enamsilbised tüved** (vrd. *puu, venna, raamatu),* kusjuures arvesse võetakse ka nende tüvede silbivälde.

a) Vokaali ning diftongiga lõppevad ühesilbised sõnad nagu *maa, tee, puu, pii, koi, täi* jne., mille omastav on ühesilbine, kuuluvad esimesse, ühesilbiste käändkonda.

b) Sõnad, mille omastav on kahesilbine ning esimesel või teisel silbivältel, näit. *kure, venna, käia, raua, sule, kala, elu, musta* jne., kuuluvad teise, kahesilbiste käändkonda.

Viimasesse liiki arvatakse ka sõnad, mille omastav praegu on ühesilbine, kuid varemalt on olnud kahesilbine, ja nimelt omastavad, mis astmevahelduse tõttu on muutunud ühesilbisteks, näit.: *`vea* (vrd. *viga), `toa* (vrd. *tuba), `hao* (vrd. *hagu*), *`loo* (vrd. *loogu* või *lugu*), *`käe* (vrd. *käsi*) jne.

Nagu kahesilbised käändub ka rühm kolme- ja enamsilbilisi tüvesid (vt. lähemalt 61—63), mille eelviimane silp on kaasrõhuline *(ohvitsèri)* või kolmas silp lõpult arvates on ülipikk *(usk`likkuse, `näitliku).*

c) Kõik sõnad, mis eelmistesse liikidesse ei kuulu ning mille omastav on kahesilbine kolmandal silbivältel või kolme- või enamsilbine, näit.: *`aasta, `raske, `mõtte, `hamba, `tütre, `akna, `numbri, pimeda, raamatu, sõduri, kõneleja, kirjutava* jne., tuleb lugeda kolme- ning enamsilbiste käändkonda.

Siia `kuuluvad kahesilbised tüved (*`aasta, `raske, `tütre* jne.) on varemini olnud enamsilbised; nad on kahesilbilisteks lühenenud, mille tunnuseks on nende ülipikk silbivälde (vt. 43). Need endised mitmesilbised tüved käänduvad täiesti nagu vastavad praegusedki kolme- ning enamsilbised tüved.

58. Kokkuvõttes võiksime seega täpsamalt noomenid liigitada nende tüve järgi kolme käändkonda: endised ning praegused ühesilbised *(maa),* kahesilbised *(`jõe, kala)* ja kolme- ning enamsilbised *(`haige, `taeva, pimeda)* tüved.

Igal käändkonnal on alaliike ja igas alaliigis võib olla mitu sõnatüüpi.

Et leida alaliiki või sõnatüüpi, millesse mingi käändsõna kuulub, s. o. et osata teda õigesti käänata, peab igast noomenist teadma vähemalt ainsuse nimetava ja omastava.

Ühesilbised tüved.

59. Liik *maa [maa], koi [koi]*.

Nimetav *(maa, koi)* ja omastav *(maa, koi)* samakujuline ning ühesilbine, pika vokaali või diftongiga lõppev.

a) Tüüp *maa [maa]*; nimetavas pikk vokaal, välja arvatud *ii, üü*.

maa	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	*maa*	*maad*	*maasse*
Mitm.	*maade*	*maid*	*maadesse* e. *maisse*

Samuti käänduvad: *soo, suu, töö, öö, jää, luu, puu, muu, truu, vöö, tee, kee, lee* jne., ja kõik pika vokaaliga (välja arvatud *ii*-, *üü*-ga) lõppevad võõr- ja laensõnad: *büroo, komitee, kanvaa, idee, kakaduu* jne.

Diftongilistest sõnadest kuuluvad siia *hea, pea* (e. *hää, pää*, vt. allap., märkust), mille mitmuse osastav on *häid, päid*, mitm. sisseütl. *headesse* e. *häisse, peadesse* e. *päisse*.

Erijuhtumid. Sõnul *maa, soo, suu, töö, öö, jää* ja *pea* on peale hariliku *-sse*-lõpulise sisseütleva veel *h*-line sisseütlev: *maha, sohu, suhu, töhe, öhe, jähe, pähe*.

maa-liigi sõnust võib tarvitada ka *-sid*-lõpulist mitmuse osastavat, eriti neil puhkudel, kui *-id*-lõpuline osastav tekitab kõlalisi kokkusattumusi mõne muu sõnaga: *teesid* (vrd. *teid*, mis võib olla tuletatud sõnast *teie*), *kuusid, jääsid, leesid, keesid* jne.

Märkus. Sõnade *hea, pea* vanem kuju on *hüva, pää*. Sõnakuju *hüva* on *v* kadumise järele hiljemini muutunud ka *ää*-liseks: *hää*. Eesti rahvakeeles esinevad need sõnad *ää*-lisena peamiselt lõunamurdeis; põhjaeestis on väga laialdaselt *ää* muutunud *ea*-ks, milletõttu seal öeldakse *hea, pea* (samuti: *seal, seadus, teal*, ja kohati ka: *heal, peasma*,

seared jne.; viimaste asemel kirjakeeles: *hääl, pääsema, sääred* jne.). *ea*-lised vormid *hea, pea* (ning ühtlasi *seal, seadus, teal*) on siirdunud põhjamurdeist kirjakeelde ja esinevad seal kõrvuti vastavate *ää*-liste kujudega (*hää, pää, sääl, tääl* ja harvemini ka *säädus*). Tegeliku keeleõpetuse seisukohalt pole erilist põhjust neis sõnus paremaks pidada ei *ea*-d ega *ää*-d. Käesolevas raamatus on tarvitatud *ea*-d, sest see on kirjakeeles harilikum.

Sõnul *maha* ja osalt ka *pähe* puudub praegu harilik sisseütleva tähendus (vrd.: *lõi teiba maasse* [= maa sisse], aga: *raha kukkus maha* [= maa peale], samuti: *paneb mütsi pähe* [= pea katteks]). Niisugused kõrvalepõiked muutevormide harilikust tähendusest esitatakse lähemalt lauseõpetuses.

Harilikkude mitmuse omastavate *maade, puude, luude* jne. kõrval tarvitatakse mõnikord (muuseas ka rahvaluules) *i*-lisi: *maie, luie, puie* jne. Viimastes vormides on olnud kaks mitmuse tunnust kõrvuti (*i* + *de*), millest *d* hiljemini on kadunud (*maie* < *maiden*). Need *i*-lised omastavad võivad praegu esineda ainult luulekeeles [= seotud kõnes]; harilikus kirjakeeles tuleb nende asemel tarvitada *d*-lisi: *maade, puude* jne.

b) Tüüp *koi [koi]*; nimetava lõpul diftong (*koi*) või *ii, üü* (*pii, püü*):

	koi	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.		***koi***	*koid*	*koisse*
Mitm.		*koide*	*koisid*	*koidesse*

Samuti: *kae, krae, peo, või, mai, pii, püü, süü, klii, prii* jne., ja kõik diftongi või *ii-, üü*-ga lõppevad võõr- ja laensõnad: *patarei, kantselei, politsei, papagoi, loterii, avenüü* jne.

koi-liigil *i*-mitmus puudub.

Erijuhtumid. Sõnad *hea, pea* käänduvad nagu *maa*, vt. 59, a. — Sõnul ***au, nõu*** on ains. osastav praegu lõputa: [seda] ***au***, [seda] ***nõu***, sest nad on varemini olnud kahesilbised (< *auvo, nõuvo*) ja käändunud seega nagu praegusedki kahesilbised tüved, mille ains. osastav on lõputa (vt. 61).

Märkus. *üü*-lõpulisist sõnust *(püü, süü)* võiks olla luulekeeles lubatav tarvitada ka *-id*-lõpulist partitiivi *püid, süid;* harilikus kirjakeeles (sidumata kõnes) tuleb aga järjekindlasti tarvitada *-sid*-lõppu: *püüsid, süüsid.*

60. Viisiütlevat esineb ühesilbistel tüvedel ainult mõnest sõnast ja sel puhul on ta lihtne *i*-mitmuse tüvi (teda võib kujundada *i*-mitmuse illatiivi abil, eraldades viimase lõpu *-sse*), näit.: *(palja) päi, (ava)sui* [= lahtise suuga].

Endised ning praeg used kahesilbised tüved (= ühesilbiseks lühenenud ja kahesilbised tüved).

61. I liik: *sõda [sõja].*

a) Pearühm: tüübid *sõda [sõja], pesa [pesa], jõgi [jõe], nimi [nime], leht [lehe], jõud [jõu], soe [sooja], padi [padja], ader [adra], ohvitser [ohvitseri], käsitelu [käsitelu], laevastik [laevastiku]:*

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	sõda		
Ains.	***sõja***	*sõda*	*`sõtta* e. *sõjasse*
Mitm.	*sõdade*	*sõdu* e. *sõdasid*	*sõdadesse* e. *sõjusse*
	pesa		
Ains.	***pesa***	*pesa*	*`pessa* e. *pesasse*
Mitm.	*pesade*	*pesi* e. *pesasid*	*pesadesse* e. *pesisse*
	jõgi		
Ains.	***jõe***	*jõge*	*`jõkke* e. *jõesse*
Mitm.	*jõgede*	*jõgesid*	*jõgedesse*
	nimi		
Ains.	***nime***	*nime*	*`nimme* e. *nimesse*
Mitm.	*nimede*	*nimesid*	*nimedesse*
	`leht		
Ains.	***lehe***	*`lehte*	*`lehte* e. *lehesse*
Mitm.	*`lehtede*	*`lehti*	*`lehtedesse* e. *lehisse*

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	`jõud		
Ains.	*`jõu*	*`jõudu*	*`jõudu* e. *`jõusse*
Mitm.	*`jõudude*	*`jõude* e. *`jõudusid*	*`jõududesse* e. *jõuesse*
	`soe		
Ains.	*sooja*	*`sooja*	*`sooja* e. *soojasse*
Mitm.	*`soojade*	*`sooje*	*`soojadesse* e. *soojesse*
	padi		
Ains.	*padja*	*`patja*	*`patja* e. *padjasse*
Mitm.	*`patjade*	*`patju*	*`patjadesse* e. *padjusse*
	ader		
Ains.	*adra*	*`atra*	*`atra* e. *adrasse*
Mitm.	*`atrade*	*`atru*	*`atradesse* e. *adrusse*
	ohvitser		
Ains.	*-tseri*	*-tseri*	*-tseri* e. *-tserisse*
Mitm.	*-tseride*	*-tsere* e. *-tserisid*	*-tseridesse* e. *-tseresse*
	käsitelu		
Ains.	*-telu*	*-telu*	*-tellu* e. *-telusse*
Mitm.	*-telude*	*-telusid*	*-teludesse*
	laevas`tik		
Ains.	*-stiku*	*-s`tikku*	*-s`tikku* e. *-stikusse*
Mitm.	*-s`tikkude*	*-s`tikke*	*-s`tikkudesse* e. *-stikesse*

Samuti käänduvad:

(Tüüp ***sõda [sõja]***, sõnad, mille nimetav kahesilbine esimesel silbivältel, astmevaheldusega:) *rida, viga, uba, õde, kude [koe], vagu, sadu, ladu* jne.; (tüüp ***pesa [pesa]***, käändub täiesti nagu *sõda*, ainult astmevaheldus puudub:) *osa, iva, kala, vana, muna, kivi, huvi, talu, tulu, toru* jne.; (tähele panna: eelmisil sõnul on lühem, lõputa mitmuse osastav [= *i*-mitmuse

tüvi] mitmesuguse lõppvokaaliga: *sõdu, ridu, vigu, ube, pesi, osi, ivi, kalu, vanu, mune, kive, huve;* paljudel *i*-mitmus puudub, kusjuures mitm. osastava lõpuks on ainult *-sid*: *õdesid, kudesid, vagusid, talusid, tulusid* jne.; vt. lähemalt 65, 66).

(Tüüp ***jõgi*** *[jõe]*, esmasilbivältelised, mille nimetava lõpul *i*, omastava lõpul *e*, astmevaheldusega:) *tugi, lagi, vägi, regi, mägi, tõbi [tõve]* jne.; (tüüp ***nimi*** *[nime]*, astmevaheldusetа:) *suvi, tüvi, lävi, lõhi, hani, süli* jne.

(Tüüp ***leht*** *[lehe]*, ains. nimetav lõppkao tõttu ühesilbiseks lühenenud [vt. 41]:) *sulg, jälg, päev, kord, must, neem, jalg, hind, lõng, leib, käi, nui, kont, poiss, leek, tool, põld, vihk, laul, samm* jne.; (tüüp ***jõud*** *[jõu]*, ka ains. omastav ühesilbine:) *loog [loo,* osast. *loogu], lõõg [lõa], pood [poe,* osast. *poodi], saag [sae], roog [roa]* jne.; (tüüp ***soe*** *[sooja]*, ains. nimetav ühesilbine *e*-lõpuline, omastav kahesilbine *-ja*-lõpuline:) *loe, roe, sae [saaja];* (eelmisil sõnul on lõputa mitm. osastav: *sulgi, jälgi, päevi, kordi, musti, neemi, jalgu, hindu, lõngu, leibu, käiu, nuie, konte, poisse, leeke, toole, põlde, vihke, laule, samme, looge, lõõgu, poode, saage, roogi, sooje, saaju* jne., vt. 65, 66).

(Tüüp ***padi*** *[padja]*, nimetav esmasilbivälteline *i*-lõpuline, omastav teisel silbivältel:) *kiri, põhi, asi, kuri, ahi [ahju], ori, osi, kuhi, vari* jne.; (tüüp ***ader*** *[adra]*, nimetav esmasilbivälteline *-er-*, *-el*-lõpuline, omastav teisel silbivältel): *sõber, põder, kabel [kabla], oder, koger, teder, kubel [kubla]* jne.; (nende sõnade lõputa mitm. osastav: *kirju, põhju, asju, kurje, ahje, orje, osje, kuhje, varje, sõpru, põtru, kaplu, otri, kokri, tetri, kupli* jne., vt. 65, 66).

(Tüüp ***ohvitser*** *[ohvitsèri]*, nimetav lõpeb lühikese üksikkonsonandiga, mille eel on lühike vokaal, omastav nelja- või enamsilbine ja lõpeb *i*-ga:) *materjal, raadium,*

komisjon, magasin, seminar, insener, samojed jne. ja kõik *-tar*-liitelised naissugu tähendavad sõnad: *lauljatar, eestitar, poisitar, hispaaniatar, kuningatar, pariisitar* jne.

(Tüüp ***käsitelu*** *[käsitèlu]*, omastav nimetavaga samakujuline, *-elu*-lõpuline:) kõik *elu*-liitelised tuletised *-lema*-verbidest: *harjutelu* (vrd. *harjutlema*), *keskustelu, õnnistelu, esitelu, kiljatelu* jne. (neil sõnul *i*-mitmus puudub).

(Tüüp ***laevastik*** *[laevastiku]*, nimetav lõpeb pika konsonandi või liitkaashäälikuga — näit. *laevastik, `kompass, `pistong* — või lühikese konsonandiga, mille eel on pikk vokaal või diftong — näit. *paradiis:) kannatlik, habemik, igavik, `mõistlik, `mõisnik, `maastik, para`diislik, `kompvekk, külimitt, `piiskopp, `kompass, karussell, kujutelm, parlament, komandant, `kontsert, kubermang, `pistong, paradiis, aeroplaan, `essiiv, `apteek* jne.

Erijuhtumid. Sõnal ***kodu*** *[kodu]* on olemas harilikkude sisekohakäänete *(kodusse, kodus, kodust)* kõrval veel vormid ***koju, kodu*** [=kodus] ja ***kodunt*** e. ***kottu***, mida tarvitatakse määrsõnuks.

a-tüvelistel sõnadel *ais, hein, kael, kaer, kaun, koer, nael, nõel, oks, ots, pael, saks, sein, sõel, vits, õun* (nende sisehäälikuiks on diftong + *l, n, r, s* või lühike vokaal + *ks, ts)* ja *i*-tüvelistel ***poiss, püks*** esineb harilikult mitmuse omastava kujuna vorm, mille tunnuseks on ***-te*** ja millel tüve lõppvokaal puudub: *aiste (=aisade), heinte, kaelte, kaerte, kaunte, koerte, naelte, nõelte, `okste, `otste, paelte, `sakste, seinte, sõelte, `vitste, õunte, poiste, `pükste.* Nende *te*-liste kujude asemel võib tarvitada ka harilikke, *de*-lisi (*`aisade, `heinade, `kaelade, `kaerade* jne.).

Sõnal ***kõik*** *[kõige]* on mitmuse omastav ***kõigi*** e. ***kõikide,*** mitm. nimetav ***kõik.*** — Sõnul ***rohi*** *[rohu]*, ***rehi*** *[rehe]*, ***õlu*** e. ***õlut*** *[õlle]* on peakäänded: *rohi, rohu, `rohtu, `rohtu* e. *rohusse, `rohtude, `rohtusid* e. *`rohte, `rohtudesse*

e. *rohesse; rehi, rehe, `rehte* e. *`reht, `rehte* e. *rehesse, `rehtede, `rehti* e. *rehi, `rehtedesse* e. *rehisse; õlu(t), õlle, õlut, õllesse, `õllede, `õllesid, `õlledesse.*

Sõnu nagu ***pere** [pere], **uks** [ukse], **laps** [lapse]* vt. 61 c, 62 erijuhtumid.

Märkus. Kui mõtteselgus nõuab, võib *sõda*-liigi esmasilbivältelise tüvede (tüüpide *sõda, pesa)* ains. osastavas tarvitada ka *t*-lõppu, näit.: *Igat vastasmaja akent ehivad lilled* (vrd.: *iga vastasmaja akent*...).

padi-, ader-liik erineb *leht*-tüübist ainult ainsuse nimetavalt: kõik muud käänded on neis kolmes tüübis täiesti samakujulised. Nimetavad *kiri, padi, ader, sõber* jne. on tekkinud sel teel, et nende algkujust *kirja, adra* jne. lõppkao järel *j* ning *dr* (või *br, gr, bl, gl*) sattus sõna lõppu *(kirja > kirj, adra > adr* jne.), mille järele *j* muutus *i*-ks *(kirj > kiri)* ja *d-r* (või *b-r, g-r, b-l, g-l)* vahele lisandus *e (adr > ader, sõbr > sõber* jne.).

Murdeti öeldakse *talv [talve], põlv [põlve]* asemel ka *tali [talve], põli [põlve]* jne. Neis *i*-listes kujudes on *v* nimetava lõppvokaali eelt kadunud *(talvi > tali, polvi > põli).* Kirjakeeles tuleb tarvitada *v*-lisi vorme *talv, põlv, pilv* jne.

b) I erandrühm: tüüp *meri [mere]*; esmasilbivältelised ***e***-tüved, mille nimetav lõpeb ***i***-ga; sisekonsonandiks ***l, n, r*** (*tuli, uni, meri*):

meri	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	***mere***	***merd***	***merre*** e. ***meresse***
Mitm.	***merede***	***meresid***	***meredesse***

Samuti: *tuli, uni, veri, mõni* (ains. osast. *mõnd* e. *mõnda*) jne., ja *m*-line sõna ***lumi*** (ains. osast. *lund*).

meri-tüüp erineb muudest *sõda*-liigi sõnust seega, et tema ains. osastava lõpuks on ***d***, mis on liitunud konsonanttüvele: *mer/d, tul/d, un/d, lun/d* jne. Erandiks on sõnad ***hani, süli,*** mis deklineeruvad nagu *nimi* (vt. 61 a).

c) II erandrühm: tüübid *pere [pere], piiga [piiga], kúningànna [kúningànna]*; ains. nimetav ja omastav sama-

kujuline; nimetav esma silbivälteline ning lõpeb *e*-ga või teise silbivälteline; mitmesilbistel sõnadel kaasrõhuga algav lõpposa teisel silbivältel:

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	pere		
Ains.	***pere***	*peret*	*peresse*
Mitm.	*perede*	*peresid*	*peredesse*
	piiga		
Ains.	***piiga***	*piigat*	*piigasse*
Mitm.	*piigade*	*piigasid*	*piigadesse*
	kuninganna		
Ains.	***kuninganna***	*kuningannat*	*kuningannasse*
Mitm.	*kuningannade*	*kuningannasid*	*kuningannadesse*

Samuti: *ime, valɛ, vahe, võre, jume, kõne, härra, summa, plika, neitsi, juuni, hapu, neiu, kalju, palju, kirju* jne. ja kõik *-nna*-liitelised naissugu tähendavad sõnad: *`lauljanna, `preestrinna, kirjutajanna, võistlejanna, näitlejanna* jne.

Tüübid *pere, piiga, kuninganna* erinevad muudest *sõda*-liigi sõnust seega, et nende ains. osastava lõpuks on *-t;* neil tüüpidel puudub ühtlasi *i*-mitmus.

Erijuhtum. Sõnul ***kahju, lahja, rubla, vedru*** on ains. osastav lõputa: [*seda*] *kahju,* [*seda*] *lahja* [*toitu*], *kümme*] *rubla,* [*uut*] *vedru.*

Märkus. Kui mõtteselgus nõuab, võib sõnade *kahju, lahja, rubla, vedru* lõputa ains. osastava asemel tarvitada ka *t*-lõpulist, näit.: *rublatki ei olnud raha* (vrd. *rublagi ei olnud raha* [s. o. rubla ei olnudki raha, vaid midagi muud]).

62. II liik: *käsi [käe].*

Tüübid *käsi* [*käe*], *uus* [*uue*], *vars* [*varre*], *kaas* [*kaane*], *keel* [*keele*], *teine* [*teise*], *virulane* [*virulàse*], *kirjutus* [*kirjutùse*]: *e*-tüved; kahesilbistel tüvedel on nimetava sise-

konsonandiks *-s*, mida omastavas ei esine (*käsi* [*käe*], *kaas* [*kaane*]), või ümberpöördult: omastavas on *s*, mis nimetavas puudub (*teine* [*teise*]), või tüve sisehäälikuiks on pikk vokaal ning järgnev *l, n, r* (*keel, soon, suur*); mitmesilbilisil sõnul lõpeb omastav vokaalijärelmise *-se*-ga (*virulase, kirjutuse*):

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	käsi		
Ains.	***`käe***	*`kätt*	*`kätte* e. *`käesse*
Mitm.	*käte*	*käsi*	*kätesse* e. *käsisse*
	`uus		
Ains.	***uue***	*`uut*	*`uude* e. *uuesse*
Mitm.	*uute*	*`uusi*	*uutesse* e. *uusisse*
	`vars		
Ains.	***varre***	*`vart*	*`varde* e. *varresse*
Mitm.	*varte*	*`varsi*	*vartesse* e. *varsisse*
	`kaas		
Ains.	***kaane***	*`kaant*	*`kaande* e. *kaanesse*
Mitm.	*kaante*	*`kaasi*	*kaantesse* e. *kaasisse*
	`keel		
Ains.	***keele***	*`keelt*	*`keelde* e. *keelesse*
Mitm.	*keelte*	*`keeli*	*keeltesse* e. *keelisse*
	teine		
Ains.	***teise***	*`teist*	*`teise* e. *teisesse*
Mitm.	*teiste*	*`teisi*	*teistesse* e. *teisisse*
	virulane		
Ains.	***virulase***	*virulast*	*virulasse* e. *virulasesse*
Mitm.	*virulaste*	*virulasi*	*virulastesse* e. *virulasisse*
	kirjutus		
Ains.	***kirjutuse***	*kirjutust*	*kirjutusse* e. *kirjutusesse*
Mitm.	*kirjutuste*	*kirjutusi*	*kirjutustesse* e. *kirjutusisse*

Samuti käänduvad:

(Tüüp ***käsi*** [*käe*], ains. nimetav esimesel silbivältel:) *esi, kesi, lüsi* [*löe*], *mesi, susi* [*soe*], *süsi* [*söe*], *tõsi, vesi.*

(Tüüp ***uus*** [*uue*], ains. nimetav ühesilbiseks lühenenud:) *kuus, niis, täis, õis, paas* [*pae*] jne.; (tüüp ***vars*** [*varre*]:) *pars, tõrs, kõrs, hirs, kirs* [*kirre*] jne.; (tüüp ***kaas*** [*kaane*]:) *küüs, laas, lääs, õõs.*

(Tüüp ***keel*** [*keele*], sisehäälikuiks pikk vokaal ja järgnev *l, n, r*:) *meel, tuul, nool, huul, joon, soon, hiir, äär, suur, peen* jne. ja *m*-line sõna ***leem*** (peakäänded: *`leem, leeme, `leent, `leeme* e. *leemesse, leente, `leemi, leentesse* e. *leemisse*).

(Tüüp ***teine*** [*teise*], ains. nimetav teisel silbivältel:) *naine, kuine, soine, maine, puine, jäine, öine* jne.

(Tüüp ***virulane*** [*virulase*]:) *mesilane, `soomlane, rahaline, kirikuline, pikaldane, lillekene, `väikene, palumine, `laulmine, kõnelemine* jne. — üldse kõik ***-lane-, -line-, -ldane-, -kene-, -mine***-liitelised sõnad (*-kene*-sõnad kuuluvad käesolevasse liiki ka siis, kui neid tarvitatakse nimetavas ilma *-ne*-ta, ***-ke***-kujul — viimane tarvitusviis ongi soovitavam: ***lilleke*** [*lillekese*], *õhuke, pakike, `väike, `päike, `lõoke* jne.); *paberine, ajutine, kartuline, `aastane, `endine, `pikkune* jne.

(Tüüp ***kirjutus*** [*kirjutuse*]:) *kõnelus, parandus, `võitlus, `põhjus, `tervis, asutis, omnibus, autobus, elulisus, ootamatus, paratamatus* jne. — üldse kõik ***-us-, -is*** liitelised sõnad, mis on pikemad kui kolmesilbised.

Tähele panna! Kõigi *käsi*-liigi sõnade ains. osastavas ja mitm. omastavas on konsonanttüvi: *kät/t, käte* (= *käd*+*de*), *uut* (= *uud*+*d*), *uute* (= *uud*+*de*), *vart* (= *vard* + *d*), *varte* (= *vard* + *de*), *kaant* (= *kaand* + *d*),

kaante, keel/t, keel/te, teis/t, teis/te, virulas/t, virulas/te, kirjutus/t, kirjutus/te.

Erijuhtumid. ***üks*** [***ühe***], ***kaks*** [***kahe***] (peakäänded: *`üks, ühe, `üht* e. *`ühte, `ühte* e. *ühesse, `ühtede, `ühti* e. *`ühtesid* e. *`üksi, ühtedesse* e. *üksisse;* samuti: *kaks*). — ***`mees, mehe,*** *`meest, mehesse, meeste, mehi, meestesse* e. *mehisse.*

Erandina kuuluvad *käsi*-liiki ka ***uks*** [***ukse***], ***laps*** [***lapse***], mille peamuuted on: *`uks, `laps; ukse, lapse; `ust, `last; `ukse, `lapse* e. *uksesse, lapsesse; uste, laste; `uksi, `lapsi; ustesse, lastesse e. uksisse, lapsisse.*

Märkus. Tüüpidel *käsi, uus, vars, kaas, üks, kaks* on *s* arenenud endisest *d*-st; nende sõnade vanemad kujud on **käde, *uude, *varde, *kande, *ükte, *kakte.* Nimelt on juba väga vanasti *e* sõna lõpul muutunud *i*-ks (selletõttu on ka vormist **mere* saanud *meri, *joge — jõgi, *nime — nimi* jne.; samuti: **käde > *kädi, *uude > *uudi, *vardė > *vardi, *kande > *kandi, *ükte > *ükti, *kakte > *kakti).* Hiljemini on *d i* eel muutunud *s*-ks: **kädi > käsi, *uudi > uusi, *vardi — varsi, *kandi > kansi, *ükti > üksi, *kakti > kaksi.* Lühisilbilisel *käsi* on nimetava lõpul olev *i* jäänudki püsima, järgnevail pikasilbistel on aga see vokaal lõppkao-seaduse tõttu (vt. 41) kadunud *(uusi > uus, varsi > vars* jne.), kusjuures kujul *kansi* on *n s* eel muutunud vokaaliks *(kansi > kaas).* Nii on tekkinud praegused ains. nimetava kujud. — Muudes ainsuse käänetes on arenemine läinud teist rada. Tüve lõppvokaal *e* ei olnud algselt siin enam sõna lõpul (sest tüvele järgnesid käändelõpud), mille tulemuseks oli, et *e* ei muutunud *i*-ks ega *d s*-ks. Lahtise silbi eel jäi tüve *d* sel puhul püsima, näit. ains. sisseütlevas: *kätte* (siin on *d* hiljemini muutunud ülipikaks: *kädehen > kätte* nagu *padahan > patta, jogehen > jõkke* jne., vt. 47, d) *uude, varde, kaande* (viimases sõnas on algupärase *kande*-tüve lühike *a* pika-*a*-lise ains. nominatiivi *kaas* eeskujul ning mõjul hiljemini pikendatud), *ühte, kahte* (neis kahes sõnas on *k t* eel muutunud *h*-ks: **kakte- > kahte*). Kinnise silbi eel on aga astmevaheldusseaduse mõjul kõnesolevate tüvede endine *d*-ollus kadunud või muutunud, näit. ains. omastavas, mis varemini lõppes *n*-ga: *käe, uue, varre, kaane, ühe, kahe* (nende omastavate vanemad kujud: **käden, *uuden, *varden* jne.). — Sellevastu *i*-mitmuse käändeis sattus tüve *d* mitmuse tun-

nuse *i* ette ning muutus seega samuti *s*-ks nagu ainsuse nimetavaski: *käsile, süsilt, uusi, varsi, parsile, kaasi, üksi* jne. — Sõnal *mees* on tüves olnud *s*, mitte *d*; omastavas on see *s* muutunud *h*-ks (**meesen* > **meehen* > *mehe*; vrd. sisseütleva lõpu *-sen* arenemist: **maasen* > *maahan* > *maha*).

Kaas-tüübi eeskujul (mille tüves, nagu nägime, juba algselt on esinenud *d*) on ka *keel*-tüübi sõnul ainsuse sisseütlevas tüve lõpphäälikute vahele lisandunud *d* (*keelde, meelde, tuulde* jne.; *kaane* — *kaande, laane* — *laande* jne. eeskujul ka *keele* — *keelde, meele* — *meelde* jne.). Seda *d*-d nimelt *keel*-tüübi sõnade tüves algupäraselt ei ole esinenud (tüvi on *keele-, meele-* jne.). Viimasel põhjusel tarvitavad mitmed illatiivi algupärasemal kujul, ilma *d*-ta: *`keele, `meele, `juure, `tuule* jne. Niisugune tarvitusviis tekitab aga kirjutamisel, millejuures harilikult ei tarvitata silbivältemärki, kokkusattumuse ainsuse omastavaga (*keele, meele* jne.). Sellepärast on soovitavam kirjakeeles tarvitada *d*-lisi sisseütleva kujusid: *keelde, meelde, joonde, äärde, juurde, tuulde* jne.

On soovitatud sõnakujusid *keelde, meelde, äärde* jne. (II silbivältel) tarvitusele võtta mitm. omastava vormide *keelte, meelte, äärte* jne. asemele. Et see uuendus iseenesest on otstarbetu ja tema halvaks küljeks on pealegi kokkusattumisvõimalus ains. sisseütlevaga *`keelde, `meelde, `äärde* jne., missugused kujud, nagu nägime, on kirjakeeles tarvilikud, siis ei ole kõnesolev uuendusettepanek leidnud küllaldast poolehoidu enda maksmapanekuks.

Tüübil *teine* [*teise*], *naine* [*naise*] jne. on ains. nimetav praegu nõrgal astmel, sest ta on varemini lõppenud *n*-ga: *naine* < *nainen, maine* < *mainen* jne.

63. Tähele panna! Kahesilbiste tüvede käändkonda kuuluvad kolme- ja enamsilbised tüved käänduvad peajoontes samuti nagu nende kahesilbine lõpposa, kui see oleks iseseisev sõna; see lõpposa algab kas kaasrõhulisest silbist, viimane kaasa arvatud (*põõsas*/***tiku***), või ülipikast silbist, viimane mitte kaasa arvatud (*`**maas**/tiku, para`**diis**/liku*). Nii käändub *põõsastik*(*u*), *`maastik*(*u*) täiesti nagu *tikk* [*tiku*], *komandàndi* nagu *kant* [*kandi*], *aeroplàani* nagu *plaan* [*plaani*], *esitèlu* nagu *elu, `preestrinna* nagu *piiga;* samuti käändub *ohvit-*

sèr(i) väheste erinevustega nagu *kivi, kirjutùs(e)* peajoontes nagu *teine* [*teise*] jne.

64. Vrd. üksikute käänete astmeid kahesilbiste tüvede käändkonnas (*sõda, sõja, sõda, sõtta* e. *sõjasse, sõdade, sõdu, sõdadesse* e. *sõjusse; leht, lehe, lehte, lehte* e. *lehesse, lehtede, lehti, lehtedesse* e. *lehisse* jne.; otsi lisanäiteid!).

Astmevaheldus esineb kahesilbistel (ning nende juurde kuuluvail kolme- ja enamsilbistel) tüvedel ikka ühes ja samas järjekorras: ains. nimetav on tugeval, omastav nõrgal astmel: *sõda* [*sõja*], *käsi* [*käe*], *leht* [*lehe*], *`keel* [*keele*], *`vars* [*varre*], *laevas`tik* [*laevastiku*] jne.— Erandiks on tüüp *teine* [*teise*], mille nimetav on nõrgal astmel (vt. 62, märkus). Mõnes sõnarühmas on nimetav isesuguselt arenenud, nii et tema tugev aste enam ilmekalt välja ei paista: *padi, ader* (vt. 61 a, märkus).

Tugeval astmel on peale ains. nimetava: ains. osastav ja lõputa ning *-de*-lõpuline sisseütlev, mitm. omastav, osastav ja *-de*-tunnusega sisseütlev: *rauda, jõkke, keelde, põõsastikkude, vigu, lehtedesse.* — Ainult konsonanttüveline mitm. omastav on nõrgal astmel: *käte, keelte, uute, varte, teiste,* ja viimaste eeskujul ka mitm. genitiivid nagu *heinte, kaerte, poiste* jne. (pro *`heinade, `kaerade, `poisside* jne., vt. 61 a, erijuhtumid), välja arvatud siiski liitkonsonandiga sõnad *`okste, `otste, `sakste, `vitste, `püksti,* mis on reeglipäraselt tugeva-astmelised.

Nõrgal astmel on peale ains. omastava: ains. *sse*-lõpuline sisseütlev ja *i*-mitmuse sisseütlev: *rauasse, veasse, keelesse, põõsastikesse, lehisse.* — Erandiks on *käsi*-tüüp, mille *i*-mitmuse sisseütlev on tugev: *käsisse, süsisse* jne.

65. Vrd. *i*-mitmuse tüve (lõputa mitm. osastavat) järgmisil sõnul: *(jalga:) jalgu, (silda:) sildu, (õuna:) õunu, (heina:) heinu, (käia:) käiu; (metsa:) metsi, (konna:) konni, (sukka:) sukki, (märga:) märgi, (sööta:) sööti, (külma:) külmi; (pikka:) pikki; (kurja:) kurje, (nuia:) nuie; (muna:) mune, (oda:) ode; (oma:) omi; (kujutelma:) kujutelmi, (harjutelma:) harjutelmi; (lehte:) lehti; (konti:) konte; (sammu:) samme* jne. Otsi lisanäiteid eeltoodud käänamisliikidest!

i-mitmus on kahesilbistes (ning nende juurde kuuluvais enamsilbistes) tüvedes esindatud mitmekesiselt: *i*-tunnus on kas täiesti kadunud (*jalgu, konte*) või sulanud tüvesse (*lehti*, tüvi: *lehte*). *i*-mitmuse tüvi võib praegu lõppeda kas *u*-, *i*- või *e*-ga.

a-tüvedes lõpeb *i*-mitmuse tüvi *u*-ga, kui vastava sõna esimeses silbis on *a, i, õ, ei, äi* (*jalgu, sildu* jne.), ja *i*-ga, kui esimeses silbis on mõni muu vokaal (*e* [kuid mitte *ei*], *o, u, ä* [kuid mitte *äi*], *ö, ü*: *metsi, konni* jne.). — Erandiks on *i*-listest sõnadest *pikk, king, silm, iga, isa, iva, lisa, nisa,* mille *i*-mitmuse tüvi lõpeb *i*-ga: ***pikki, kingi, silmi, igi, isi, ivi, lisi, nisi.*** — *i* asemel on *e j, i* järel (*kurje, nuie*). Samuti on *e i* asemel esmasilbivältelistes sõnades, mille esimeses silbis on *u, o* (*mune, ode*), välja arvatud sõnad *oma, osa,* millel vastav kuju on ***omi, osi.*** — Enam kui kahesilbistel *a*-tüvedel on *i*-mitmuse tüve lõppvokaal tingitud tüve eelviimase silbi vokaalist (*harjutelma*; arvesse võetakse kolmanda silbi *e*, mitte esimese silbi *a*).

e-tüvedes lõpeb *i*-mitm. tüvi alati *i*-ga (*lehti, kirjutusi*).

i- ja *u*-tüvedes on *i*-mitmuse tüve lõppvokaaliks alati *e* (*kive, konte, seminare, samme, laevastikke*).

66. Kokkuvõttes võib esitada järgmise kahesilbiste *i*-mitmuse tüvede kavastise:

a-tüved:

a, *i*, *õ*, *ei*, *äi*	— *u*:	*raudu*, *vigu*, *sõdu*, *leibu*, *väinu*	Erandid: ***pikki, kingi, silmi, igi, isi, ivi, lisi, nisi***
Muud vokaalid	— *i*:	*teri*, *kohti*, *nurki*, *härgi*, *pööri*, *pühi*	Erandid: 1) ***i, j*** järg. ***e***: *nuie, tühje* 2) 1.-silbiv. ***u-a, o-a*** sõnus ***e***: *ube, ode* (kuid: ***omi, osi***)
e-tüved:	— *i*:		*keeli, käsi, raskusi*
i-tüved:	— *e*:		*poisse, komandante*
u-tüved:	— *e*:		*ahje, põõsastikke*

Märkus. See *i*-mitmuse tüve mitmekesine esindus on tingitud tüve lõppvokaali erisugusest arenemisest mitmuse tunnuse *i* eel. Näit. on *a*-tüvedes esimese silbi *a* järel tüve lõppvokaal muutunud *o*-ks ja hiljemini *u*-ks: oletatavast algkujust **jalgaida* (tüvi *jalga-* + mitm tunnus *i* + osast. lõpp *-da*) on tekkinud **jalgoida*, millest *d* kao ning kontraktsiooni järele on saanud praegune *`jalgu*; arenemiskäik: *\*jalgoida* > *\*jalgoda* > *\*jalgoa* > *\*jalgoo* > *`jalgu*. Kui aga *a*-tüvelise sõna esimeses silbis oli näit. *o*, siis on tüve lõppvokaal mitm. tunnusega kokku sulanud *i*-ks; sama muutus esineb ka kõigis *e*-tüvedes; näit.: **kohtaida*, **kädeida* > **kohtida*, **käsida* > **kohtia*, **käsia* > **kohtii*, **käsii* > *`kohti*, *käsi*.

u- ja *i*-tüvedes esinev mitmuse tüve lõppvokaal ***e*** (*kotte, tikke* jne.) on kirjakeelde tunginud lõuna-eesti murdeist. Põhja-eestis tarvitatakse selle *e* asemel ***a***-d (*konta, kotta, tikka, põõsastikka, püksa, kiva, särgal, põllale* jne.), millest eriti mitm. partitiivi vorme (*konta, tikka* jne.) on tänini rohkesti esinenud kirjakeeleski. Praegu on *a*-line tarvitusviis kirjakeelest taganemas.

67. Vrd. *i*-mitmuse ja vastavaid ainsuse käändeid järgmisil sõnul: *jalgu* — *jalusse, jalus, jalust* jne., *jalga* — *jalasse, jalas, jalast* jne.; *rindu* — *rinnus, rinda* — *rinnas; lehti* — *lehil, lehte* — *lehel; `keeli* — *keelita, `keelt* — *keeleta; laevastikke* — *laevastikele, laevastikku* — *laevastikule; käsi* — *käsil, käel; `uusi* — *uusilt, uuelt; `varsi* — *varsist, varrest; jälgi* — *jälil, jäljel, külgi* — *külis, küljes; härgi* — *härjele, härga* — *härjale; pärgi* — *pärjest, pärjast* jne.

i-mitmuse käändeid on hõlpus kujundada mitmuse osastavast: võetagu mitm. osast. (näit. *jalgu*), asetatagu samasse astmesse, milles asetseb vastav ainsuse kääne (*jalgu* — *jalu-*, vrd. ainsuses: *jalga* — *jala-*) ning liidetagu nii kujunenud tüvele otsitava käände lõpp (*jalu-s, jalu-st* jne.). Kui sellejuures mitm. osastava sisekonsonandiks on *s* (*käsi, uusi*), siis jääb see *-s* püsima kõigis *i*-mitmuse käändeis (*käsil, käsist, uusile, parsilt* jne.). — Üksikasjust peetagu meeles, et *e*-tüvedes *j* on kadunud *i* eelt: (*jäljis* >) *jälis* (vrd. ainsuses: *jäljes*), ning et mujal *j* järel ei esine kunagi *i*-d, vaid alati *e*: *härjelt*.

Märkus. Käesolevas punktis esitatud nõrga astmeliste *i*-mitmuse käänete asemel tarvitatakse ka vorme, mille tüvi lõpeb *e*-ga ja mis on alati tugeval astmel (n. n. „*e*-mitmus"; soovitavam nimetus: koonduslik *d*-mitmus), näit.: *`jalgel, `silmele, `pakkel, `lehtest, `kohtega, `sammele, kirja`nikkelt, usk`likkele* jne. Ühest osast neist sõnust on esinemas ka samakujuline mitm. omastav: *`jalge* [= jalgade] *all, `silme abil* jne. Need sõnakujud kuuluvad, nagu öeldud, n. n. koonduslikku e. kontraheeritud *d*-mitmusse. Nimelt on *d* teatavail juhtumeil rõhutu silbi järel vokaalide vahelt kadunud, mille järele silbivokaalid on koondunud: **jalgaden* > **jalga-en* > *`jalge*. Viimast kuju on hakatud tarvitama mitmuse põhikäändeks ja nii on tekkinudki vormid nagu *`jalges, `jalgele, `jalgega* (*`silmel, `pakkele, `lehtelt*) jne.

Koonduslikku *d*-mitmust, saab kujundada ainult pikasilbise tüvega *sõda*-liigi sõnust (tüüpidest *leht, jõud, soe, padi, ader, laevastik*). Et

tema esinemine on sellevõrra kitsaulatuslik ning et ta kolmanda mitmustüübina teeb meie mitmuse kujundamise liiga kirjuks ning keeruliseks ja pealegi võib tekitada segavaid kõlalisi kokkusattumusi (vrd. näit. *palkel*, mis võib tähendada niihästi *palkidel* kui *palkadel*, *talvel* = *talvadel*, *talvedel* jne.), siis ei ole soovitav teda üldpruugitavas kirjakeeles tarvitada. Lubatav võiks ta ainult olla l u u l e k e e l e s, kus värsimõõdu nõudel on vaja lühemat vormi ning kus korrapärane *i*-mitmus teeb kujundamisel raskusi.

On üksikuil puhkudel tarvitatud ka *i*-tunnuselisi mitmuse omastavaid nagu *`lehti all*, *`metsi vilus* jne. Et nende esinemisulatus on veelgi kitsam kui koonduslikul *d*-mitmusel ning nad kõlaliselt ühtesattuvad on mitm. partitiiviga, siis tuleb needki vormid jätta l u u l e k e e l e eesõiguseks.

68. Nagu eeltoodud käänamisnäiteist on selgunud, e i e s i n e ***i***-m i t m u s t kõigil kahesilbistel tüvedel, vaid suures osas neist tarvitatakse ainult *d*-mitmust, kusjuures harilikult mitm. osastava lõpuks on ***-sid***, mis liitub tugevaastmelisele ainsuse tüvele: *vagusid, jõgesid, piigasid* jne.

a) *i*-mitmust e i t a r v i t a t a sugugi, kusjuures mitmuse osastav on ainult ***-sid***-lõpuline: 1) ***u***-, ***e***-t ü v e l i s t e s e s m a s i l b i v ä l t e l i s t e s ***sõda***-liigi sõnus: *talusid, vagusid, käsitelusid, harjutelusid, õdesid, jõgesid, nimesid, meresid, tulesid, peresid, imesid, kõnesid* jne.; 2) ***piiga-, kuninganna***-tüübis: *summasid, härrasid, kahjusid, paljusid, hapusid, lauljannasid, kirjutajannasid* jne.

b) *i*-mitmust h a r i l i k u l t e i t a r v i t a t a neis k a h e s i l b i s t e s ***sõda***-liigi sõnus, mis eelmises punktis jäänud mainimata, kusjuures nende sõnade mitmuse osastav on kas l õ p u t a või ***-sid***-lõpuline: *sigu, sigadele, ridu, ridadest, rahasid, rahadel, kive, kividest, käbisid, käbidega, ube, ubadele, kohti, kohtadesse, aukusid* e. *auke, aukudes, vahte* e. *vahtisid, vahtidelt, kurbi, kurbadeks, uske* e. *uskusid, uskudeta, ahjusid* e. *ahje, ahjudel* jne. — Põhjuseks on harilikult, et neis sõnus *i*-mitmus esineb sagedasti liiga m o o n d u n u d, ilmetul ja harjumatul kujul (*seole* =

sigadele, kohis = *kohtades, käril* = *kärgedel* jne.) või tekitab kõlalise ühtesattumuse (homonüümsuse) mõne muu sõnaga (*rahul* = *rahadel*, vrd. *rahu; reole* = *ridadele!* vrd. *rigu* [*reo*]; *vahel* = *vahtidel*, vrd. *vahe* jne.). Sellepärast tarvitatagu *i*-mitmust sel puhul ainult neist sõnust, millel astmevaheldus puudub (*sõnul, omile*) või millel astmevaheldus esineb ainult vältevaheldusena, s. o. kus ei ole sisehäälikuid kadunud ega muutunud (*kuivil, paigus, sammel, seltsel, sõbrul, odril*), ja mis ei tekita kõlalisi kokkusattumusi muude sõnadega (*jalul, rinnul, jälil, lehis, järsel, rauust*). — Mitmuse osastav on neis *sõda-, leht*-tüübi sõnus võimalikult alati lõputa (*vanu, mune, kohti, laisku, samme, atru*), kusjuures lõputa vormide kõrval on siiski lubatav tarvitada ka *-sid*-lõppu (*hädasid* e. *hädi*); *-sid*-lõpp on eriti tarvilik neil juhtumeil, mis võiksid tekitada kõlalisi arusaamatusi (*rahasid*, vrd. *rahu; talasid*, vrd. *talu; ihasid*, vrd. *ihu; tammisid*, vrd. *tamme; kookusid*, vrd. *kooke*, mis võib tähendada ka '*kookisid*', jne.).

c) *i*-mitmust võidakse tarvitada täiesti üheväärselt *d*-mitmusega kõigis ***käsi***-liigi sõnus ja (*sõda*-liigi sõnust) ***ohvitser***- ning ***laevastik***-tüübis, kusjuures mitmuse osastav on lõputa: (*neid*) *süsi, süsilt* e. *sütelt, `saari, saarist* e. *saartest, `hiisi, hiisis* e. *hiites, `parsi, parsil* e. *partel, `kaasi, kaasita* e. *kaanteta, `naisi, naisilt* e. *naistelt, soomlasi, soomlasist* e. *soomlastest, raskusi, raskusita* e. *raskusteta, materjale* (e. *materjalisid*), *materjalest* e. *materjalidest, pistonge, pistongel* e. *pistongidel* jne.

69. Vrd. lauseid: *jäi teistele `jalgu, heli kostis `kõrvu, hing jäi `rindu kinni, vaatas sõbrale `silmi,*

käed pandi `raudu, sattus kotka `küüsi, mehed pandi sõja`riistu, raha jäi `võlgu.

Sõnul *jalg, kõrv, rind, silm, raud, küüs, võlg, sõjariist* on esinemas hariliku mitm. illatiivi kõrval ka veel algupärane lõputa tugeva-astmeline mitmuse sisseütlev *`jalgu, `kõrvu, `rindu, `silmi, `raudu, `küüsi, `võlgu, (sõja-)`riistu,* kuna muil puhkudel tarvitatakse ainult *-sse*-lõpulist nõrga-astmelist illatiivi (*vallusse, halvusse, pilvisse,* samuti: *jalusse, kõrvusse* jne.).

Märkus. Mõnes teoses on hakatud tarvitama ka lõputa *i*-mitmuse illatiive nagu *tarvilissi* [= tarvilistesse], *küsimussi, vaenlassi* jne. (*virulane-, kirjutus*-tüübi sõnust; vrd. vastavaid ainsuse vorme: *tarvilisse, küsimusse* jne.). Et aga see uuendus vististi on määratud jääma õige kitsale alale (ainult mõnesse sõnatüüpi), siis ei ole tema pakutavast paremusest suurt kasu. Küll aga teeks ta mitm. sisseütleva kujundamise ühe juhise võrra keerukamaks. Neil põhjustel saab kõnesolevate vormide tungimine kirjakeelde olla vaevalt soovitav.

70. Viisiütlevat esineb kahesilbilistegi käändkonnas ainult osal sõnul. Ta on mitmuses alati lihtne nõrgaastmeline *i*-mitmuse tüvi ning teda võib kujundada *i*-mitmuse sisseütlevast, kõrvaldades viimase lõpu *-sse (jalusse — jalu),* näit.: *(palja) jalu, piki silmi, suuri silmi, üksi silmi, (palja) käsi, targu, kuivi jalu, piki koivi, lahtisi kõrvu, üksi sõnu, (vabisevi) sõrmi, ääri-veeri, (tungisid peale) rinnu* jne. Sõnul, mil praegu pole *i*-mitmust, puudub loomulikult ka mitmuse viisiütlev.

Ainsuse instruktiiv on väga haruldane: *(kõndis) jala, (läksid) viie mehe* [= viiekesi, viie mehena].

Endised ning praegused kolme- ja enamsilbised tüved

(= kahesilbiseks lühenenud [= kolmandasilbivältelised], kolme- ja enamsilbised).

71. I liik: *murre [murde].*

Ains. nimetav nõrgal astmel, ains. omastav tugeval astmel ning kolmandal silbivältel.

a) P e a r ü h m: tüübid *murre* [*murde*], *hammas* [*hamba*], *tütar* [*tütre*]:

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
murre			
Ains.	*murde*	*murret*	*murdesse*
Mitm.	*murrete*	*murdeid*	*murretesse* e. *murdeisse*
hammas			
Ains.	*hamba*	*hammast*	*hambasse*
Mitm.	*hammaste*	*hambaid*	*hammastesse* e. *hambaisse*
tütar			
Ains.	*tütre*	*tütart*	*tütresse*
Mitm.	*tütarde*	*tütreid*	*tütardesse* e. *tütreisse*

Samuti käänduvad:

(Tüüp ***murre*** [*murde*], nimetava lõpul vokaal:) *köide, ehe, aine, hape, riie, hoone, kaste, kääne, võte, vise* [*viske*], *loe* [*loode*], *heide* jne. ning sõna *lõuna*.

(Tüüp ***hammas*** [*hamba*], nimetava lõpul konsonant, mis omastavas puudub:) *kinnas, võõras, varas, kirves, helmes, kallis, rukis, kaunis* (mitm. osast.: *kalleid, rukkeid, kauneid*), *ainus* [*ainu*] jne. ja sõna *neitsit* [*neitsi*] [1], mille ains. osast. on *neitsit*, mitm. omast. *neitsite*.

(Tüüp ***tütar*** [*tütre*], ains. nimetava lõpul olev konsonant on esinemas ka omastavas:) *küünal, kannel, pastel, katel, aken, peenar, küünar, kärbes* jne.

T ä h e l e p a n n a! *murre*-liiki kuuluvail sõnul, mille ains. nimetava lõpul on ***l, n, r,*** on mitm. omastava lõpuks ***-de*** (*küünalde, akende, peenarde*); muil selle liigi sõnul lõpeb mitm. omastav *-te*-ga (*murrete, kärbeste, hammaste*).

---

[1] *neitsit* asemel tarvitatakse harilikult nimetavat *neitsi* (II siibivälde), mis käändub nagu *piiga* (vt. 61, c.).

Erijuhtumid. Sõnul ***kohus*** [*'kohtu*], ***pisut*** [*'pisku*] on ains. osastav: *kohut, pisut,* ja mitm. osastav: *'kohtute, 'piskute.*

tütar-tüüpi kuuluvail *r*-sõnul ***aher*** [*'ahtra*], ***vaher*** [*'vahtra*] ja ***a***-tüvelisil *s*-sõnul ***hoolas*** [*'hoolsa*], *armas* [*'armsa*], *sünnis* [*'sündsa*], *õnnis* [*'õndsa*], *valvas* [*'valvsa*] jne. on mitm. omastav alati tugeval astmel: *'ahtrate, 'vahtrate, 'hoolsate, 'armsate, 'sündsate, 'õndsate, 'valvsate* jne.; nende ains. osastav võib olla kas nõrgal või tugeval astmel: *ahert* e. *'ahtrat, vahert* e. *'vahtrat, armast* e. *'armsat, hoolast* e. *'hoolsat* jne. (vrd. ülipika-silbivälteliste *'hoolas, 'rõõmus, 'kuulus* jne. käänamist — *kuulus*-tüübi sõnu — 72, a.).

b) Erandrühm: tüüp *liige* [*'liikme*], *ase* [*aseme*]; ains. omastavas lõppsilp ***-me*** või ***-ne*** (*aseme, kümne*), mis ains. nimetavas puudub:

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
liige			
Ains.	***'liikme***	*liiget*	*'liikmesse*
Mitm.	*'liikmete*	*'liikmeid*	*'liikmetesse* e. *'liikmeisse*
ase			
Ains.	***aseme***	*aset*	*asemesse*
Mitm.	*asemete*	*asemeid*	*asemetesse* e. *asemeisse*

Samuti käänduvad: (tüüp ***liige*** [*'liikme*]:) *aste, seitse, juhe* [*juhtme*], *anne* [*andme*], *seeme, mähe* [*mähkme*], *kümme* (ains. osast. *kümmet* e. *kümmend*), *võti, mitu* jne.; (tüüp ***ase*** [*aseme*]:) *habe, ige, jäse, säde, vare, pude* [*pudeme*], *süda* (ains. osast. ***südant***), *tühe* jne.

liige-tüüp erineb muudest *murre*-liigi sõnust (välja arvatud viimase erijuhtumid, vt. ülal) seega, et tema mitm. omastav on tugeval astmel (s. o. sama tüvega mis ainsuse omastavgi): *'liikmete, 'astmete* jne.

Märkus. *murre-* ja *liige*-tüübil on nagu *hammas*-sõnalgi ainsuse nimetav varemini lõppenud konsonandiga (praegu nõrk aste!), *murre*-tüübil *k*-ollusega (**murdeg*), mõnikord *h*-ga (*hooneh*), *liige*-tüübil *n*-ga (**liigen*). Need konsonandid on hiljemini sõna lõpult kadunud. Ainsuse omastav oli kõigil esitatud tüüpidel varemini kolmesilbine (**hambasen*, **murdegen*, **liikemen*, **tüttaren*, **kärbasen*). *hammas-*, *murre*-tüübil lühenes see omastav kontraktsiooni teel (**hambasen* > **hambahen* > *hambahan* > *hamba-an* > *`hamba*, **murdegen* > *murde-en* > *`murde;* vrd. 42), mille tõttu neid tüüpe nimetatakse kontraheeritud tüvedeks. Muil eel-esitatud liikidel on omastavas sündinud sisekadu (**liikemen* > *`liikme*, **tüttaren* > *`tütre*, **kärbasen* > *`kärbse*).

Kõigil kirjeldatud sõnatüüpidel oli ains. osastavas ja mitm. omastavas konsonanttüvi (**hambas-da*, **murdeg-da*, **südan-da*, **tütar-den*, **kärbais-den* jne.), mille tõttu need käänded praegu on nõrgal astmel. — *liige*-tüübil on kirjakeeles muistse konsonanttüve *n* püsinud ainult sõnus *südant* ja *kümmend*, muil sõnul on see *n murre*-tüübi mõjul kadunud (*liiget, jäset, kümmet, seemet* jne.), kusjuures mitm. omastava lõppu on hakatud liitma ains. omastava tüvele (*südame-te, liikme-te*). On soovitatud võtta kirjakeeles tarvitusele algupärasemad *n*-vormid *liigent, liigende, südant, südande* jne., kuid see uuendusettepanek ei ole arusaadavail põhjusil leidnud poolehoidu, sest niisugused sõnakujud on üldsuse nüüdsele keeleharjumusele liiga võõrad ega paku ümberõppimisvaeva tasuks nimetamisväärseid paremusi. Vastuvõetavamad viimaste *n*-kujudega võrreldes on nõrgaastmelised mitmuse omastavad ilma *n*-ta, nagu *liigete, seemete, astete, istete* jne., mida kirjakeeles on esinenud võrdlemisi rohkesti. Viimaste vormide halvaks küljeks on aga see, et neid ei saa vaevata maksma panna kõigi sama liigi sõnade kohta (raskusi võiks teha näiteks omastavate *võtite, mitute, südate, habete* jne. tarvituselevõtt) ning et nad tekitavad kõlalisi kokkusattumusi *murre*-tüübi sõnadega (vrd. näit. *andmete* ja *annete, juhtmete* ja *juhete, kandmete* ja *kannete* jne.). Sellepärast on kirjakeelele kõige kohasemad *me*-lised mitmuse omastavad *andmete, võtmete, mitmete, südamete, habemete* jne.

Rahvaluulekeeles: *võõra'alle, rikka'asta, laine'essa, kandelella, liikemesta, tüttarella* jne. (*murre*-liigi sõnad ilma kontraktsiooni ja sisekaota). — Lõuna-eesti murdes on kohati *murre*-tüübi endise lõpp-*g* (**murdeg*, **kasteg*) järeletulijaks isesugune kõri-sulghäälik ', näit. *kastõ'* [= kaste], *paistõ'* [= paiste].

72. II liik: *`aasta [`aasta].*

Ains. nimetav ja omastav samal silbivältel.

a) Pearühm: tüübid *`aasta* [*`aasta*], *`aus* [*`ausa*], *`haldjas* [*`haldja*], *`kuulus* [*`kuulsa*], *`raudne* [*`raudse*], *madal* [*madala*], *kuningas* [*kuninga*], *kolmas* [*kolmanda*]:

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	`aasta		
Ains.	***`aasta***	***`aastat***	***`aastasse***
Mitm.	***`aastate***	***`aastaid***	***`aastatesse***
			e. ***`aastaisse***
	`aus		
Ains.	***`ausa***	***`ausat***	***`ausasse***
Mitm.	***`ausate***	***`ausaid***	***`ausatesse***
			e. ***`ausaisse***
	`haldjas		
Ains.	***`haldja***	***`haldjat***	***`haldjasse***
Mitm.	***`haldjate***	***`haldjaid***	***`haldjatesse***
			e. ***`haldjaisse***
	`kuulus		
Ains.	***`kuulsa***	***`kuulsat***	***`kuulsasse***
Mitm.	***`kuulsate***	***`kuulsaid***	***`kuulsatesse***
			e. ***`kuulsaisse***
	`raudne		
Ains.	***`raudse***	***`raudset***	***`raudsesse***
Mitm.	***`raudsete***	***`raudseid***	***`raudsetesse***
			e. ***`raudseisse***
	madal		
Ains.	***madala***	***madalat***	***madalasse***
Mitm.	***madalate***	***madalaid***	***madalatesse***
			e. ***madalaisse***

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	kuningas		
Ains.	***kuninga***	*kuningat*	*kuningasse*
Mitm.	*kuningate*	*kuningaid*	*kuningatesse* e. *kuningaisse*
	kolmas		
Ains.	***kolmanda***	*kolmandat*	*kolmandasse*
Mitm.	*kolmandate*	*kolmandaid*	*kolmandatesse* e. *kolmandaisse*

Samuti käänduvad:

(Tüüp ***aasta*** [*aasta*], ains. nimetav ja omastav samakujuline, kahesilbine kolmandal silbivältel:) *astja, vangla, sööja, haige, julge, reede, veski, voodi* (mitm. osast.: *veskeid, voodeid*), *õhtu, vainu, löödu, söönu, jäetu* jne.; (tüüp ***aus*** [*`ausa*], nimetav ühesilbiliseks lühenenud:) *õel, peats* [*peatsi*] (mitm. osast. *peatseid*), *saav* [*saava*], *joov, soend* (mitm. osast. *soendeid*), *laeng, loeng* jne.; (tüüp ***haldjas*** [*haldja*], ains. nimetava lõpul konsonant, mida omastavas ei esine:) *takjas, pruunjas, jõukas, töökas, söödud* [*söödu*], *joobnud, viinud* jne.

(Tüüp ***`kuulus*** [*`kuulsa*], ains. nimetava lõpul konsonant, mis esineb ka omastava tüves:) *`rõõmus, `hoolas, `armas, `õnnis, `jõudus, `ainus* [*`ainsa*], *`võimus* [*`võimsa*], *täppis* [*täpsa*], *lihtis, soodus, hoogus, kindel, vaagen, koorem, korsten, jooksev, andev, haavel* [*haavli*], *ingel, number* (mitm. osast.: *haavleid, ingleid, numbreid*), *ankur, suhkur, kangur*, jne. (tähele panna: mitte ära segada *tütar*-tüübi sõnu — vt. 71, a — *kuulus*-tüübi sõnadega! *tütar*-tüübil on ains. nimetav esimesel või teisel, omastav sellevastu kolmandal silbivältel — *aher* [*`ahtra*], *kärbes* [*`kärbse*] —, *kuulus*-tüübil on aga mõlemad alguskäänded kolmandal silbivältel — *`kuulus* [*`kuulsa*], *`number* [*`numbri*] jne.; vrd.: ***kärbes***, *kärbest*/*kärbeste* — ***`kuulus***,

`kuulsat, `kuulsate; ***peenar****, peenart, peenarde —* ***`number****, `numbrit, `numbrite;* ***aken****, akent, akende —* ***`vaagen****, `vaagnat, `vaagnate* jne.).

(Tüüp ***raudne*** [*`raudse*], nimetaval lõppsilbiks *-ne*, omastaval ***-se***, mis järgneb konsonandile:) *kuldne, vaikne, aegne, muistne, eilne, homne, kaudne, siinne, sealne, eelne, materjalne, alkoholne* jne.

(Tüüp ***madal*** [*madala*], kolme- ja enamsilbilised tüved:) *vedel, kodar, värin, sadam, vanem, ilus, vägev, pime* [*pimeda*], *tume, kaheksa, kirjutaja, usaldatavam, põletatav, kevade; hospidal, treial, miljon, kurat* [*kuradi*], *õppur, vikat, porgand, istung, logard, ripats, alasi, oherdi* (mitm. osast.: *hospidaleid, treialeid, miljoneid, kuradeid, õppureid, vikateid, porgandeid, istungeid, logardeid, ripatseid, alaseid, oherdeid*); *minek, tuulik, sööming,* ***rätsep****, õnnetu, tänamatu, võidelnu, kirjutatu* jne.; (tüüp ***kuningas*** [*kuninga*], nimetava lõpul konsonant, mis omastavas puudub:) *labidas, tinajas, sipelgas, harakas, pihlakas, vasikas, viljakas, kõnelnud, valmistatud* jne.

(Tüüp ***kolmas*** [*kolmanda*], nimetava lõpul *-s*, millele omastavas vastab *-nda*:) *neljas, viies, kuues, seitsmes, kümnes, sajas, tuhandes, miljones* jne.

Tähele panna! Eelesitatud *aasta*-liigi sõnul liituvad kõigi käänete lõpud ains. omastava tüvele: (*aus*:) *ausa, ausa-t, ausa-sse, ausa-te, ausa-id* jne., (*takjas*:) *takja, takja-t, takja-sse* jne., (*ankur*:) *ankru, ankru-t* jne., (*kaudne*:) *kaudse, kaudse-t* jne., (*pime*:) *pimeda, pimeda-t* jne., (*kuningas*:) *kuninga, kuninga-t* jne.

Erijuhtumid. ***tuhat****,* ***tuhande****, tuhat, tuhandesse, tuhandete, tuhandeid, tuhandetesse* e. *tuhandeisse.* —***paras****,* ***paraja****, parajat* e. *parast, parajasse, parajate* e. *paraste, parajaid, parajatesse* e. *parastesse* e. *parajaisse.*

Sõnul ***kolmas, neljas, viies, kuues*** on ains. osastav *kolmandat* e. *kolmat, neljandat* e. *neljat, viiendat* e. *viiet, kuuendat* e. *kuuet.*— Sõnu nagu ***ase*** [***aseme***], *süda* [*südame*] jne. vt. 71, b.

Märkus. Ka *aasta*-liiki kuuluvais kolmanda-silbivältelistes tüvedes on sündinud harilikult kas kontraktsioon (*`aasta* < *ajastaiga*, *`haige* < * *haigeda*, *`aus* < *auvoisa* jne.) või sisekadu (*`haldjas* < *haldija*, *s* hiljemini lisandatud, *`kuulsa* < *kuuluisan*, *`raudse* < *raudaisen* jne. — Rahvaluulekeeles: *aasta'ad, haige'ella, kindelaksi, kangurulle* jne.

Mõnelt poolt soovitatakse *raudne* käänata nagu *vaene* (vt. 72, b), nagu ta muiste ongi deklineerunud (seega peaks praegu tarvitatama osast. *raudist*, omast. *raudiste* — konsonanttüveliselt), kuid niisugune tarvitusviis teeks kõnesoleva tüübi deklineerimise asjata keeruliseks.

Eitava tähendusega *-tu-*, *-ti*-sõnadel (*õnnetu, väeti*) on varemini omastavas olnud lõppsilp ***-ma***: *õnnetuma, meeletuma, väetima* jne. Niisugune *ma*-line tarvitusviis on kirjakeelest taganemas. Lihtsuse mõttes ongi soovitavam tarvitada näit. *õnnetud* (mitte *õnnetumad*), *jalutule, väetil, põhjatusse* jne., pealegi et teatavate vormide (nimelt komparatiivide, vt. 85) tuletamisel neist *-tuma-*, *-tima*-sõnust — kui *-ma* omastavas alles jäetakse — võib tekkida tarbetult pikki ning tülikalt hääldatavaid sõnakujusid nagu (*lahutamatu*:) *lahutamatuma-matele*, (*ematu*:) *ematuma-mateta*, (*parandamatu*:) *parandamatuma-matesse* jne.

Madal-tüübi sõnade mitm. omastavatena on olnud vähesel määral tarvitusel (osalt ka rahvaluules) sõnakujusid nagu *paremi* [= paremate], *tugevi, suuremi, vägevi* jne. Nende *i*-tunnuseliste omastavate esinemist kirjakeeles tuleks aga piirata ainult luulekeelega, sest nad on — kuna neis puudub mitm. omastava tunnus *-de, -te* — õige ilmetud ning tekitavad ühtlasi kõlalise kokkusattumuse mitm. viisiütlevaga (vt. 76).

b) Erandrühm: tüübid *`vaene* [*`vaese*], *`teos* [*`teose*], *punane* [*punase*], *vares* [*varese*]; ains. nimetav lõpeb *-ne*- või *-s*-ga, ains. omastav vokaalijärelmise ***-se***-ga:

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	`vaene		
Ains.	***`vaese***	***`vaest***	***`vaesesse***
Mitm.	***`vaeste***	***`vaeseid***	***`vaestesse*** e. ***`vaeseisse***

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
	`teos		
Ains.	*`teose*	*`teost*	*`teosesse*
Mitm.	*`teoste*	*`teoseid*	*`teostesse* e. *`teoseisse*
	punane		
Ains.	*punase*	*punast*	*punasesse*
Mitm.	*punaste*	*punaseid*	*punastesse* e. *punaseisse*
	vares		
Ains.	*varese*	*varest*	*varesesse*
Mitm.	*vareste*	*vareseid*	*varestesse* e. *vareseisse*

Samuti käänduvad:

(Tüüp ***vaene*** [*vaese*], kahesilbilised *-ne*-sõnad kolmandal silbivältel:) *söene, väene, `maane, `puune, `jääne, `veene, `luune* jne.; (tüüp ***teos*** [*teose*], kahesilbise omastavaga *s*-sõnad kolmandal silbivältel:) *käis, veis, püüs, ões* [*õekse*] (peakäänded: *ões, õekse, õest, õeksesse, õeste, õekseid, õestesse* e. *õekseisse*), *juus* [*juukse*, osast. *juust* jne., käändub nagu *ões, õekse*], *nõos* [*nõokse*] jne.

(Tüüp ***punane*** [*punase*], kolme- ja enamsilbilised *-ne*-sõnad, mille kolmas rõhuline silp tüve lõpust arvates on lühike või keskpikk, näit. *púnase, vastastikuse:) tuline, rebane, tänane, kollane, soolane, talvene, jõulune, vastastikune, alkohòline, maastìkune, kohastikune, palavùsene, tingimusene* jne.; (tüüp ***vares*** [*varese*], kolmesilbise omastavaga *s*-sõnad, mille esimene silp lühike või keskpikk:) *teras, petis, sügis, annus, uudis, silmus, madrus, ollus, oras, omas* [*omakse*] (peakäänded: *omas, omakse, omast, omaksesse, omaste, omakseid, omastesse* e. *omakseisse*), *vennas* [*vennakse*], *kälis* [*kälikse*] jne. (viimased kaks sõna käänduvad nagu *omas, omakse*).

Vaene-rühma sõnad erinevad muudest *aasta*-liigi sõnust seega, et nende ainsuse osastava ning mitmuse

omastava lõpp on liitunud konsonanttüvele: *vaes/t, vaes/te, vennas/t, vennaste, vastastikus/t, vastastikus/te* jne.

Märkus. Näiteid kontraktsioonist *vaene*-tüübi sõnus: *`vaene < vaivainen, `juukse < hiukse < hivuksen, veis < *vedis.* — Rahvaluulekeeles ja kohati murdeis esineb *vares*-tüübilisist nimisõnust harilikult vanem, *-ks*-ühendiline kuju: *varekse, jäneksed, sõrmuksesta* jne. — Kirjakeeles on see vana *-ks-* püsinud ainult sõnas *juuksed,* sugulus-nimisõnus *omaksed, vennaksed, õeksed, käliksed, nõoksed,* ja üksikuis abisõnus nagu *teoksil, ummuksil* jne. Mõnelt poolt on soovitatud sellekohases nimisõnatüübis tarvitada järjekindlasti *-ks*-i, kirjutada ka näit. *teoksed, lihaksed, vareksed* jne., kuid niisuguste pool-arhaiiliste kujude elustamine kirjakeeles on tarbetu. — Veel vähem kui *ks*-ist, leidub praeguses kirjakeeles jälgi *punane*-tüübi sõnade muistsest *ts*-ühendist, mis on esinenud tüve praeguse *s* asemel (vrd. näit. asesõna [*need-*] *sinatsed,* mille asemel kirjakeeles on soovitavam tarvitada [*need-*] *sinased*). Paljudes murdeis (vähesel määral ka rahvaluules) on aga see *-ts-* üsna elujõuline: *näljatse, vesits karjatsed, läbi leinatse südame* (rahvalaulu väljend) jne.

73. Tähele panna! Ei tohi segi ajada kolme- ja enamsilbiste tüvede käändkonna sõnu vastavakujuliste ning samasuguse rõhuasendiga kahesilbiste käändkonda kuuluvate sõnadega (s. o. tüüpidega *ohvitser, käsitelu, laevastik, kuninganna, virulane, kirjutus,* vt. 61, 62). Vrd. näit. sõnu, millel kolmas silp ains. omastava lõpult arvates on rõhuline:

petise — petiseid	*`pettuse — `pettusi*
uudise — uudiseid	*`uuduse — `uudusi*
kivise — kiviseid	*`endise — `endisi*
tuuliku — tuulikuid	*`näitliku — `näitlikke*
istungi — istungeid	*`pistongi — `pistonge*
mátemaatiku — matemaatikuid	*para`diisliku — para`diislikke*
vastastikuse — vastastikuseid	*vastas`tikkuse — vastas`tikkusi*

Vrd. ka:

`hertsog — `hertsogeid *`kompvekk — `kompvekke*
`õppur — `õppureid *`kontsert — `kontserte*
`palkon — `palkoneid *`meeskond — `meeskondi*

Kolmesilbiste käändkonna sõnul on kolmas rõhuline silp tüve lõpult arvates lühike või keskpikk (*petise, tuuliku, vastastikuse*), kahesilbiste käändkonna sõnul — ülipikk (*pettuse, näitliku, vastastikkuse*).

Kõrvalepõikeks sellest juhisest on ainult kolmesilbiste käändkonna ***madal***-tüübi sõnad, millel kolmas silp tüve lõpult arvates võib olla ülipikk, kuid üksnes siis, kui nende ains. nimetav lõpeb lühikese üksikkonsonandiga, mille eel on lühike vokaal (*`hertsog, `õppur, `palkon, `miljon* jne.); kui aga sellelaadiliste ülipikasilbivälteliste sõnade ains. nimetava lõpul on pikk konsonant või liitkaashäälik, või konsonant, mille eel on pikk vokaal (*`kompvekk, `kontsert, `meeskond, `apteek*), siis nad ei kuulu enam kolme-, vaid kahesilbiste käändkonda (*laevastik*-tüüpi, vt. 61, a).

74. Vrd. üksikute käänete astmeid kolmesilbiste tüvede käändkonnas (*hammas, hamba, hammast, hambasse, hammaste, hambaid, hammastesse* e. *hambaisse; murre, murde, murret, murdesse, murrete, murdeid, murretesse* e. *murdeisse* jne.; otsi lisanäiteid!).

Kolmesilbiste käändkonnas on nõrgal astmel: ainsuse nimetav, osastav, mitm. omastav ja desisseütlev: *kinnas, liiget, tütarde, kärbestesse.*—Erandiks on *hoolas-, liige*-tüüp (vt. 71a, erijuhtumid, ja 71,b) ja üksiksõnad *kohus* [*kohtu*], *pisut, aher, vaher,* mille mitm. omast. on tugev: *`liikmete, `hoolsate, `kohtute, `piskute, `ahtrate, `vahtrate.*

Muud peakäänded — ains. omastav, sisseütlev, mitm. osast. ja *i*-sisseütlev — on tugeval astmel: *'kinda, 'liikmesse, 'tütreid, 'kärbseisse.*

Tähele panna! Seega on astmevaheldus kolmesilbiste käändkonnas vastupidine kahesilbiste omale (vt. 64): kääne, mis ühes käändkonnas on tugev, on teises nõrk (*vald, valla, valda — kolle, kolde, kollet*). Erandiks on ainult mitm. osastav, mis on kõigis käändkondades tugev (*valdu, koldeid*).

Seda vahekorda peegeldab järgmine kavastis (● tähendab tugevat, ○ — nõrka astet; kriips [—] on märgiks, et vastav vorm kõnesoleva tunnusega puudub):

	Ainsus		Mitmus			
			d-mitm.		i-mitm.	
	2-silb.	3-silb.	2-silb.	3-silb.	2-silb.	3-silb.
Nim.	● *vend*	○ *kinnas*	○ *vennad*	● *kindad*	— —	— —
Omast.	○ *venna*	● *kinda*	● *vendade*	○ *kinnaste*	— —	— —
Osast.	● *venda*	○ *kinnast*	— —	— —	NB ● *vendi*	NB ● *kindaid*
Sisseütl. a) *-sse*	○ *vennasse*	● *kindasse*	● *vendades-* [*se*	○ *kinnastes-* [*se*	○ *vennisse*	● *kindaisse*
b) lõputa	● *venda*	— —	— —	— —	● *rindu*, vt. 69	— —
Muud käänded	○ *vennas*	● *kindas*	● *vendades*	○ *kinnastes*	○ *vennis*	● *kindais*

(Erandeid vt. 64 ja 74).

75. *i*-mitmus kolmesilbiste käändkonnas: *kindai-d — kindai-sse, kindai-s, kindai-st; mõttei-d — mõttei-le, mõt-*

tei-l, mõttei-lt; mitmei-d — mitmei-na, mitmei-ks, tänavai-d — tänavai-ta, tänavai-ni jne.; tähele panna: (*kalli*:) *kalleid — kalleile,* (*voodi*:) *voodeid — voodeist,* (*sõduri*:) *sõdureid — sõdureiks* jne.

Ka kolmesilbiste käändkonnas on *i*-mitmuse käändeid kõige hõlpsam kujundada mitm. osastavast: seks asetatagu viimase lõpu *d* asemele otsitava käände lõpp (*kindai-d — kindai-s, kindai-st* jne.). Sellejuures tuleb silmas pidada, et ainsuse tüve lõppvokaali *i* asemel mitmuse osastavas (ning seega muudeski *i*-mitmuse käändeis) on *e (kalli — kalle-id).*

i-mitmust võidakse moodustada kõigist kolmesilbiste käändkonna alaliikidest.

76. Viisiütlevat esineb kolme- ning enamsilbiste käändkonnas jällegi ainult osast sõnust ja ainult mitmuses: *palja* (*jalu*), *põlevi* (*silmi*), *lehvivi* (*hõlmu*), *värisevi* (*käsi*) jne. — Nagu näiteist näha, on kahesilbine instruktiiv (*palja* [*jalu*]) ilma *i*-tunnuseta (mis on kadunud); kolme- ja enamsilbiseis (*põlevi* [*silmi*]) on tüve lõppvokaal *i*-tunnusega kokku sulanud (vrd. muude *i*-mitm. käänete tüve: *paljai*-[*s*], *põlevai*-[*le*]).

Märkus. *põlevi*-tüübiline diftongita mitmuse tüvi esineb harilikuna meie rahvalauludes: *paremilla* [= paremail], *põlevilta, vareksilta, tütterista, habemita* jne.

77. Võõrsõnadest käänduvad näit: *idée* nagu *tee, papagói* nagu *koi, bensiin* nagu *liin* (*leht*-tüüp), *kultúur* nagu *uur, télegraaf* nagu *komandant, hispáanlane* nagu *soomlane, héeros* nagu *kergus, gümnáasium* nagu *raadium* (*ohvitser*-tüüp), *panoráama* nagu *draama* (*piiga*-tüüp), *aeronáutika* nagu *kaheksa, geográafia* nagu *võitleja, téhnik, flegmáatik* nagu *tuulik, naiivne* nagu *raudne, térmomèeter* nagu *meeter; kóma, kíno, krábi, póni* nagu *pere.*

Võõrsõnad deklineeruvad alati nagu nende lõpposa, alates pearõhulisest (või sel-

lele järgnevast kaasrõhulisest) silbist, viimane kaasa arvatud (*blankétt* nagu *kett*, *tèrmomèeter* nagu *meeter*). Kahesilbised esmasilbivältelised (nagu *koma*) kuuluvad kõik *pere*-liiki.

78. Vrd. liitsõnade käänamist: *kingsepp, kingsepa, kingseppa, kingseppa* e. *kingsepasse, kingseppade, kingseppi* . . ., *esimees, esimehe, esimeest* . . ., *vanasõna, vanasõnale, vanasõnad* . . ., *tulipunane, tulipunase, tulipunast* . . .; aga: *vaenelaps, vaeselapse, vaestlast, vaesesselapsesse, vaestelaste, vaeseidlapsi* . . ., *viimnepäev, viimsepäeva, viimsetpäeva* . . ., *teinepool* [= *abikaasa*], *teisepoole, teistpoolt* . . ., (vrd. veel: *vaeslaps, vaeslapse, vaeslast, vaeslapsesse* . . ., mille esiosaks on *vaene*-sõna konsonanttüvi).

Liitsõnus käändub harilikult ainult viimane liitosa (*kingsepp, -sepa, -seppa* jne.). Ainult kui liitsõna esiosa lõpeb *-ne*-ga (s. o. kuulub *teine-, raudne-, vaene*-tüüpi), siis deklineeruvad mõlemad osad korraga (*vaenelaps, vaeselapse, vaestlast* jne.; vrd. sõna *vaeslaps*, mille esimene liitosa ei lõpe *-ne*-ga ega käändu järelikult teise osaga koos).

Märkus. Sõna *rätsep* (*madal*-tüüp) ei käändu mitte nagu *sepp*, sest ta ei tundu praegusel ajal enam liitsõnana. — Sõnaühendid nagu *emb-kumb, kimps-komps, kiltsud-kaltsud* jne. ei ole liitsõnad. Neis deklineerub iga osa eraldi (*emb-kumb, emma-kumma, emba-kumba* jne.).

79. Kääند-

(● tähendab tugevat, ○ — nõrka astet;

Käändkonnad (ains. nim. ja omast.)		Ains. osast.		Ains. sisseütl.
I. Ühesilbised.				
a) **maa** — maa	-d	maad	-sse	maase (~ maha)
b) **koi** — koi		koid	(h+v.)	koisse
II. Kahesilbised.				
● ○		●		● ○
1) sõda — sõja				
a) sõda — sõja	0	sõda	0	sõtta ~ sõjasse
pesa — pesa		pesa		pessa ~ pesasse
jõgi — jõe		jõge		jõkke ~ jõesse
nimi — nime		nime		nimme ~ nimesse
leht — lehe		lehte		lehte ~ lehesse
jõud — jõu		jõudu		jõudu ~ jõusse
`soe — sooja		`sooja		`sooja ~ soojasse
padi — padja		patja	-sse	patja ~ padjasse
ader — adra		atra		atra ~ adrasse
ohvitser — ohvitsèri		-tseri		-tseri ~ -tserisse
käsitelu — käsitèlu		-telu		-tellu ~ -telusse
laevastik — laevastìku		-stikku		-stikku ~ -stikusse
b) **meri** — mere	d	merd	0 -sse	merre ~ meresse
c) pere — pere	-t	peret	-sse	peresse
piiga — piiga		piigat		piigasse
kuningànna — kuningànna		-gannat		-gannasse
2) käsi — käe				
käsi — käe	-t	kätt	0	kätte ~ käesse
`uus — uue		`uut		`uude ~ uuesse
`vars — varre		`vart	-de	`varde ~ varresse
`kaas — kaane		`kaant		`kaande~kaanesse
`keel — keele		`keelt	-sse	`keelde~keelesse
teine (○) — teise		`teist		`teise ~ teisesse
virulane — virulàse		-last		-lasse ~ lasesse
kirjutus — kirjutùse		-tust		-tusse ~ -tusesse

kondade tabel.

0 [= null] on märgiks, et vastav vorm on lõputa).

	Mitm. omast.		Mitm. osast.		Mitm. sisseütl.
-de	maade	-id	maid	-desse -isse	maadesse ~ maisse
	koide	-sid	koisid	-desse	koidesse
	●		●		● ○
-de	sõdade	0	sõdu ~ sõdasid	-desse (-sse)	sõdadesse ~ sõjusse
	pesade		pesi ~ pesasid		pesadesse ~ pesisse
	jõgede		jõgesid		jõgedesse
	nimede		nimesid		nimedesse
	lehtede		lehti		lehtedesse ~ lehisse
	jõudude		jõude ~ jõudusid		jõududesse ~ jõuesse
	`soojade	-sid	`sooje		`soojadesse ~ soojesse
	patjade		patju		patjadesse ~ padjusse
	atrade		atru		atradesse ~ adrusse
	-tseride		-tsere ~ -tserisid		-tseridesse ~ -tseresse
	-telude		-telusid		-teludesse
	-stikkude		-stikke		-stikkudesse ~ -stikesse
-de	merede	-sid	meresid	-desse	meredesse
	perede		peresid		peredesse
	piigade		piigasid		piigadesse
	-gannade		-gannasid		-gannadesse
	○				○
-te	käte	0	käsi	-tesse -(i)sse	kätesse ~ käsisse (●)
	uute		`uusi		uutesse ~ uusisse
	varte		`varsi		vartesse ~ varsisse
	kaante		`kaasi		kaantesse ~ kaasisse
	keelte		`keeli		keeltesse ~ keelisse
	teiste		`teisi		teistesse ~ teisisse
	-laste		-lasi		-lastesse ~ -lasisse
	-tuste		-tusi		-tustesse ~ -tusisse

Käändkonnad (ains. nim. ja omast.)		Ains. osast.		Ains. sisseütl.
III. Kolme- ja enamsilbised.				
○ ●		○		●
1) murre — `murde				
a) murre — murde		murret		murdesse
hammas — hamba		hammast		hambasse
tütar — `tütre	-t	tütart	-sse	`tütresse
b) **liige** — liikme		liiget		liikmesse
ase — aseme		aset		asemesse
2) `aasta — `aasta				
a) aasta — aasta		aastat		aastasse
aus — ausa		ausat		ausasse
haldjas — haldja		haldjat		haldjasse
kuulus — kuulsa		kuulsat		kuulsasse
raudne — raudse		raudset		raudsesse
madal — madala	-t	madalat	-sse	madalasse
kuningas — kuninga		kuningat		kuningasse
kolmas — kolmanda		kolmandat		kolmandasse
b) vaene — vaese		vaest		vaesesse
teos — teose		teost		teosesse
punane — punase		punast		punasesse
vares — varese		varest		varesesse

(Erijuhtumeid ning kõrvale-

b. Nimi- ja omadussõnad.

80. Nimisõnad liigitatakse kahte suurde rühma.

a) *kivi, raamat, maja, koer, põõsastik, laevastik, perekond, raskus, surm* jne. on esemete või olukordade ühe ja sama liigi ühiseks, üldiseks nimeks. Neid sõnu kutsutakse **üldnimedeks** e. **apellatiivideks.**

b) *Lydia Koidula, Jaan Poska, Jüri, Tallinna, Kuressaare, Eesti, Aasia, Emajõgi, Riigikogu, Akadeemiline Emakeele Selts, Postimees, Rüütli* (tänav), *Küüdik* (lehmanimi)

Mitm. omast.		Mitm. osast.		Mitm. sisseütl.	
○		●		○	●
-te (-de)	murrete	murdeid	-id	-tesse (-desse)	murretesse - murdeisse
	hammaste	hambaid			hammastesse-hambaisse
	tütarde	tütreid			tütardesse - tütreisse
	liikmete (●)	liikmeid		-isse	liikmetesse (●) - liikmeisse
	asemete	asemeid			asemetesse - asemeisse
-te	aastate	aastaid	-id	-tesse	aastatesse - aastaisse
	ausate	ausaid			ausatesse - ausaisse
	haldjate	haldjaid			haldjatesse - haldjaisse
	kuulsate	kuulsaid			kuulsatesse - kuulsaisse
	raudsete	raudseid			raudsetesse - raudseisse
	madalate	madalaid			madalatesse - madalaisse
	kuningate	kuningaid		-isse	kuningatesse - kuningaisse
	kolmandate	kolmandaid			kolmandatesse - kolmandaisse
	vaeste	vaeseid			vaestesse - vaeseisse
	teoste	teoseid			teostesse - teoseisse
	punaste	punaseid			punastesse - punaseisse
	vareste	vareseid			varestesse - vareseisse

põikeid vt. 59, 61a, 61c, 62, 71a, 72a).

jne. on üheainsa eseme või olevuse eritised nimed. Neid nimetatakse **pärisnimedeks** e. **proopriumideks.**

Märkus. Üldnimede hulgast eraldatakse mõnikord ka ainenimed, näit. *vesi, jahu, või, liiv,* ja kogunimed e. kollektiivid, näit. *mets* [= puude kogu], *rahvas, laevastik* jne.

Keeleõpetustes liigitatakse nimisõnad harilikult veel konkreetseisse e. meelelistesse, s. o. meeltega tajutavate asjade nimedesse (näit. *puu, hobune, vesi, muld, inimene, raud* jne.), ja abstraktseisse e. mõttelistesse, s. o. ainult kujuteldavate, mõeldavate olukordade või olevuste nimedesse (näit. *julgus, suurus, haigus, surm, hing* jne.). Niisugune rühmitus on niihästi keeleõpetuse kui ka

tegeliku elu seisukohalt tarbetu (mõtlemisvõime arendusele on tähtsam kujutluste ja mõistete psühholoogiline või loogiline liigitus konkreetseisse ja abstraktseisse, mis erineb eelmainitud grammatilisest liigitusest).

Pärisnimede käänamine.

81. Eesti pärisnimedest deklineeruvad näit.: *Raud* [*Raua*] nagu *raud* (*leht*-tüüp), *Jõgi* [*Jõe*] nagu *jõgi*, *Hurt* [*Hurda*] nagu *hurt*, *Kallas* [*Kalda*] nagu *kallas* (*hammas*-tüüp), *Rebane* [*Rebase*] nagu *rebane* (*punane*-tüüp), *Pihlakas* [*Pihlaka*] nagu *pihlakas* (*kuningas*-tüüp), *Ilmar* [*Ilmari*] nagu *joomar* (*madal*-tüüp), *Mihkel* [*Mihkli*] nagu *haavel* (*kuulus*-tüüp), *Leena* [*Leena*], *Ranna* [*Ranna'*] nagu *piiga*, *Koort* [*Koordi*] nagu *part*, *Ants* [*Antsu*] nagu *mürts* (*leht*-tüüp), *Toomas* [*Tooma*] nagu *hammas*, *Tallinna* nagu *kaheksa* (ains. sisseütl. *Tallinna* e. *Tallinnasse*), *Tartu* nagu *õhtu* (ains. sisseütl.: *Tartu* e. *Tartusse*), *Narva*, *Valga*, *Soome* nagu *piiga* (ains. sisseütl.: *'Narva*, *'Valka*, *'Soome* e. *Narvasse*, *Valgasse*, *Soomesse*), *Nõo* nagu *lõo* (*koi*-tüüp; ains. sisseütl.: *Nõkku* e. *Nõosse*), *Munamägi* [*Munamäe*] nagu *mägi*, *Postimees* [*Postimehe*] nagu *mees*, *Vanemuine* [*Vanemuise*] nagu *virulane*; tähele panna: esmasilbivältelised *Jüri*, *Mari*, *Luha*, *Võru* jne. deklineeruvad nagu *pere* (ains. osastav on seega: *Jürit*, *Marit*, *Luhat*, *Võrut*; linnanimel *Võru* on ains. sisseütlev *'Võrru* e. *Võrusse*).

Eesti pärisnimed käänduvad nagu vastavakujulised üldnimed (*Raud* nagu *raud*, *Mihkel* nagu *haavel*); esmasilbivältelised astmevahelduseta nimed (*Jüri*, *Luha*) kuuluvad kõik *pere*-tüüpi.

Eesti kohanimedel (mis on harilikult ains. omastava kujul: *Valga*, *Kuressaare*, *Nõmme*, *Tallinna* jne.) võib ains. sisseütlev olla tugevaastmeline ning lõputa, sellest hoolimata missugusesse käänamisliiki sõna ise kuulub ([sõitis] *Tartu*, *Valka*, *Tallinna*, *Võrru*).

Märkus. Ka üldnimedel, kui neid tarvitatakse pärisnimedeks, on käändumisel samad erinevused nagu viimastelgi. Näit. astmevaheldusetа sõnu *isa, ema, onu, tädi* jne. — kui neid käsitatakse tähenduses 'meie isa, meie ema, minu onu, minu tädi' jne. — ei deklineerita mitte nagu *pesa*, missugusesse tüüpi nad kuuluksid üldnimedena, vaid nagu *Jüri, Mari* jne. (*pere*-tüüp), näit.: *kas sa isat* [= meie isa] *oled näinud, ematki ei kuulanud ta enam.*

Nimesid, millele täpsalt vastab mingi murdeline, ebakirjakeelne üldnimi (näit. *Kattai* [= kadakas], *Mägraken* [= mägrake] jne.), ei käänata mitte nagu vastavaid üldnimelisi murdesõnu (vrd. *kattai [kadaja], mägraken [mägrakese]*), vaid nagu sarnasekujulisi võõrsõnu *(Kattai [Kattai']* nagu *politsei, Mägraken [Mägraken'i]* nagu *komisjon).* Samuti võidakse võõrsõnadena deklineerida ka haruldasemaid, vähemtuntud kirjakeelesõnu *(Uid [Uid'i], Susi [Susi']*; vrd. vastavaid üldnimesid: *uid [uiu], susi [soe]).*

Kui pärisnimel vastava üldnime eeskujul võib olla mitu omastava kuju *(Liiv [Liiv'i]* või *Liiv [Liiv'a], Kook [Koogi]* või *Kook [Koogu]* jne.), siis võetagu omastava valikul arvesse nimekandja enese soovi ning kujunenud traditsiooni või — kui seda ei ole võimalik teada saada — tarvitatagu missugust rööbasvõimalust tahes, sest see ei tekita nimest arusaamisele mingeid tunduvamaid takistusi.

82. Võõrnimedest deklineeruvad näit.: *Krausberg* nagu *kontsert, Caesar* nagu *joomar, Virgilius* nagu *kirjutus, Kyros* nagu *võitlus, Lehti* nagu *voodi, Oksanen* nagu *komisjon, Bélinkov* nagu *ohvitser, Ameerika, Mehhiko* nagu *kaheksa, Elbe* nagu *valge, New-York* [loe: njuu-jórk] nagu *kork, Pariis* nagu *riis, Voltaire* [loe: voltäär] nagu *manéer, Nagy* [ungari nimi; loe umbes: nodj] nagu *rott, Bordeaux, Diderot* [loe: bordóo, didróo] nagu *büroo, Dupont* [loe: düpó^ng^] nagu *kong, James* [loe: džeems] nagu *raats* [*raatsi*] jne.

Võõrkeelsed pärisnimed ehk lühemalt võõrnimed käänduvad (vastavalt nende häältamisele) nagu muudki võõrsõnad (vt. 77; näit.: *Pariis* nagu *riis, Diderot* [loe: didróo] nagu *büroo*). Kui nende lõpposa (s. o. viimase silbi sisehäälikute) kirjutusviis vastab eesti

õigekirjutusjuhiseile, siis alluvad nad ka vältelisele astmevaheldusele *(New-York [New-Yorgi])*, välja arvatud perekonnanimed, mille nimetavaline kuju jäetakse alati muutmata *(Kant [Kant'i], Scott [Scott'i])*.

Kui võõrnimi hääldamisel lõpeb konsonandiga, siis on tema ainsuse omastava lõppvokaaliks üldiselt *i (Oksanen — Oksanen'i, Dupont — Dupont'i, Voltaire — Voltaire'i)*; selle *i* asemel on *e* ainult kahe- ja enamsilbilistel nimedel, mis hääldamisel lõpevad lühikese *s*-ga, kui selle eel on lühike vokaal *(Kyros — Kyros'e, Virgilius — Virgilius'e*; vrd. *Adams — Adams'i, Neuhaus — Neuhaus'i)*.

Märkus. Käändumise poolest võõrnimede hulka tuleb lugeda ka kõik eesti *-son, -berg, -burg, -mann, (~ -man), -feld (~ -feldt), -tal (~ -thal), -off, -ov, -ski* jne. -lõpulised nimed, olgu nende algusosa kas eesti- või muukeelne *(Mägisson [Mägisson'i], Priiberg [Priiberg'i], Laasmann [Laasmann'i], Rübenfeldt [Rübenfeldt'i], Komarov [Komarov'i]* jne.), samuti eestitüvelised nimed, mille õigekirjutus on võõrapärane (*Lutz [Lutz'i], Tedder [Tedder'i], Mäggi [Mäggi'], Zirk [Zirk'i], Kallamis [Kallamis'e]* jne).

83. Vrd.: *Sild — Silla — Sild'a — Sillale* ja *Silla — Silla' — Silla't — Silla'le; Ohakas — Ohaka — Ohakat — Ohakale* ja *Ohaka — Ohaka' — Ohaka't — Ohaka'le; Jürine — Jürise — Jürist — Jürisele* ja *Jüris — Jüris'e — Jüris't — Jüris'ele; Mägi — Mäe — Mäge — Mäele ja Mäe — Mäe' — Mäe'd — Mäe'le; Saar — Saar'e — Saar't — Saar'ele ja Saare — Saare' — Saare't — Saare'le*; vrd. ka: *Shakespeare* [loe: šeekspiir] — *Shakespeare'i — Shakespeare'ile; Bordeaux* [loe: bordóo] — *Bordeaux' — Bordeaux'd — Bordeaux'le; Manet* [loe: manée] — *Manet' — Manet'd — Manet'le, Dupont* [loe: düpó^{ng}] — *Dupont'i — Dupont'ile* jne.

Et perekonnanimede algkuju (s. o. nominatiivi) leidmist hõlbustada, tuleb kõigis käändeis peale nominatiivi

eraldada tarbekorral apostroofiga tüve nimetavaline osa, kui selle tähttäheline kuju on püsinud (*Saar — Saar'e — Saar't; Ohaka — Ohaka' — Ohaka't;* aga: *Ohakas — Ohaka — Ohakat*). Võõrnimede käänamisel on apostroof peale perekonnanimede eriti tarvilik nende nimede juures, mille lõpposa kirjutusviis ei vasta eesti õigekirjutusjuhiseile (*Bach'i, Bordeaux'le*).

Omadussõnade võrdlemine.

84. *Kuusepuu ei ole väga* ***kõva****. Kask on temast palju* ***kõvem****, kuid* ***kõige kõvem*** *meie maa puudest on tamm. Tallinnas on palju* ***kõrgeid*** *torne; Oleviste kiriku torn on neist* ***kõrgeim****: ta on* ***kõrgem*** *kui kõik muud tornid Eestis.*

Omadussõna kuju, mis lihtsalt määrab, missugune on mingi ese või olukord (näit. *kõva, kõrge*), nimetatakse **algvõrdeks** e. **positiiviks.**

Kui omadussõna väljendab, et mingit omadust on ühel esemel või olukorral suuremal määral kui teisel (näit. *kõvem, kõrgem*), siis on ta **keskvõrdes** e. **komparatiivis.**

Kõige suuremat omaduse määra avaldab sõnakuju, mida nimetatakse **ülivõrdeks** e. **superlatiiviks** (näit. *kõige kõvem, kõrgeim*).

Alg-, kesk- ja ülivõrret nimetatakse võrdlusastmeiks e. **võrdeiks** ja eri võrrete kujundamist **võrdlemiseks** e. **komparatsiooniks.**

Märkus. Võrdlemist ei esine ainult omadussõnade tarvitamisel, vaid kesk- ja ülivõrret võib kujundada ka muudest sõnaliikidest, kui nad esinevad omadussõna tähenduses: *koer poiss — koerem poiss, maru mees — marum mees, soovitatav asi — soovitatavam asi, see koht on rannem* [=rannapoolsem] *kui teised* jne.

85. Näiteid keskvõrde kujundamisest: *visa — visam* [*visa****ma***], *kõva — kõvem; suure — suurem, musta —*

mustem, kurja — kurjem, järsu — järsem, hullu — hullem; albi — albim, halli — hallim; roosa — roosam, kitsi — kitsim, hapu — hapum; õnneliku — õnnelikum; `võõra — `võõram, `julge — `julgem, `kauni — `kaunim, punase — punasem, madala — madalam; tähele panna: *hea — **parem**, palju — **enam**, ligida — **ligem**, lähida — **lähem**, lühida — **lühem**, pisi(kese) — **pisem**, väikese — **vähem** (e. väikesem), õhukese — **õhem*** (nende kõrval tarvitusel ka mittesoovitatav kuju *ligidam, lähedam, lühidam, pisikesem, õhukesem*).

Keskvõrde tunnuseks on ***-ma-*** (*suure/ma*), mis ains. nimetavas (lõppkao tõttu) on lühenenud ***m***-ks (*suure/m*). Seda võrret on kõige hõlpsam kujundada liites tunnuse *-m(a)* algvõrde omastavale käändele *(suure — suure/m, `võõra — `võõra/m)*, kusjuures tuleb silmas pidada järgmisi erinevusi:

Kõigil ***a-***, ***u-*** tüvelisil ***leht-, soe-, padi-, ader***-tüübi sõnul *(musta — mustem, sooja — soojem, kurja — kurjem, nõdra — nõdrem, hullu — hullem, paksu — paksem)* ja mõnel ***a***-tüvelisel *sõda-, pesa*-tüübi sõnal (*kõva — kõvem, paha — pahem, piga — pigem, süva — süvem, tasa — tasem, vana — vanem, vara — varem*) on algvõrde tüve lõppvokaali asemel keskvõrdes ***e***. Muil omadussõnul on algtüve lõppvokaal komparatiivis alati jäänud muutumata püsima *(püha — püham, albi — albim, õnneliku — õnnelikum, madala — madalam* jne.). — Kahel sõnal on keskvõrre eritüveline: *hea — **parem**, palju — **enam***. Natuke lahkuminev on praegune keskvõrde tüvi ka sõnul ***ligem*** (vrd. *ligida*), ***lähem*** (vrd. *lähida*), ***lühem*** (vrd. *lühida*), ***õhem*** (vrd. *õhukese*), ***pisem*** (vrd. ***pisi*** e. *pisikese*), ***vähem*** (vrd. *väikese; vähem* on ühtlasi keskvõrre sõnast *vähe*).

-ma-tunnuse vanem kuju on *-mba (noorema- < nooremba-)*, missugust kuju on veel esinemas kohati meie murdeis (näit. lõunaeestis ja põhjaeesti ida-osas: *kibedamb, vanembad, suuremb* jne.) ja rahvaluuleski

(nimetavas *-mbi* kujul: *suurembi, rikka'ambi* jne.). — Et *-mba* omaiajal sulges teise silbi *(noorem-ba-)*, on kahesilbiste koondumata tüvede komparatiiv praegu n õ r g a l astmel (*tark — targem*).

86. Näit. *vagam — **kõige** vagam, visam — kõige visam, hapum — kõige hapum, kitsim — kõige kitsim, vägevam — kõige vägevam, raskem — kõige raskem* jne.; *vägevam — vägeva**im** [vägeva**ima**], soovitatavam — soovitatava**im**, raskem — rask**eim**, võõram — võõr**aim**, karmim — karm**em**, õnnelikum — õnneli**kem**, üldisem — üldi**sim**, suurem — suur**im**; uuem — uu**sim**, targem — targ**im**, hullem — hull**im**, vanem — van**im**, parem — par**im**; enam — en**im**, lähem — läh**im**; kurjem — kur**im**, soojem — soi**m**,* jne.

Superlatiivi kujundamiseks on kaks võimalust:

a) Eessõna ***kõige*** ning sellele järgneva keskvõrde abil *(kõige vagam, kõige vägevam, kõige parem* jne.*)*. Nii võib moodustada ülivõrret k õ i g i s t omadussõnust.

b) Tunnuse *-**im**(a)-* abil *(vägeva/**im** — vägeva/**ima**)*. Seda kujundusviisi saadakse tarvitada ainult o s a s t võrdlusaluseist sõnust. Kõnesolev tunnus liitub algvõrde tüvele just samuti n a g u m i t m u s e t u n n u s *i* ainsuse tüvele: *vägevaim* (vrd. *vägevaid*), *raskeim* (vrd. *raskeid*), *karmem* (vrd. *karme*), *õnnelikem* (vrd. *õnnelikele*), *uusim* (vrd. *uusi*), *suurim* (vrd. *suuri*), *üldisim* (vrd. *üldisi*) jne.

Ainult neil sõnul, mil k o m p a r a t i i v i k u j u n d a m i n e o n e r a n d l i k (*a-*, *u*-tüvelised, mille keskvõrre lõpeb *-em*-ga: *targem, mustem, kõvem, vanem, hullem, paksem* jne., samuti erandsõnad *parem, enam, ligem, lähem* jne., vt. 85), on s u p e r l a t i i v i s keskvõrde *-em* (või *-am*) asemel alati *-**im** (targim, mustim, kõvim, vanim, hullim, paksim, parim, enim, ligim, lähim* jne.), kusjuures *j* ning *i i* eelt on kadunud *(kurim* [< *kurjim*], *tühim, valim, soim* [< *sooim* < *soojim*]).

Neil sõnul, mil puudub *i*-mitmus (vt. 68), ei esine loomulikult ka *im*-superlatiivi *(hapu — k õ i g e hapum)*. Viimase kohta on maksvad muudki *i*-mitmuse kitsendused (nagu eelpool juba mainitud, ei või superlatiivis *j*-d ega *i*-d esineda *i* eel; selletõttu on *lai*-sõnast *im*-superlatiiv *laim* [< *laiim*], mis homonüümne sõnaga *laim* [*laimu*], millepärast soovitavam on tarvitada ülivõrde *laim* asemel eessõnalist kujundit *k õ i g e laiem*); eriti ei tarvitata *im*-superlatiivi *sõda-, pesa*-tüübi sõnust (*visa — kõige visam*), välja arvatud need, mille keskvõrde tunnuse eel on *e (vanem — vanim* e. *kõige vanem)* või mille *i*-mitmuse tüvi lõpeb *i*-ga *(püham — pühim* e. *kõige püham)*.

c. Asesõnad.

87. Asesõnad, mis oma laadilt on kas nimisõnad (näit. *mina, kes*) või omadussõnad (näit. *säärane, mõningas*), jagunevad k a h e k s a s s e liiki.

a) *mina, sina, tema*, mitmuses: *meie, teie, nemad*, ehk lühemal kujul: *ma, ta, sa, me, te, nad*, on **isikulised** e. **personaalsed** asesõnad. Nad väljendavad isikut, k e s k õ n e l e b *(mina* e. *ma, meie* e. *me)*, k e l l e g a k õ n e l d a k s e *(sina* e. *sa, teie* e. *te)* või k e l l e s t k õ n e l d a k s e *(tema* e. *ta, nemad* e. *nad)*.

b) *enese* e. *enda, iseenese* e. *iseenda* — näit. lauses: *leidis **enese** õuest, kass puhastab **ennast** sagedasti* — on **enesekohane** e. **refleksiivne** pronoomen. Ta tähendab isikut, kellele tema enda tegevus on tagasi sihitud.

c) Sõnaühendid *üksteise* ja *teineteise* — näit. lauses: *neil meestel tuleb võidelda **teineteisega**, armastage **üksteist*** — esinevad **vastastikuste** asesõnadena e. **retsiprookidena.**

d) Sõna *oma* — näit. lauses: *kirjutage **oma** nimed vihikusse* — tarvitatakse **omastavaks** e. **possessiivseks** asesõnaks. Ta väljendab mingi eseme või olukorra k u u l u v u s t kellelegi või millelegi.

e) *see, too, sama, samane, säärane, säherdune, selline, sinane, nihuke, sihuke, seesinane, seesugune, seesama, niisugune, niisamasugune, samasugune, toosugune* on **näitavad** e. **demonstratiivsed** pronoomenid.

f) *kes, mis, kumb, milline, mäherdune, mihuke, missugune* — näit. lauses: ***kes** sealt tuleb?* — on **küsivad** e. **interrogatiivsed** asesõnad.

g) Sõnu *kes, mis, kumb, milline, mäherdune, mihuke, missugune* tarvitatakse ka **siduvaiks** e. **relatiivseiks** pronoomeneiks. Niisugusel puhul ühendavad nad lauseid, näit.: *See on mees, **kes** nii kergesti ei kohku. Ma ei tea, **kumb** neist siin käis.*

h) *üks* [= keegi, mingi], *mõni, mõningas, mitu, muu, eri, kõik, iga, kogu, kumbki, mõlem(a), keegi, miski, mingi, ei keegi, ei miski, ei kumbki, ei ükski, mingisugune, igaüks, embkumb* on **umbmäärased** e. **indefiniitsed** asesõnad.

Märkus. Omastavate asesõnade kõrval tarvitatakse rahvalaulukeeles n. n. possessiiv-suffikseid e. omastusliiteid, ja nimelt: *-ni* [= minu], näit. *uksillani* [= minu ustel], *-si* [= sinu], näit *uksillasi* [= sinu ustel], *-na* e. *-sa* [= tema], näit. *põlvillasa* [= tema põlvedel]. Niisugused liited on vanemas eesti ja algsoome keeles olnud õige üldiselt tarvitusel, muuseas olid olemas eri liitekujud ka mitmuse tarvis, millest aga eesti rahvalauludes enam ei näi olevat jälgi. — Kirjakeeles peegelduvad need vanad omastusliited ainult üksikute riismetena, näit. *kasvulda/sa* [= oma kasvult, oma kasvu poolest], *ene/se*.

88. Asesõna käänatakse üldiselt nagu muidki noomeneid. Kõrvalepõikeist esitatagu järgmised käänamisnäited:

a) Isikulised.

Ainsus.

Nim.	*mina ~ ma*	*tema ~ ta*
Omast.	*minu ~ mu*	*tema ~ ta*
Osast.	*mind*	*teda*
Sisseütl.	*minusse ~ musse*	*temasse ~ tasse*
Seesütl.	*minus ~ mus*	*temas ~ tas*
Seestütl.	*minust ~ must*	*temast ~ tast*
Alaleütl.	*minule ~ mulle*	*temale ~ talle*

Ainsus.

Alalütl.	*minul ~ mul*	*temal ~ tal*
Alaltütl.	*minult ~ mult*	*temalt ~ talt*
Olev	*minuna*	*temana*
Saav	*minuks*	*temaks*
Rajav	*minuni*	*temani*
Ilmaütl.	*minuta*	*temata*
Kaasaütl.	*minuga ~ muga*	*temaga ~ taga*

Mitmus.

Nim.	*meie ~ me*	*nemad ~ nad*
Omast.	*meie ~ me*	*nende*
Osast.	*meid*	*neid*
Sisseütl.	*meisse*	*nendesse ~ neisse*
Seesütl.	*meis*	*nendes ~ neis*
Seestütl.	*meist*	*nendest ~ neist*
Alaleütl.	*meile*	*nendele ~ neile*
Alalütl.	*meil*	*nendel ~ neil*
Alaltütl.	*meilt*	*nendelt ~ neilt*
Olev	*meiena*	*nendena*
Saav	*meieks ~ meiks*	*nendeks ~ neiks*
Rajav	*meieni*	*nendeni*
Ilmaütl.	*meieta*	*nendeta*
Kaasaütl.	*meiega*	*nendega*

Nagu *mina (meie)* käändub täiesti *sina (teie).*

b) Enesekohased.

	Ains.	Mitm.
Nim.	*(ise)*	*(ise)*
Omast.	*enese ~ `enda*	*eneste ~ `endi*
Osast.	*ennast ~ `end*	*`endid (~ `end ~ ennast)*
Sisseütl.	*enesesse ~ `endasse*	*enestesse ~ `endisse*

Muid käändeid saab korrapäraselt tuletada põhikäändeist. Nagu *enese ~ enda* deklineerub ka *iseenese ~ iseenda,* kus-

juures viimasel muutub ainult lõpposa *-enese ~ -enda: iseenese ~ iseenda, iseennast ~ iseend, iseenesesse ~ iseendasse* jne. Nimetav kääne enesekohastel puudub; selle asemel tarvitatakse eritüvelist sõna *ise.*

c) Vastastikuseid *üksteise, teineteise* tarvitatakse ainult ainsuses (nimetav kääne puudub). Neil deklineerub üksnes järgosa: *üksteise, üksteist, üksteisesse, üksteises, üksteisest* jne.; samuti *teineteise.*

d) Omastav asesõna ei käändu.

e) Näitavad.

	Ains.	Mitm.
Nim.	*see*	*need*
Omast.	*selle*	*nende*
Osast.	*seda*	*neid*
Sisseütl.	*sellesse ~ sesse*	*nendesse ~ neisse*
Seesütl.	*selles ~ ses*	*nendes ~ neis*
Seestütl.	*sellest ~ sest*	*nendest ~ neist*
Alaleütl.	*sellele*	*nendele ~ neile*
Alalütl.	*sellel ~ sei*	*nendel ~ neil*
Alaltütl.	*sellelt ~ selt*	*nendelt ~ neilt*
Olev	*sellena*	*nendena*
Saav	*selleks ~ seks*	*nendeks ~ neiks*
Rajav	*selleni (~ seni)*	*nendeni*
Ilmaütl.	*selleta*	*nendeta*
Kaasaütl.	*sellega ~ seega*	*nendega*

Nagu *see* käändub ka *too* [*tolle*] (mitmus: *nood, nonde, noid* jne.).

Muud näitavad asesõnad deklineeruvad korrapäraselt (*sama* nagu *pesa, säärane* nagu *punane* jne.). Ühendsõnul, ka sõnal *seesugune* käändub ainult viimane ühend-osa (*samasugune, samasuguse, samasugust, samasugusesse, samasuguste* jne., *seesugune, seesuguse, seesugust*

jne.); muil *see*-ühendeil deklineeruvad mõlemad osad korraga *(seesama, sellesama, sedasama, sellessesamasse, needsamad, nendesamade* jne.).

f) Küsivad ja siduvad.

Nim.	*kes*	*mis*
Omast.	*kelle*	*mille*
Osast.	*keda*	*mida ~ mis*
Sisseütl.	*kellesse*	*millesse*
Alalütl.	*kellel ~ kel*	*millel ~ mil*
Alaltütl.	*kellelt ~ kelt*	*millelt ~ milt*
Kaasaütl.	*kellega*	*millega ~ miska*

Muud käänded on põhimuuteist tuletatavad. Mitmus puudub.

kumb [*kumma*], *milline, missugune* deklineeruvad korrapäraselt *(kumb* kuulub *leht*-tüüpi, teised — *punane*-tüüpi).

g) Umbmäärased käänduvad üldiselt korrapäraselt (*muu* nagu *maa, mõningas* nagu *kuningas, mitu* nagu *liige, mingi* nagu *aasta* jne.). Kõrvalepõiked on järgmised:

Sõnul *iga, igaüks* puudub mitmus.

keegi, miski, ükski deklineeruvad nagu *kes, mis, üks,* kusjuures *-gi* (*-ki*) igakord liitub lõpule (*keegi, kellegi, kedagi, kellessegi* jne., *miski, millegi, midagi* jne., saav kääne on *millekski* e. *mikski*; tähele panna: *`mingi* käändub nagu *aasta).*

Sõnal *emb-kumb* deklineeruvad mõlemad osad korraga *(emb-kumb, emma-kumma, emba-kumba, emba-kumba* e. *emmasse-kummasse, embade-kumbade, embi-kumbi* jne.).

eri ja *kogu* on käänamatud *(eri küsimused, kogu asjale).*

d. Arvsõnad.

89. Arvsõnad liigitatakse kahte pearühma.

a) *üks, kaks, kolm, neli, kümme, sada* jne. väljendavad määratud h u l k a (vastates küsimusele: k u i p a l j u?). Neid nimetatakse **põhiarvudeks** e. **kardinaalideks.**

b) *esimene, teine, kolmas, neljas, kümnes, sajas* jne. määravad j ä r j e k o r d a (vastates küsimusele: m i t m e s?). Neid kutsutakse **järgarvudeks** e. **ordinaalideks.**

Peale nende pealiikide eraldatakse veel:

c) **murdarvud,** näit. *kolmandik [kolmandiku], kümnendik, sajandik* jne.; nende tunnuseks on ***-ndik(u)***;

d) **mõõtarvud,** näit. *ühene ~ üheline, kahene ~ kaheline* jne.; nende tunnuseks on ***-ne*** ~ ***-line***;

e) **määrarvud,** näit.: *kahekesi, kolmekesi, kümnekesi* jne.; tunnuseks on ***-kesi***;

f) **umbarvud,** näit.: *mitu, palju, vähe, mõni; mitmes, eelmine, järgmine, viimane* jne. Viimased ei erine oma olemuselt palju umbmäärastest asesõnadest (vt. 87, h).

90. Ühesõnalised arvsõnad *kolm, neljas, kuues, kümme, sada* jne. on l i h t a r v u d. Kui me nad mingi arvsuuruse väljendamiseks ühendame rühmadeks, näit. *kolmsada, nelikümmend kaks, sada kuuskümmend viis* jne., saame l i i t a r v u d.

91. Vrd. järgnevaid lihtarvusid:

	Põhiarvud.	Järgarvud.
1	*üks* [*ühe*]	***esimene*** [*esimese*]
2	*kaks* [*kahe*]	***teine*** [*teise*]
3	*kolm* [*kolme*]	*kolmas* [*kolmanda*]
4	*neli* [*nelja*]	*neljas*
5	*viis* [*viie*]	*viies*
6	*kuus* [*kuue*]	*kuues*
7	*seitse* [*seitsme*]	*seitsmes*

8	*kaheksa* [*kaheksa*]	*kaheksas*
9	*üheksa* [*üheksa*]	*üheksas*
10	*kümme* [*kümne*]	*kümnes*
100	*sada* [*saja*]	*sajas*
1.000	*tuhat* [*tuhande*]	*tuhandes* [*tuhandenda*]
1.000.000	*miljon* [*miljoni*]	*miljones* [*miljonenda*]
1.000.000.000	*miljard* [*miljardi*]	*miljardes* [*miljardenda*]

Järgarvude tunnuseks on *-nda-* *(kolma/nda)*, millele nimetavas vastab *-s* *(kolma/s)*. Järgarvude kujundamisel liidetakse see tunnus vastava p õ h i a r v u o m a s t a v a l e käändele *(kümne — kümne/s : kümne/nda)*.

Sõnal *kolmas* on põhiarvu tüve lõppvokaali *e* asemel *a (kolme — kolmas)*, sõnul *miljones, miljardes* ja suuremail — *i* asemel *e (miljoni — miljones)*. Põhiarvude *üks, kaks* järgarv *esimene, teine* on erineva tüvega; viimaste asemel võib liitarvudes tarvitada ka vastavaid samatüvelisi *ühes, kahes* (21. = *kahekümne ühes*).

92. Vrd. järgnevaid liitarvusid:

	Põhiarvud.	Järgarvud.
11	*üksteist*[*kümmend*]	*üheteistkümnes*
16	*kuusteist*[*kümmend*]	*k uueteistkümnes*
30	*kolmkümmend*	*kolmekümnes*
42	*nelikümmend kaks*	*neljakümne kahes* (e. *neljakümne t e i n e)*
121	[*üks*]*sada kakskümmend üks*	[*ühe*]*saja kahekümne ühes* (e. [*ühe*]*saja kahekümne e s i m e n e*)
507	*viissada seitse*	*viiesaja seitsmes*
1.926	[*üks*] *tuhat üheksasada kakskümmend kuus*	[*ühe*] *tuhande üheksasaja kahekümne kuues*
7.000	*seitse tuhat*	*seitsme tuhandes*

13.403	*kolmteist[kümmend] tuhat nelisada kolm*	*kolmeteistkümne tuhande neljasaja kolmas*
4.502.198	*neli miljonit viissada kaks tuhat [üks]sada üheksakümmend kaheksa*	*nelja miljoni viiesaja kahe tuhande [ühe]saja üheksakümne kaheksas*

Liitjärgarvudes on *s*-tunnuseline ainult viimane arv-osa: kõik eelmised on põhiarvu omastavas käändes *(kolmekümnes)*. — Põhiarvude 11—19 ainsuse nimetavas võib sõna *kümmend* esineda *(üksteistkümmend)*, võib aga ka puududa *(üksteist)*; nende põhiarvude muis käändeis ning vastavais järgarvudes ei tohi sõna *kümnes* kunagi ära jätta *(üheteistkümne, üheteistkümnes)*.

Märkus. Rahvalauludes on esinemas ka muistset liitarvude tarvitusviisi nagu *kaksi neljata* (= 32, kaks neljandast kümnest; vrg. *kaksteist* = 12), *viisi kolmata* (= 25), *üheksa kolmata* (= 29) jne.

Ka rahvakeeles, kuigi ainult veel vähesel määral, leidub selliseid liitarvusid: *üks kolmat[kümmend]* (= 21), *kaks kolmat[kümmend]* (= 22), *kuus neljat[kümmend]* (= 36), *seitse viiet[kümmend]* (= 47), *poolkolmat* (= 2½), jne. Kirjakeeles tundub säärane tarvitusviis juba arhailisena.

93. Lihtarvud käänduvad reeglipäraselt nagu muud noomenid.

Liitarvude deklineerimisest olgu esitatud järgmine näide:

15.048:

Põhiarv.

Nim.	*viisteist[kümmend] tuhat nelikümmend kaheksa*
Omast.	*viieteistkümne tuhande neljakümne kaheksa*
Osast.	*viitteistkümmend tuhat neljakümmend kaheksat*

Sisseütl.	*viieteistkümne*	*tuhande*	*neljakümne*	*kaheksasse*
Seesütl.	„	„	„	*kaheksas*
Seestütl.	„	„	„	*kaheksast*

jne.

Järgarv.

Nim.	*viieteistkümne*	*tuhande*	*neljakümne*	*kaheksas*
Omast.	„	„	„	*kaheksanda*
Osast.	„	„	„	*kaheksandat*
Sisseütl.	„	„	„	*kaheksandasse*

jne.

Põhiarvudel käänduvad kõik arvosad ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas, kusjuures sõna *teist* jääb muutumata (*viisteistkümmend, viieteistkümne, viitteistkümmend* jne.). Kõigis muis põhiarvu käändeis, samuti kõigis järgarvudes deklineerub ainult viimane arv-osa: eelmised on põhiarvu ainsuse omastava kujul (*viiekümnesse, viiekümnete, viiekümneid* jne.; *viiekümnes, viiekümnenda, viiekümnendat, viiekümnendasse* jne.).

III. Pöördsõnad.

94. Pöördsõnade muutmist nimetatakse **pööramiseks** e. **konjugeerimiseks**.

Pöörded ja arv.

95. Vrd.:

(mina)	*ela/**n***	*elaksi/**n***	*elasi/**n***	*anna/**n***
(sina)	*ela/**d***	*elaksi/**d***	*elasi/**d***	*anna/**d***
(tema)	*elab*	*elaks*	*elas*	*annab*
(meie)	*ela/**me***	*elaksi/**me***	*elasi/**me***	*anna/**me***
(teie)	*ela/**te***	*elaksi/**te***	*elasi/**te***	*anna/**te***
(nemad)	*elava/**d***	*elaksi/**d***	*elasi/**d***	*annava/**d***

Pöördsõna võib esineda kolmes **pöördes** e. **persoonis** : **1.-ne** pööre väljendab isiku tegevust, kes kõneleb *([mina] elan, [meie] elame)*, **2.-ne** pööre — kellega kõneldakse *([sina] elad, [teie] elate)*, ja **3.-s** pööre — kellest kõneldakse *([tema] elab, [nemad] elavad)*. — Sellejuures võivad pöördsõna muuted olla nagu noomenidki kahes arvus: ainsuses, kui vastav muude sõnastab ühe isiku tegevust *(elan, elad, elab)*, ja mitmuses, kui kõne on mitmest tegijast *(elame, elate, elavad)*.

Esimese pöörde lõpp on ainsuses ***-n*** *(ela/n)*, mitmuses ***-me*** *(ela/me)*, teise pöörde oma: ainsuses ***-d*** *(elasi/d)*, mitmuses ***-te*** *(elasi/te)*; kolmas pööre on **lõputa** *(elaks)*, mitmuses eraldab teda mitmuse tunnus ***-d*** *(elaksi/d)*.

Kui pöörde lõpp liitub kahesilbilisele koondumata tüvele, on viimane nõrgal astmel *(annan, annad,* jne., vrd. *anda)*, sest lõpp suleb harilikult teise silbi. *-me* jätab praegu küll eelmise silbi lahtiseks *(anna-me)*, kuid ta on varemini olnud pika *m*-ga *(annam-me-)*, millestõttu teine silp algupäraselt oli kinnine. — Kahesilbise tüvega kolmas pööre on olnud algupäraselt tugeval astmel *(*anda-bi, anda-vad;* teine silp lahtine!), kuid teiste nõrgaastmeliste pöörete mõjul on teda hiljemini hakatud tarvitama nõrgal astmel *(annab, annavad)*.

Märkus. Murdeti esineb meil ka tugeva-astmelist mitm. 3 pööret: *`andvad (< andavad), `laulvad, `murdvad* jne. — Kirjakeeles: *annavad, laulavad, murravad.*

Aeg.

96. *harjutan — harjuta/**si**/n, õpid — õppi/**si**/d, palu/**b** — palu/**s**; tuleme — tul/**i**/me, olete — ol/**i**/te, pane/**va**/d — pan/**i**/d; ehitata/**kse** — ehitat/**i**; näi/**kse** — näi/**s**.* — Vrd. ka: *harjutasin — olen harjutanud — olin harjutanud.*

Pöördsõna muuted võivad esineda kahes **ajas** e. **tempuses**:

a) **Olevik** e. **preesens** *(harjutan, palub, panevad, ehitatakse)* avaldab möödumata, kestvat (praegust või tulevat) tegevust.

Oleviku tunnust esineb praegu ainult üksikuis muuteis. Seks on *-b, -va-* *(palu/b, palu/va/d;* vrd. minevikku *palus, palusid,* kus *-b, -va-* puudub) ja ***-kse*** *(ehitata/**kse**, näi/**kse**).*

b) **Minevik** e. **preteeritum** *(harjutasin, palus, panid, ehitati; olen harjutanud, olin harjutanud)* väljendab möödunud tegevust.

Minevikku võidakse kujundada ühe või mitme pöördsõnavormi abil *(harjutasin — olen harjutanud,* vt. 102, 103). Ühesõnalist minevikku nimetatakse **lihtminevikuks** e. **imperfektiks** ja tema tunnus on ***-si-, -i-*** *(palu/si/n, ol/i/te);* ains. 3. pöördes on *-si* lühenenud (lõppkao tõttu) ***-s***-ks *(palus, hakkas [< hakkasi]).*

Märkus 1. Paljudel teistel keeltel on olemas erivorm ka tulevikku jaoks, mis aga eesti keeles puudub. Tulevikku väljendatakse eestis kaudselt; abinõusid seks kirjeldab lähemalt lauseõpetus.

Märkus 2. Oleviku tunnused *-b, -va-* on algupäraselt üks ja sama tunnus: *b : v*-vaheldus on astmevaheldusnähtusi *(saab : saavad* nagu *leib : leivad).* Ühendis *-kse (näi/kse, ehitata/kse)* on oleviku tunnuseks algselt õieti ainult ***k***, kuna *-se (< -sen)* on 3. pöörde asesõna. See *-sen* on esinenud ka minevikus *(saadi < *saadi/sen),* kuid seal on *-sen* vokaali järel muutunud *-hen*-iks (vrd. sisseütleva lõpu *-sen* arenemist, vt. 47 d, märkus) ja hiljemini kadunud.

Lihtmineviku tunnuseks on vanemal ajal olnud ainult ***-i-***. Tunnus *-si-* on pärit kontraheeritud verbidest nagu *`hakkan (< *hakkadan),* mille minevik algselt oli **hakkad/i/n.* Et *d* muutus *i* eel *s*-ks (vt. 62, märkus), arenes sellest vormist *hakkasin.* Viimasest kujust eraldati *-si-* iseseisva tunnusena ja üldistati hiljemini paljudesse neisse sõnarühmadesse, kuhu ta algselt ei kuulunud (vrd. mitm. osast. lõpu *-sid* tekkimist, vt. 47 c, märkus). — On tehtud hiljemini kihutustööd seks, et vana *-i*-minevik praeguses kirjakeeles uuesti laiemas ulatuses tarvitusele võetaks *(kirjutasin* asemele *kirjutin, mõtlesin* asemele *mõtlin* jne.). Kuid niisuguseks sammuks ei ole kirjakeeles sundivat tarvidust, pealegi et *-si*-tunnus oma ilmekuse tõttu on iseendast juba otstarbekohasem *i*-tunnusest, ning et viimane on ainult osas sõnarühmades päris hõlpsasti läbiviidav (vrd. *murduin* [= murdusin], *kirjutin, kõnelin,* aga: *annin* [= andsin], *murrin* [= murdsin], *tahin* [! = tahtsin], *usin* [! = uskusin];

usin asemele oleks vanemast *i*-minevikust *usko-i-n* küll arenenud *usun* *[<uskon < uskoin]*, kuid *usun* oleks praegu ühtlasi olevik *[< uskon]*, milletõttu tema tarvitamine minevikuna ei saaks olla soovitav). Neil põhjustel on *i*-mineviku elustamise ettepanek keeletarvitajate hulgas leidnud ainult nõrka vastukaja. Luulekeeles võiks selle vormi tarvitamine rütmileidmise hõlbustamise mõttes olla lubatav.

Rahvaluulekeeles (ja eesti vanemas kirjakeeleski) esineb *-kse* olevik laiemas ulatuses kui praeguses kirjakeeles: *elakse* [= elab], *tulekse, võitelekse, lugenekse, sündinekse* jne. — Ka *i*-minevik on rahvaluulekeeles laiemalt esindatud: *kuulin* [= kuulsin], *kostin, kasvin, nutid, sünnitin, kahisid* [= kahisesid], *võitelin, vastaelin* jne. — Samas leidub ka ilma lõppkaota *si*-mineviku 3. pööret: *hakkasi* [= hakkas], *lükkasi, liikusi* jne.

Kõneviis.

97. *Ta* ***tuleb*** *meile — ta* ***tule/ks*** *meile, kui ta saa/ks —* ***tul/gu*** *meile — ta* ***tule/vat*** *meile; näeme — näe/****ksi****/me — näh/****ke****/m — me näge/****vat****; annad — anna/****ksi****/n — anna — sa and/****vat****; minnakse — minda/****ks*** *— minda/****gu*** *— minda/****vat****.*

Kõneviise e. **mooduseid** eraldatakse pöördsõnal neli:

a) **Kindel kõneviis** e. **indikatiiv** *(tuleb, näeme, annad, minnakse)* väljendab, et mingi tegevus tõeliselt sünnib (või on sündinud).

Sellel kõneviisil kindlat tunnust ei ole. Tema olevikul ja lihtminevikul liituvad pöördelõpud lihtsalt oleviku või mineviku tüvele (vt. 95, 96).

b) **Tingiv kõneviis** e. **konditsionaal** *(tule/ks, näe/ksi/me, anna/ksi/d, minda/ks)* tähistab, et tegevus võib sündida teatud tingimusel.

Selle kõneviisi tunnus on ***-ksi-***, mis mõnes vormis (lõppkao tõttu) on muutunud ***-ks***-ks (*tule/ks, mindaks*). Pöördelõpud liituvad korralikult tunnusele (vt. 95).

c) **Käskiv kõneviis** e. **imperatiiv** *(tul/gu, näh/ke/m, anna, minda/gu)* avaldab käsku või soovi, et mingi tegevus sünniks.

Ta pöördub järgmiselt:

Ains.	2. pööre	*tule*	*anna*
	3. „	*tul/gu*	*and/ku*
Mitm.	1. „	*tul/ge/m*	*and/ke/m*
	2. „	*tul/ge*	*and/ke*
	3. „	*tul/gu*	*and/ku*

Käskiva kõneviisi praeguseks tunnuseks on ***-gu-, -ge-, -ku-, -ke-***. Ains. 2. pöördes tunnus puudub *(tule, anna)*. Ains. esimest pööret ei ole, muud pöörded on praegu lõputa, välja arvatud mitm. 1. pööre, mille lõpp on *-m*.

Ains. 2. pöörde vormid on varemini lõppenud ***-k***-ga, mis hiljemini sõna lõpult kadus (**tulek*,**andak* > *tule, anna;* tähele panna: selletõttu praegu nõrk aste!).

d) **Kaudne kõneviis** [ladina keeli: modus obliquus] *(ta tule/vat, me näge/vat, sa and/vat, minda/vat)* esitab mingi tegevuse kuulduse, kolmanda isiku teate järgi sündivaks *(ta tulevat meile* = mulle ütles keegi, et ta tuleb meile).

Kaudse kõneviisi tunnus on ***-vat***. Sellele tunnusele pöördelõppe ei liideta *(mina tulevat, sina tulevat, tema tulevat, meie tulevat, teie tulevat, nemad tulevat)*.

Märkus. Vanemal ajal oli esinemas veel n. n. võimalikkuskõneviis e. potentsiaal, mille tunnus oli *-ne-* ja mis tähendas tegevuse võimalikkust, tõenäolisust, ebakindlust (näit. *anda/ne/n* = ma vist annan, võimalik, et ma annan). Selle potentsiaali jälgi esineb rohkesti meie rahvaluulekeeles, kuigi ta seal enam ei tähenda võimalikkust, vaid lihtsat olevikku: *lugeneb* [= loeb], *sööneb, pidaneb* [= peab], *oldanekse* [= ollakse], *tuldanekse* jne. (sõnast *olema* on see kõneviis *lee*-tüveline: *leen* e. *leenen* [= ma olen; ma vist olen], *leed* e. *leened, leeb* e. *leeneb* jne.).

Käskiva kõneviisi ains. 2. pöörde lõpp-*k* *(*tulek)* ei ole algselt olnud muud kui oleviku tunnus (sama mis *k* sõnas *ollakse*). Ainsuse teine pööre oli seega lihtne oleviku tunnusega tüvi; pöördelõpp puudus.

— Kohati lõunaeestis on selle endise *k* järeletulijaks praegu kõrisulghäälik', näit. *anna'*.

Kaudne kõneviis on eesti kõneviisidest kõige noorem. *-vat*-tunnus ei ole muud kui osastav kääne *-va*-tunnuselisist verbivormest nagu *tulev [tuleva, tulevat, tulevasse* jne.], *olev, nägev, mindav* jne. — On soovitatud võtta tarvitusele kaudse ja tingiva kõneviisi mineviku vorme nagu *tulnuvat* [= olevat tulnud], *läinuvat, minduvat, näinuvat, tulnuksin* [= oleksin tulnud], *läinuksin, minduks* [= oleks mindud], *näinuksin* jne. *(tulnuvat* on kokku sulatatud vormidest *tulnu + tulevat, tulnuksin — tulnu + tuleksin).* Põhimõtteliselt niisuguste minevikuvormide vastu ei saa olla. Kuid et kõnesolev ettepanek ei ole seni leidnud vähegi tunduvat vastukõla meie keeletarvitajate hulgas, siis ei saa nende minevikumoodustiste üksikasjalikum ning laiaulatuslikum käsitlus esialgu veel mitte olla tegeliku keeleõpetuse ülesandeks.

Tegumood.

98. *Mehed* ***ehitavad*** *hoonet —* ***ehita/ta/kse*** *hoonet. Tegija* ***saab*** *töö eest palka —* ***töö eest saa/da/kse*** *palka. Me peaksime haavatu siit ära* ***viima*** *— haavatu peaks ära* ***vii/da/ma.*** *Nad* ***kirjutasid*** *oma nimed alla —* ***nimed kirjuta/t/i*** *alla.*

Pöördsõnal on kaks **tegumoodi:**

a) **Isikuline tegumood** e. **personaal** (näit. *ehitavad, saab, kirjutasid*) viitab teatavale isikule, kes midagi teeb või on mingis seisukorras.

Sellel tegumoel kindlat tunnust ei ole; pöördelõpud liituvad temas otsekohe kindla, tingiva või käskiva kõneviisi tüvele (vt. 97).

b) **Umbisikuline tegumood** e. **impersonaal** (näit.: *ehitatakse, saadakse, kirjutati*) väljendab lihtsalt, et midagi tehakse või mingis seisukorras ollakse, jättes tegija isiku määramata.

Selle tegumoe tunnuseks on ***-da-, -ta-*** (*saa/da/kse, ehita/ta/kse*), mis vokaali eel on lühenenud ***-d-, -t***-ks

(*sàa/d/i, kirjuta/t/i*). *-da-* tunnuse *d*-ollus võib olla kadunud või muutunud (*tullakse* < * *tul/da/ksen, tuuakse* < **too/da/ksen*).

Umbisikulisel tegumoel on ainult üks (ja nimelt kolmas) pööre, mis ei viita ühelegi kindlale tegijale ega olijale.

Märkus: Praeguse eesti umbisikulise tegumoe eelkäijaks on passiive. tehtavik, mis oma vormilise külje on pärandanud praegusele impersonaalile, kuid mis tähenduselt viimasest on erinenud. Passiiv tähendas (ja tähendab praegu paljudes Euroopa keeltes), et asjaomane isik on mingi tegevuse alune (vrd. saksa keeles: *er wurde geschlagen* = ta oli löödav, löömise all kannatav; asjaomaseks isikuks on 'tema'); impersonaal ei viita ühelegi kindlale isikule ega rõhuta eriliselt, et keegi või miski on mingi tegevuse alune (vrd. saksa keeles: *man schlug ihn* = teda löödi; kes lõi — ei tea!). — Ainult eesti verbivormidel nagu *tehtav* [töö], *võidetud* [vaenlane] (kesksõnadel, vt. 100, b) võib teatavais lauseis olla passiivne tähendus; muud pöördsõna muuted esindavad puhtakujulist impersonaali.

Nagu juba varemini mainitud (vt. 96, märk. 2), on tehtaviku oleviku tunnuseks *-kse*, õieti *-k* (*tulla/k/se*), ja lihtmineviku omaks *i* (*tuld/i*). — Rahvaluulekeeles on see minevik sagedasti kontraheerumata: *saadie* (< **saadihen* < **saadisen*), *toodie, lükatie, annetie* [= anti], *lauletie* jne. Olevik on rahvalaulukeeles üldiselt sama tunnusega mis kirjakeeleski: *annetakse* [= antakse], *tuldanekse* [= tullakse], *hüüetakse* jne. Erinevad praegusest kirjakeelest on viimaste kõrval, kuigi õige harva, esinevad vormid nagu *hüüeta* [= hüütakse], *kanneta* [= kantakse] jne.; neil on varemini *-ksen* asemel olnud *-hen* (< *-sen*).

Pöördelised ja käändelised muuted.

99. Osa pöördsõna muuteid on võimalik ka käänata (*olema — olema-s, olema-st, olema-ta; kõnelev — kõneleva, kõneleva-t, kõneleva-sse* jne.). Neid nimetatakse pöördsõna **käändelisteks** e. **infiniitseteks** muudeteks, vastandiks teistele, **pöördelistele** e. **finiitsetele** vormidele, mida deklineerida pole võimalik.

Pöördsõna käändelised muuted pole oma olemuselt õieti muud kui verbidest tuletatud noomenid, teokäändsõnad (verbaalnoomenid).

100. Pöördsõnal on järgmised käändelised muuted:

a) Kaks **tegevusnime** e. **infinitiivi**:

1) **1.-ne** e. ***ma***-tegevusnimi, näit.: *Läheme **mängi/ma**. Tulime praegu **söö/ma/st**. Töö jäi **lõpeta/ma/ta**. Väsinud mehed on **puhka/ma/s**. Kõik ei ole **saa/ma** päevad, aga kõik on **söö/ma** päevad.*

1.-se tegevusnime tunnus on ***-ma-*** ja ta esineb harilikult sisseütleva käändena (mis on lõputa: *mängima*), selle kõrval aga ka sees-, seest- ja ilmaütlevana (*puhkama/s, sööma/st, lõpetama/ta*). Mõnel ühesilbilisel tüvel on ka veel olemas omastav kääne (*sööma* [päevad]).

Märkus. On soovitatud tarvitusele võtta *ma*-tegevusnimest ka saav kääne (*saamaks, takistamaks, muutmaks* jne.). Seegi — iseenesest vastuvõetav — uuendus ei ole seni suutnud end vähegi mainimisväärsel määral maksma panna tegelikus keeletarvituses.

2) **2.-ne** e. ***da***-tegevusnimi, näit.: *Enne tuleb **luge/da** kiri läbi, siis **haka/ta** vastust kirjutama. Mis **teh/a!** **Võidel/des** liikusid väeosad seisukohalt seisukohale.*

2. tegevusnime tunnuseks on ***-da, -ta***, mille vanem kuju on *-dak* (**lugedak*). *k* on hiljemini sõna lõpult kadunud, kuid et ta omal ajal sulges teise silbi, kui ta viimasele järgnes, võib *-da*-tunnuse *d*-ollus praegu astmevaheldusseaduse mõjul olla kas kadunud või muutunud (*teha* < **tehdak, tulla* < **tuldak*). 2. tegevusnimel on peale oma hariliku kuju olemas veel *-s*-lõpuline seesütlev, kusjuures tunnuse *a s* eel on muutunud ***e-ks*** (*võidelde/s*, vrd. *võidelda*).

Märkus. Nagu muil noomeneil nii on ka tegevusnime sisseütleva käände lõpuks rahvalauludes harilikult ***-je*** (*-ie*; vrd. 47 d, märk.): *palumaie* [= paluma], *kõndimaie, mängimaie, jooksemaie* jne., samuti seesütleva lõpuks *-ssa*: *lauladessa* [= lauldes], *tõusemassa*, ja seestütleva lõpuks *-sta: jooksemasta*.

Mõnes kirjanduslikus teoses on püütud tarvitada teist tegevusnime ilma *da*-tunnuseta: (tahan) *kirjuta* [= kirjutada], *paranda, leppi, pakku, andu* jne. Et aga seesugused keelekujud, nagu eelmisistki näiteist näha,

pakuvad ohtraid võimalusi kõlalisteks kokkusattumusteks muutähenduslikkude sõnavormidega, siis on need *da*-ta tegevusnimed üldtarvitatavale kirjakeelele täiesti vastuvõtmatud.

b) Kaks **kesksõna** e. **partitsiipi**:

1) **Oleviku** kesksõna, näit.: ***Võitle/va/d*** *pooled tegid rahu. Asi on* ***küsita/v.***

Selle kesksõna tunnus on ***-va-***, mis ainsuse nimetavas (lõppkao tõttu) on lühenenud ***-v***-ks (*võitle/v*).

2) **Mineviku** kesksõna, näit.: *Raskused pole veel* ***lõppe/nud;*** *takistused pole veel* ***võide/t/ud.***

Selle kesksõna tunnuseks on isikulises tegumoes ***-nud***, umbisikulises — ***[t]ud*** (esimene *t*-ollus on tegumoe tunnus, vt. 98). *-nud-*, *-tud*-tunnuse *d* on esinemas praegu ainult ainsuse nimetavas; muudes käänetes *d* puudub: *lõppe/nu/ks, võide/tu/ks.*

Kesksõnad käänduvad korralikult nagu muudki noomenid.

Märkus. Paljudes murretes on mineviku kesksõna tunnus *-nud* lühenenud *-nd*-ks (*saand, hakand, kirjutand*; kohati on veel *n* või *d*-gi kadunud: *tuld* = tulnud, *old* = olnud, *võtt* = võtnud; teisis murdeis: *lõhkun* = lõhkunud, *kadun, sidun, tõmman* jne.). Seda *-nd*-d on esinenud ka kirjakeeles, ja teda võikski seal tarvitada, kuid ainult vokaali järel (*kirjutand, hakand, tõmmand*); konsonandi järel peaks *u* jääma püsima (*võidelnud, tahtnud*).

Umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna tunnuse (*-dud, -tud*) lõpul pole *d*-d algupäraselt mitte esinenud: tunnuseks oli *-d/u, -t/u* (*saadu, hakatu*), mida praegu küll ka veel tarvitatakse, kuid ainult üksiseisvate nimisõnade tuletamiseks pöördsõnust (*võidetu ei saa valida tingimusi, tapetu leiti tänavalt,* samuti: *joobnu, surnu* jne.; aga: *võidetud on vaenlane,* kus meil on tegu pöördsõna muutega, ja *võidetud vaenlane taganeb,* kus *võidetud* tarvitatakse nimisõna eel, omadussõna tähenduses). *-tud*-tunnusele on *d* hiljemini juurde lisatud, ja nimelt *-nud*-tunnuse mõjul, kus algselt juba *d* oli esinemas (*saanud, hakanud* eeskujul hakati tarvitama ka *saadud, hakatud*). Mõnes kitsa-ulatuslikus murdes pole see *d* siiski tarvitusele pääsenud, vaid lõppkaoseaduse mõjul on *u* kadunud ning tunnuseks on jäänud ainult *-d, -t* (setu murdes näit.: *kutsut* = kutsutud, *kirotõt* = kirjutatud). —

On soovitatud ka kirjakeeles tarvitusele võtta *-tud*-tunnuse asemele *-t* (*-atud* asemele *-et*) ja niisuguseid *t*-lisi kesksõnu (n. n. „*-tet*-i") ongi vähesel määral olnud esinemas, peamiselt ilukirjanduses (näit.: *tapet* = = tapetud, *hakat* = hakatud, *kutsut* = kutsutud, *kirjutet* = kirjutatud, *parandet* = parandatud, *saad* = saadud, *tood* = toodud, jne.). Viimane tarvitusviis ei ole kirjakeeles siiski soovitav, sest kõnesolevad lühemad vormid on keeletarvitajate enamikule õige võõrad — nõuavad seega kõnekeelega võrreldes põhjalikku ümberõppimist — ning teevad sellejuures impersonaali partitsiibi kujundamise keerulisemaks kui see on praegu. Kui need lühemad kesksõnad maksma panna kõigi verbitüüpide kohta, siis tekitavad nad üksikpuhkudel kõlalisi kokkusattumusi muude sõnakujudega (*saad, tood, keeld, pöörd* jne.); kui neid aga — nagu mõnelt poolt soovitatud — tarvitada ainult osas pöördsõnatüüpides, siis on impersonaali kesksõnal rohkem tunnuseid kui üks (*saa|dud, keel|dud,* võib-olla ka *võe|tud* [~*võe|t*], kuid: *kõnel|d, haka|t, kirjute|t*); asja teeb keerukamaks veel see, et ühes osas *a*-tüvedes tuleks kesksõnas (ning muudeski impersonaali vormides) *a* asemel *e* (*kirjuta- — kirjutet, kirjutetakse, kirjuteti* jne.), kuna teises osas verbides jääks tüve lõppvokaal *a* püsima (*hakat, oodat, tõmmat* jne.; praeguses kirjakeeles on *e a* asemel ainult ühes kitsas sõnarühmas: *tapetud, saadetud* jne.). *-t*-tunnuseliste kesksõnade paremused on seks liiga väikesed (paremuseks on peamiselt lühemus), et nende pärast maksaks põhjalikult reformida kogu mineviku partitsiipide kujundamise. Nende lühemate muudete tarvitamine tohiks eeltoodu põhjal olla lubatav üksnes l u u l e k e e l e s [= seotud kõnes], mida oma mõtete väljendamiseks kasutavad ainult üksikud ning mille vormiline külg oma muudegi keerukustega ei tarvitse olla kohustav kõigile keeletarvitajaile.

c) Kaks teonimisõna:

1) **Teonimi,** näit.: ***Eksimine*** *on inimlik.*

Teonime tunnuseks on ***-mine.***

2) **Tegijanimi,** näit.: *Kus* ***tegi|ja|id,*** *seal* ***nägi|ja|id.***

Selle muute tunnuseks on ***-ja.***

Teo- ja tegijanimi käänduvad reeglipäraselt nagu muudki noomenid.

M ä r k u s. Luulekeeles on hakatud tarvitama lõppkaolisi tegijanimede nominatiive nagu *luuletai* (omast. *luuletaja*), *kirjutai, valitsei, armastai,* jne. (mida esineb meil kohati murdeiski). Nende ületoomine

harilikku, üldtarvitatavasse kirjakeelde ei oleks aga otstarbekohane, sest nad võivad kirjakeeles esineda ainult ühes kitsaulatuslikus verbirühmas (*armastai*; aga näit.: *tooja, müüja, laulja, kaitsja, tulija* jne.) ning — nagu nägime — ainult ainsuse nimetavas.

Jaatav ja eitav kõne.

101. *Tütar* ***läheb*** *kooli, poeg* ***ei lähe.*** *Meie külas* ***tehti*** *juba heina, naaberkülas* ***ei tehtud*** *veel.* ***Mine*** *koju!* ***Ära mine*** *veel! Kas* ***minna*** *või* ***mitte minna?*** — *Poeg* ***ei lähe mitte*** *kooli!* ***Ära mitte mine!***

Pöördsõna võib väljendada, et mingi tegevus või olukord sünnib või et ta ei sünni. Vastavalt eraldatakse pöördsõnal kaks kõnet: **jaatav** (*läheb, mine, minna*) ja **eitav** (*ei lähe, ära mine, mitte minna*).

Eitav kõne kujundatakse harilikult abisõna ***ei***, käskivas kõneviisis sõnakese ***ära*** abil. Käändelistes muudetes tarvitatakse eitamiseks abisõna ***mitte***, mis annab eitava tähenduse muudelegi käändsõnadele (vrd. *mitte-raske, mitte-linn*). Viimast abisõna võidakse kasutada ka *ei* või *ära* kõrval eituse kõvendamiseks (*ära mitte mine*).

Pöördsõna liitmuuted.

102. ***Oleme käinud*** *teid mitu korda otsimas* (vrd.: ***Käisime*** *teid mitu korda otsimas*). *Tänini* ***on tehtud*** *ettevõttes juba palju parandusi* (vrd.: *Ettevõttes* ***tehti*** *palju parandusi*).

Peale eitava kõne, mida, nagu nägime, kujundatakse mitme sõna abil *(ei lähe)*, on pöördsõnal veel teisi muuteid, mida ei saa moodustada ühe sõnaga. Kõiki neid nimetatakse **liitmuuteiks** *(oleme käinud, on tehtud, ei lähe)*, vastandiks ühest sõnast koostuvaile **lihtmuuteile** *(käisime, tehti, lähen)*.

103. ***olen*** *lugenud, oled lugenud, on lugenud, oleme lugenud, olete lugenud,* [*nemad*] *on lugenud;* ***oleksin*** *lugenud, oleksid lugenud jne.;* ***olgu*** *lugenud;* ***olevat*** *lugenud;* ***on*** *loetud; oleks loetud; olgu loetud; olevat loetud. —* ***olin*** *lugenud, olid lugenud, oli lugenud jne.;* ***oli*** *loetud.*

Pöördsõna ***olema*** ja **mineviku kesksõna** abil saab kujundada kaks liitmuudet:

a) kui abipöördsõna on olevikus, saadakse **täisminevik** e. **perfekt** *(olen, oleksin, olgu, olevat — lugenud; on, oleks, olgu, olevat — loetud).*

b) Abipöördsõna mineviku abil moodustatakse **enneminevik** e. **pluskvamperfekt** *(olin lugenud, oli loetud).*

Neil liitmuuteil pöördub abiverb *olema* isikulise tegumoe kindlas ja tingivas kõneviisis, kuna juuresolev kesksõna on sellejuures muutumatu *(olen lugenud, oled lugenud, on lugenud* jne., *olin lugenud, olid lugenud* jne.*)*. Käskivast kõneviisist on esinemas ainult 3. pööre *(olgu lugenud)*. Muud vormid on pöördumatud.

Märkus. Esitatud *olema*-verbiga muudete kõrval on kirjanduses tarvitusel ka liitmuuteid *saama*-verbiga, nimelt tuleviku ja tehtaviku väljendamiseks, näit.: *saan minema, saume ütlema, saab tehtud, saab kõneldud* jne. Neist eesti keelele võõraist liitmuuteist tuleb kirjakeeles hoiduda. Missuguseid vorme nende asemel tuleb tarvitada, seda näitab lauseõpetus.

104. [*mina, sina, tema, meie, teie, nemad*] ***ei*** *anna, ei andnud, ei annaks, ei andvat, ei ole andnud, ei olnud andnud, ei oleks andnud, ei olevat andnud; —* ***ei*** *anta, ei antud, ei antaks, ei antavat, ei ole antud, ei olnud antud, ei oleks antud, ei olevat antud; —* ***ära*** *anna,* ***ärgu*** *andku,* ***ärgem*** *andkem,* ***ärge*** *andke,* ***ärgu*** *andku; ärgu olgu andnud; — ärgu* ***anta****gu; ärgu olgu antud. —* Tähele panna: ***pole*** *= ei ole,* ***polnud*** *= ei olnud,* ***poleks*** *= ei oleks,* ***polevat*** *= ei olevat,* ***polda*** *= ei olda,* ***poldud*** *= ei oldud.*

Sõna *ei* on pöördumatu *(mina ei anna, sina ei anna* jne.*)* Temale liitub eitavas kõnes kas lihtne lõputa tüvi *(ei anna, ei annaks* jne.*)* või mineviku kesksõna *(ei andnud, ei antud)* või liitminevikus mõlemad korraga *(ei ole andnud, ei ole antud* jne.*)*, kusjuures needki on muutumatud. — Käskiva kõneviisi oleviku vormides sõnaga ***ära*** pöörduvad mõlemad liitosad korraga *(ära anna, ärgu andku* jne.). — Korrapäraste *ei*-ühendite *ei ole, ei olnud, ei oleks, ei olevat, ei olda, ei oldud* kõrval tarvitatakse lühemaid ***pole*** (< *ep ole* < **ebi olek; ebi* on *ei* vanem arengukuju), *polnud, poleks, polevat, polda, poldud.*

Sõnale *ei* järgnevad kahesilbised lihttüved on praegu nõrgal astmel *(ei anna,* vrd. *andnud),* sest nad on varemini lõppenud *k*-ga *(anna* < **andak).*

Märkus. Abisõna *ei* on varemal ajal pöördunud, ja nimelt järgmisel kujul: *en, et, ei (< *ebi), emme, ette, evad.* Hiljemini on ainsuse 3. pööre *ei* üldistunud kõigi isikute väljendajaks. — Endine lõpphäälik *k* vormides nagu *ei anna (<*andak)* on oleviku tunnus, sama, mis esineb umbisikulises tegumoes *(tehakse)* ja mis oli käskiva kõneviisi ains. 2. pöörde lõpul *(anna* < **andak).*

105. Pöördsõna muudete tabel

(eitav kõne asetseb jaatava kõrval; ainult käändelistes muudetes on eitus jäänud mainimata: seal väljendatakse ta, nagu muil käändsõnulgi, abisõna *mitte* abil, vt. 101).

I. Isikuline tegumood (personaal).

a. Pöördelised (finiitsed) muuted.

1. Kindel kõneviis (indikatiiv).

	Olevik (preesens).		Lihtminevik (imperfekt).		
Ains. 1. p.	*ela*/n	ei *ela*	*ela*/si/n	*tul*/i/n	ei *ela*/nud
2. „	*ela*/d		*ela*/si/d	*tul*/i/d	
3. „	*ela*/b		*ela*/s	*tul*/i	
Mitm. 1. „	*ela*/me		*ela*/si/me	*tul*/i/me	
2. „	*ela*/te		*ela*/si/te	*tul*/i/te	
3. „	*ela*/va/d		*ela*/si/d	*tul*/i/d	

	Täisminevik (perfekt).		Enneminevik (pluskvamperfekt).	
Ains. 1. p.	**olen** *ela*/**nud**	**ei ole** *ela*/**nud**	**olin** *ela*/nud	**ei olnud** *ela*/nud
2. „	oled „		olid „	
3. „	on „		oli „	
Mitm. 1. „	oleme „		olime „	
2. „	olete „		olite „	
3. „	on „		olid „	

2. Tingiv kõneviis (konditsionaal).

	Olevik (preesens).		Täisminevik (perfekt).	
Ains. 1. p.	*ela*/**ksi**/n	**ei** *ela*/**ks**	**oleksin** *ela*/**nud**	**ei oleks** *ela*/**nud**
2. „	*ela*/**ksi**/d		oleksid „	
3. „	*ela*/**ks**		oleks „	
Mitm. 1. „	*ela*/**ksi**/me		oleksime „	
2. „	*ela*/**ksi**/te		oleksite „	
3. „	*ela*/**ksi**/d		oleks „	

3. Käskiv kõneviis (imperatiiv).

	Olevik (preesens).		Täisminevik (perfekt).	
Ains. 2. p.	*ela*	**ära** *ela*	**olgu** *ela*/**nud**	**ärgu olgu** *ela*/**nud**
3. „	*ela*/**gu**	är/**gu** *ela*/gu		
Mitm. 1. „	*ela*/**ge**/m	är/**ge**/m *ela*/ge/m		
2. „	*ela*/**ge**	är/**ge** *ela*/ge		
3. „	*ela*/**gu**	är/**gu** *ela*/gu		

4. Kaudne kõneviis (modus obliquus).

	Olevik (preesens).		Täisminevik (perfekt).	
Ains. 1. p.	*ela*/**vat**	**ei** *ela*/**vat**	**(olevat)** *ela*/**nud**	**ei olevat** *ela*/**nud**
2. „				
3. „				
Mitm. 1. „				
2. „				
3. „				

b. Käändelised (infiniitsed) muuted.

ma-tegevusnimi (I infinitiiv).	*da*-tegevusnimi (II infinitiiv).	Kesksõnad (partitsiibid).
Sisseütl. *ela*/**ma**	*ela*/**da**	Olevik. *ela*/**v**
Seesütl. *ela*/**ma**/s	Seesütl. *ela*/**de**/s	Minevik. *ela*/**nud**
Seestütl. *ela*/**ma**/st	Teonimi.	Tegijanimi.
Ilmaütl. *ela*/**ma**/ta	*ela*/**mine**	*ela*/**ja**

II. Umbisikuline tegumood (impersonaal).

a. Pöördelised (finiitsed) muuted.

1. Kindel kõneviis (indikatiiv).

Olevik (preesens).			Lihtminevik (imperfekt).		
ela/**ta**/kse *kõnel*/**da**/kse	**ei**	*ela*/ta *kõnel*/da	*ela*/t/i *kõnel*/**d**/i	**ei**	*ela*/**tud** *kõnel*/**dud**

Täisminevik (perfekt).				Enneminevik (pluskvamperfekt).			
on	*ela*/**tud** *kõnel*/**dud**	**ei ole**	*ela*/**tud** *kõnel*/**dud**	**oli**	*ela*/**tud** *kõnel*/**dud**	**ei olnud**	*ela*/**tud** *kõnel*/**dud**

2. Tingiv kõneviis (konditsionaal).

Olevik (preesens).			Täisminevik (perfekt).			
ela/**ta**/ks *kõnel*/**da**/ks	**ei**	*ela*/ta/ks *kõnel*/da/ks	**oleks**	*ela*/**tud** *kõnel*/**dud**	**ei oleks**	*ela*/**tud** *kõnel*/**dud**

3. Käskiv kõneviis (imperatiiv).

Olevik (preesens).			Täisminevik (perfekt).			
ela/**ta**/gu *kõnel*/**da**/gu	**ärgu**	*ela*/ta/gu *kõnel*/da/gu	**olgu**	*ela*/tud *kõnel*/dud	**ärgu olgu**	*ela*/tud *kõnel*/dud

4. Kaudne kõneviis (modus obliquus).

Olevik (preesens).			Täisminevik (perfekt)			
ela/**ta**/vat *kõnel*'**da**/vat	**ei**	*ela*/ta/vat *kõnel*/da/vat	**(olevat)**	*ela*/tud *kõnel*/dud	**ei olevat**	*ela*/tud *kõnel*/dud

[b. Käändelised (infiniitsed) muuted.

ma-tegevusnimi (I infinitiiv).	Kesksõnad (partitsiibid). Olevik (preesens).]	Minevik (preteeritum).
Sisseütl. *ela*/**ta**/ma *kõnel*/**da**/ma	*ela*/**ta**/v *kõnel*/**da**/v	*ela*/**t**/ud *kõnel*/**d**/ud

Pöördsõnade põhi- ja peamuuted.

106. ***noppi/ma*** — *noppi/mas, noppi/mast, noppi/mata, noppi/v,* [*tema*] *noppi/vat, noppi/mine, noppi/ja;* ***tõmba/ma*** — *tõmbamas, tõmbamast,* jne. — Aga: *`naerma* — *`naerev, tulema* — *tulija.*

Isikulise tegumoe ***ma*-tegevusnime** sisseütlev on põhimuuteks järgmistele sama tegumoe vormidele: *ma*-tegevusnime muile käändeile, oleviku kesksõnale, kaudse kõneviisi olevikule, teo- ja tegijanimele.

Kõrvalepõikeks eelmisest juhisest on sõnad, millel *-ma* eel konsonant (*naerma, tapma, võtma, laulma* jne., vt. 117): neile on lisandunud kesksõna ains. nimetava lõpul oleva *-v* ette *-e-*: *naerev, tappev, võttev, laulev, jooksev* jne. (nende muudete omastav on korrapärane: *naerva, tapva, võtva* jne.). Ka on mõnes esmasilbivältelises *e*-tüves tüve lõppvokaali asemel tegijanimes *-i-*: *(tulema:) tulija, (panema:) panija* jne. (vt. 116, b).

107. ***nopi/n*** — *nopi/d, nopi/b, nopi/me, nopi/te, nopi/vad, [ei] nopi, nopi/ksin, [sina] nopi/ksid, nopi/ks, nopi/ksime, nopi/ksite, [nemad] nopi/ksid, [ei] nopiks, nopi, [ära] nopi*; ***tõmba/n*** — *tõmbad, tõmbab* jne.

Isikulise tegumoe **kindla kõneviisi oleviku** 1. pööre on põhimuuteks järgmistele sama tegumoe vormidele: tervele kindla ja tingiva kõneviisi jaatavale ning eitavale olevikule ja jaatavale ning eitavale käskiva kõneviisi ains. 2.-le pöördele.

108. ***noppi/da*** — *noppi/des;* ***tõmma/ta*** — *tõmma/tes;* ***süü/a*** — *süü/es.*

***da*-tegevusnimi** on põhimuuteks sama tegevusnime seesütlevale käändele.

109. ***noppi/nud*** — *noppi/gu, [ärgu] noppi/gu, noppi/gem, [ärgem] noppi/gem, noppi/ge, [ärge] noppi/ge, [nemad] noppi/gu, [ärgu] noppi/gu;* ***tõmma/nud*** — *tõmma/ku, tõmma/kem* jne.

Isikulise tegumoe **mineviku kesksõna** on põhimuuteks sama tegumoe käskiva kõneviisi ainsuse 3.-le ja kõigile mitmuse pöördeile, niihästi jaatavaile kui eitavaile.

Sellejuures on käskiva kõneviisi tunnuse *g* asemel ***k***, kui *da*-tegevusnimi lõpeb -***ta***-ga *(hakata — hakaku)*.

110. ***nopi/tud*** — *[ei] nopi/ta, nopi/ti, [ei] nopi/tud, nopi/taks, [ei] nopi/taks, nopi/tagu, [ärgu] nopi/tagu, nopi/tavat, [ei] nopi/tavat, nopi/tama, nopi/tav;* ***tõmma/tud*** — *[ei] tõmma/ta, tõmma/ti* jne.; ***söö/dud*** — *[ei] söö/da, söö/di* jne.

Umbisikulise tegumoe **mineviku kesksõna** on põhimuuteks kõigile, niihästi jaatavaile kui eitavaile, umbisikulise tegumoe vormidele peale -*kse*-tunnuselise oleviku (vrd.: *söödud — süüakse)*.

111. Peale eelloendatud põhimuudete tuleb pööramisel järjekindlasti silmas pidada vorme, mida eelmainitutest otseselt ning hõlpsalt tuletada ei saa. Need on isikulise tegumoe lihtminevik ja umbisikulise tegumoe -***kse***-olevik. Viimaseid ühes põhimuudetega nimetatakse pöördsõna **peamuuteiks** e. -vormideks ja need esitatakse järgnevais peatükes harilikult alati ühes ja samas järjekorras: isikulise tegumoe 1) -***ma***-tegevusnimi, 2) -***da***-tegevusnimi, 3) kindla kõneviisi olevik, 4) lihtminevik, 5) -***nud***-kesksõna, ja umbisikulise tegumoe 6) -***kse***-olevik, 7) -***tud***-kesksõna (lühendatult: *ma*-teg., *da*-teg., olev., lihtmin., -*nud*-kesks., -*kse*-olev., -*tud*-kesks.).

Pöördkonnad.

112. Pööramisel esinevaid muutkondi nimetatakse **pöördkondadeks** e. **konjugatsioonideks.**

113. Kõik pöördsõnad liigitatakse isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku 1. pöörde silpide arvu ning silbivälte järgi, nagu noomenidki, kolme muutkonda: a) **ühe-**, 5) **kahe-** ja c) **kolme-** ning **enamsilbilised tüved** (vrd.: *saan, tulen, `viskan, kirjutan)*.

a) Ühesilbise olevikuga sõnad nagu *joon, söön, saan, käin, müün* jne., mille *ma*-tegevusnime tüvi on ühesilbine (*joo/ma, käi/ma* jne.), kuuluvad ühesilbiste pöördkonda.

b) Sõnad, mille olevik on kahesilbine ning esimesel või teisel silbivältel, näit. *tulen, müran, kostan, naeran, laulan, võtan, õpin, jooksen* jne., kuuluvad kahesilbiste pöördkonda, samuti sõnad, mille olevik praegu on ühesilbine, kuid varem on olnud kahesilbine, astmevahelduse tõttu lühenenud, näit.: *loen* (vrd. *luge/ma), vean* (vrd. *veda/ma), koon* (vrd. *kudu/ma), saen* (vrd. *saagi/ma)* jne.

Viimasesse pöördkonda arvatakse ka kolmesilbised või kahesilbised ülipika-silbivältelised *-le*-ga lõppevad astmevahelduseta tüved, millel *-le-* eel on konsonant: *esitlen, kummardlen, mõtisklen, vilistlen, `taotlen, `poetlen* jne. (samad sõnad kuuluvad siia ka siis, kui neid tarvitatakse ühe silbi võrra pikematena: *esitelen, kummardelen, mõtiskelen, vilistelen, `taotelen, `poetelen* jne. vt. 116, b).

c) Kõik sõnad, mis eelmistesse liikidesse ei kuulu ning mille olevik on kahesilbine kolmandal silbivältel, näit. *`viskan, `hakkan, `laisklen, `tõmblen, `heitun, `murdun, `selgun* jne., või kolme- ja enamsilbine, näit. *kirjutan, varustan, kasvatan, kohisen, mürisen, elustun, kaubitsen* jne., tuleb lugeda kolme- ja enamsilbiliste pöördkonda.

114. Igal pöördkonnal on **alaliike,** ja igas alaliigis võib omakorda olla kas üks või mitu sõnatüüpi.

Et leida alaliiki või tüüpi, millesse mingi pöördsõna kuulub, peab igast küsimus-alusest sõnast teadma vähemalt isikulise tegumoe *ma*-tegevusnime ja kindla kõneviisi oleviku 1. pöörde; sõnust, mille oleviku tüvi

on kahesilbine kolmandal silbivältel ning lõpeb *-a-* või *-le*-ga (*`hakka/n, `võitle/n*), tuleb eelmisele lisaks veel teada *da*-tegevusnime.

Ühesilbised tüved.

115. Liik *`too/ma* [*`too/n*], *`käi/ma* [*`käi/n*].

ma-tegevusnime ja oleviku tüvi samakujuline ning ühesilbine.

a) Tüüp *`tooma* [*`toon*]; tüves pikk vokaal, välja arvatud *ii, üü*:

`tooma**, da*-teg. ***`tuua

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***`toon***	***`tõin***	***toonud***
Umbisik.	***tuuakse***		***`toodud***

Samuti: *looma, jooma, pooma* (lihtmin. *poosin*), *sööma, lööma, keema* (lihtmin. *keesin, da*-teg. *`kiia* e. *`keeda, kse*-olev. *kiiakse* e. *`keedakse), saama, jääma, määma* (lihtmin. *sain, jäin, määsin, da*-teg. *`saada, `jääda, `määda, kse*-olev. *`saadakse, `jäädakse, `määdakse).*

Neil sõnul on tüvele järgneva *d*-tunnuse kao korral ***oo, öö, ee*** muutunud ***uu-, üü-, ii***-ks *(looma — luua, luuakse, sööma — süüa, süüakse, keema — kiia, kiiakse)* ja minevikus ***oi, öi*** muutunud ***õi***-ks *(jooma — jõin, lööma — lõin).*

b) Tüüp *`käima* [*`käin*]; tüves diftong või *ii, üü:*

`käima**, da*-teg.: ***`käia

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***`käin***	***käisin***	***käinud***
Umbisik.	***käiakse***		***`käidud***

Samuti: *müüma, viima, võima (da*-teg. *`võia* e. *`võida, kse*-olev. *võiakse* e. *`võidakse), kaema, naima, näima, täima (da*-teg.: *`kaeda, `naida, `näida, `täida, kse*-olev.: *`kaedakse, `naidakse, `näidakse, `täidakse).*

Erijuhtum. Sõnal *näima* on olemas ka isikulise tegumoe *kse*-olevik (3. pööre): ***näikse*** [= näib].

Märkus. Et *da*-infinitiiv varemini on lõppenud *k*-ga (vt. 100 a, 2), siis on astmevaheldusseaduse mõjul tunnuse *d* üldiselt kadunud *(süüa* < **söödak*), nagu *kse*-olevikuski *(süüakse* < **söödaksen)*. Sõnakujudes, kus see *d* on praegu alles *(saada, jääda, keeda, näida)*, on ta kas neisse muuteisse üle kantud muudest vormidest, kus *d* pole saanud kaduda *(kõnelda, kõneldakse, lugeda, saadi* eeskujul ka *saada, jäädakse* jne.), või tüvi ise on olnud mitmesilbine, nii et infinitiivi tunnus pole olnud teises silbis (näit. *näida*-verbi tüvi on olnud varemini kahesilbine, nagu selgub muuseas ka sellest, et *näida* kõrval veel praegugi tarvitatakse algupärasemat vormi *nägida [näin]*, mis pöördub nagu *lugeda [loen]*, vt. 116).

Endised ning praegused kahesilbised tüved (= ühesilbiseks lühenenud ja kahesilbised).

116. I liik: ***luge/ma [loen].***

Tegevusnime tunnuse *-ma* eel vokaal.

a) Pearühm: tüübid *lugema [loen], paluma [palun], siblima [siblin], `leppima [lepin]:*

lugema, *da*-teg. *lugeda*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***loen***	*lugesin*	***lugenud***
Umbisik.	***loetakse***		***loetud***

paluma, *da*-teg. *paluda*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***palun***	*palusin*	***palunud***
Umbisik.	***palutakse***		***palutud***

siblima, *da*-teg. *siblida*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***siblin***	*siblisin*	***siblinud***
Umbisik.	*siblitakse*		***siblitud***

***`leppima***, *da*-teg. *`leppida*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***lepin***	*`leppisin*	*`leppinud*
Umbisik.	*lepitakse*		*lepitud*

Samuti pöörduvad:

(Tüüp ***lugema*** [*loen*], *ma*-teg. esmasilbivälteline tugeval astmel, olevik nõrgal astmel:) *sugema, siduma, laduma, sadama* [*sajan*], *põdema, nägima* [*näin*], *kuduma* [*kujun* e. *koon*] jne.; (tüüp ***paluma*** [*palun*], esmasilbivältelised astmevaheldusetа sõnad:) *lubama, magama, sõdima, lisama, **põlema, munema,** avama, ronima, küsima, mürama, kohama* jne.; (tüüp ***siblima*** [*siblin*], teisesilbivältelised astmevaheldusetа sõnad:) *hagrima, kablima, kõblima, lidrima, sagrima, sobrima* jne.

(Tüüp ***`leppima*** [*lepin*], *-ma*-teg. kolmandal silbivältel ning tugeval astmel, olevik nõrgal astmel:) *sündima, lungima, rääkima, tekkima, mähkima, saagima* [*saen*], *laadima* [*laen*], *koorima, õppima, haukuma, pakkuma, välkuma, kaaluma, sattuma, sulgema* [*sulen*], *haisema, lõppema, pääsema, kuivama, kasvama* jne.

Erijuhtumid. Sõnul ***vedama*** [*vean*], ***ajama*** [*ajan*] on umbisik.: ***veetakse, veetud, aetakse*** (< *ajetakse*), ***aetud***. — Verbil ***pidama*** [= hoidma] on lihtmin. *pidasin*, umbisik. ***peetakse, peetud***, pöördsõnal ***pidama*** [= kohustatud olema] on sellevastu lihtmin. ***pidin***, umbisik. ***peatakse, peatud***.

Sõnul ***käskima, kiskuma, uskuma*** on umbisikuline

tegum.: *`kästakse, `kästud, `kistakse, `kistud, usutakse* e. *`ustakse, usutud* e. *`ustud.*

Verbe ***nägema*** [*näen*], ***tegema*** [*teen*] vt. 116, b.

Märkus. *leppima*-tüübis on *ma*-infinitiivi teine silp praegu ning oli varemini lahtine. Sellepärast peaks teise silbi vokaal praegu olema kadunud (vt. 41): *õpma (< õppima), lepma, haukma* jne. (eesti lõunamurdeis ja põhjaeesti lääneosas leidubki niisuguseid sisekaolisi vorme: *kiskma* [= kiskuma], *hauknu* [= haukunud], *lepmä* [= leppima] jne). Kuid *leppima*-tüübi sõnus on nähtavasti suures osas eesti kõnekeeles (selletõttu ka kirjakeeles) koonduslikkude sõnarühmade eeskujul (*`lahkuma < *lahkobuma-, `julgema < *julgedama-* jne., vt. 120, märk.) kord juba kadunud tüve-lõppvokaal hiljemini uuesti tagasi asetatud: *lahkun, lahkuma* eeskujul ka *haugun, haukuma, lepin, leppima* jne.

Tähele panna! Et *leppima*-tüübi tüvi on eelesitatud asjaoludel jäänud lühenemata, ei ole selle tüübi muuteil esinev kolmas silbivälde mitte tüve endise lühenemise tunnuseks nagu enamikul muudel juhtumeil (vt. 43, ja vrd.: *`haukuma < haukuma- `õppima > oppima-* jne.).

b) Erandrühm: tüübid *tulema* [*tulen*], *esitlema* [*esitlen*] e. *esitelema* [*esitelen*]; kahesilbised esmasilbivältelised *e*-tüved, millel sisekonsonandiks ***l, n, r, s*** (*tulen, panen, suren, pesen*); kahesilbised ülipika-silbivältelised või kolmesilbilised astmevahelduseta ***-le***-ga lõppevad tüved, millel *-le-* eel on konsonant (*`taotle/n, esitle/n*), samuti kõik neljasilbised *-le*-tüved (*esitele/n*):

tulema, *da*-teg. ***`tulla***

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***tulen***	*tulin*	***tulnud***
Umbisik.	*tullakse*		*`tuldud*

esitlema, *da*-teg. *esitella*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***esitlen***	*esitlesin*	*esitelnud*
Umbisik.	*esitellakse*		*esiteldud*

ehk (vähemsoovitavana):

esitelema, *da*-teg. *esitella*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	*esitelen*	*esitelin*	*esitelnud*
Umbisik.	*esitellakse*		*esiteldud*

Samuti pöörduvad:

(Tüüp *tulema* [*tulen*]:) *olema* (oleviku pöörded: *olen*, *oled*, [tema] *on*, *oleme*, *olete*, [nemad] *on*), *panema*, *surema*, *purema*; *pesema* (*da*-teg. *`pesta*, *kse*-olev. *`pestakse*).

(Tüüp *esit*[*e*]*lema* [*esit*[*e*]*len*]:) *avat*[*e*]*lema*, *harjut*[*e*]*lema*, *imest*[*e*]*lema*, *jalut*[*e*]*lema*, *kummard*[*e*]*lema*, *ähvard*[*e*]*lema*, *mõtisk*[*e*]*lema*, *otsisk*[*e*]*lema*, *häälits*[*e*]*lema*, *`taot*[*e*]*lema*, *`loet*[*e*]*lema* jne. (selle tüübi sõnade vokaaltüvi on varemini olnud alati neljasilbine: *esitle* < *esitele*, *`loetle* < * *lugetele-*; praegu tarvitatakse kõrvuti niihästi vanemaid *-ele*-ga lõppevaid [*esitelema*] kui ka nooremaid *-le*-lõppelisi kujusid [*esitlema*], millest esimesed, pikemad pöörduvad täiesti nagu *tulema*, kuna viimastel, lühemail on väikesi erinevusi — näit. see, et nende mineviku tunnuseks on *-si-*: *esitlesin*; viimaste, lühemate vormide tarvitamine on soovitavam).

Käesoleva erandrühma sõnad erinevad muudest *lugema*-liigi verbidest seega, et neil on *da*-tegevusnimes, *nud*-kesksõnas ja umbisikulises tegumoes konsonanttüvi: *ol*/*la*, *ol*/*nud*, *ol*/*lakse*, *ol*/*dud*, *sur*/*ra*, *sur*/*nud*, *sur*/*rakse*, *pes*/*ta*, *pes*/*nud*, *pes*/*tud*, *esitel*/*la*, *esitel*/*nud*, *esitel*/*lakse* jne.

Tähele panna! *tulema*-tüübi sõnul on *i*-minevik (*tulin*), ja tegijanime tunnuse eel tüve lõppvokaali *e* asemel *i*: (*tulema:*) *tulija*, *olija*, *panija*, *surija*, *purija*, *pesija* (vrd. ka *nägija*, *tegija*, vt. allap., erijuhtumeid; seega on *i*-minevik ja muutunud tüvevokaaliga tegijanimi praegu

kooskäivaid nähtusi: sõnul, mil puudub *i*-minevik, puudub ka seesugune tegijanimi, vrd. *nägin* — *nägija*, aga: *põlesin* — *põleja*, *munes* — *muneja*, *luges* — *lugeja* jne. [*lugija* on küll ka tarvitusel, kuid ta tähendab ainult palvevenda; *lugeja* = see kes loeb]).

Erijuhtumid. Sõnal ***minema*** on osa vorme teisetüvelisest pöördsõnast; tema peamuuted: *minema*, *minna*, ***lähen***, ***läksin***, ***läinud***, *minnakse*, *mindud*, käskiv kõneviis: *mine*, *mingu*, *mingem*, *minge*, *mingu*, tegijanimi: *mineja* (vrd. *minia* = pojanaine; viimane sõna ei ole mitte tuletatud *minema*-verbist!). — Sõnad ***põlema***, ***munema*** pöörduvad nagu *lugema* (vt. 116, a).

Erandina tuleb lugeda *tulema*-tüüpi ka sõnad ***nägema*** ja ***tegema*** (peamuuted: *nägema*, ***näha***, ***näen***, ***nägin***, ***näinud***, ***nähakse***, ***`nähtud***, tegijanimi: *nägija*, käskiv kõneviis: *näe*, ***nähku***, ***nähkem***, ***nähke***, ***nähku***; samuti: ***tegema*** [***teen***]).

Märkus. Sõnul *nägema*, *tegema* on varemini olnud konsonanttüvi *nud*-kesksõnas (*näinud* < *näg|nud*), *da*-tegevusnimes (*näha* < * *nähdak* < * *näg|dak*) ja umbisikulises tegumoes (*nähakse* < * *nähdaksen* < * *näg|daksen*), millega tuleb seletadagi selle sõna praegune keeruline pööramisviis. Vrd. *tulema*-tüüpi, mil samades muudetes on olnud konsonanttüvi.

117. II liik: *`saatma [saadan]*.

ma-tegevusnime tüvi ühesilbiseks lühenenud (sisekao teel: *`saatma* < *saatama-*, vt. 41), tugeval astmel, olevik nõrgal astmel. Tüve lühenemise tõttu *-ma* eel praegu konsonant.

Tüübid *`saatma* [*saadan*], *`murdma* [*murran*], *`laulma* [*laulan*], *`seisma* [*seisan*], *`laskma* [*lasen*]:

***`saatma***, *da*-teg. *`saata*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***saadan***	***`saatsin***	***`saatnud***
Umbisik.	***saadetakse***		***saadetud***

***`murdma***, *da*-teg. *`murda*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***murran***	*`murdsin*	*`murdnud*
Umbisik.	*`murtakse*		*`murtud*

***`laulma***, *da*-teg. *`laulda*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***laulan***	*`laulsin*	*`laulnud*
Umbisik.	*`lauldakse*		*`lauldud*

***`seisma***, *da*-teg. *`seista*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***seisan***	*`seisin*	*`seisnud*
Umbisik.	*`seistakse*		*`seistud*

***`laskma***, *da*-teg. *`lasta*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***lasen***	*`lasksin*	*`lasknud*
Umbisik.	*`lastakse*		*`lastud*

Samuti pöörduvad:

(Tüüp ***saatma*** [*saadan*]; *-ma* eel pikk ***t*** või ***p*** — *tap/ma* — või ***t***-ga lõpev liitkaashäälik — *kost/ma, taht/ma*:) *petma, tapma, niitma, koitma, laitma, väitma, võitma, tahtma, kartma, kastma, pistma, päästma, mõistma* jne.

(Tüüp ***murdma*** [*murran*]; *-ma* eel lühike ***d***:) *andma, kandma, kündma, tundma, needma* [*nean*], *seadma, teadma, püüdma, jõudma, nõudma, leidma, hoidma* jne.

(Tüüp ***laulma*** [*laulan*]; *-ma* eel ***l, n, r***:) *kuulma, keelma, neelma, naerma, keerma, pöörma, käänma, veenma, väänma* (*-nud*-kesks.: *käännud, veennud, väännud*) jne.

(Tüüp ***seisma*** [*seisan*]; *-ma* eel *-s*:) *tõusma, haisma, maitsma, õitsma, kaitsma* jne.

(Tüüp ***laskma*** [*lasen*]; *-ma* eel *-sk*:) *käskma, mõskma, puskma.*

Eeltoodud *saatma*-liigi sõnad pöörduvad peajoontes kõik samaselt, kuid neil on — nagu näiteist näha — ka omavahelisi erinevusi, millest tähtsamad on järgmised:

1) *saatma-, murdma*-tüübil (s. o. sõnul, mil *-ma* eel on, *t, p,* või *d*) on *da*-tegevusnimi lõputa (*saata, tahta, tappa, murda*), muil tüüpidel on selles muutes lõpp ***-da*** või ***-ta*** (*laul/da, seis/ta, las/ta*);

2) *saatma*-tüübil on umbisikulises tegumoes tüve lõppvokaal ***a*** muutnud *e*-ks ([*saadan*:] *saadetakse, tapetud*), muil tüüpidel on samal puhul tüve lõppvokaal kadunud (*murtakse* [< *murretakse*], *lauldakse, seistakse, lastakse*);

3) *laulma*-tüübil (*l-, n-, r*-sõnul) on *da*-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe tunnus ***d***[***a***]-kujuline (*laul/da, kään/da/kse, naer/d/ud*), muil tüüpidel ***t***[***a***]-kujuline (*seis/ta, las/ta, saade/ta/kse, tape/t/ud, mur/t/ud*).

Tähele panna! *saatma*-liigil (sõnul, mil *-ma* eel on konsonant) on isikulise tegumoe lihtmineviku ains. 3. pöördes praegu kaks mineviku tunnust kõrvuti (*i* ja *s*): (*saat/si/n*:) *saat/**i**/**s***, (*matsin*:) *mattis*, (*laulsin*:) *laulis*, (*seisin*:) *seisis*, (*andsin*:) *andis*, (*needsin*:) *needis*, (*lasksin*:) *laskis* jne.

Erijuhtumid. Sõnul ***jätma, katma, kütma, matma, võtma*** on umbisikulise tegumoe tunnuse ***t*** eel tüves olev ***t*** kadunud: ***jäetakse*** (< *jätetakse*), ***jäetud, kaetakse*** (< *katetakse*), ***kaetud, köetakse, köetud, maetakse, maetud, võetakse, võetud.***

Seisma-tüüpi kuuluvad *ks-, ps-sõnad* ***maksma, peksma, lüpsma, küpsma*** võivad pöörduda ka nagu *saata*: *da*-teg. *`maksa* (e. *maksta*), umbisikuline tegum. *maksetakse, maksetud* (e. *makstakse, makstud*). — Sõnal ***jooksma*** on *-ks(e)*-ga lõppeva vokaaltüve kõrval *(jooksma <jookse/ma-, jookse/n) da*-tegevusnimes, *nud*-kesksõnas ja umbisikulises tegumoes olemas veel *s*-ga lõppev konsonanttüvi: *(`jooksma)*, ***`joos/ta***, *(jooksen, `jooksin)*, ***`joos/nud***, ***`joos-/takse***, ***`joos/tud***.

Märkus. Eelkirjeldatud *saatma*-liigi tüüpidel, välja arvatud sõna *jooksma* (vt. ülal, erijuhtumeid), on algselt esinenud üldiselt vokaaltüvi. Kus praegu tüvi lõpeb konsonandiga (*andma, jõudnud* jne.), on see sündinud hiljema lühenemise, harilikult sisekao teel: *andma (< andama-), tundnud (< tundenud), laulgu (< laulago-)* jne. — *da*-infinitiivis on neil sõnul endine *-dak*-tunnus täiesti kadunud ning sündinud kontraktsioon: **andadak > anda-a > `anda, \*saatadak > `saata* jne. Ainult *laulda-, seista-, lasta*-tüübis on *d*-ollus muude *da*-liste tüüpide eeskujul ning mõjul (vrd. *lugeda, kõnelda, joosta* jne.) hiljemini uuesti maksvusele pääsenud. — Umbisikulise tegumoe tunnuse *-ta-* eel on tüve lõppvokaal *a* sõnatüüpides, kus ta selles tegumoes veel praegu on esinemas, muutunud *e*-ks : *saadetud* (vrd. *saadab*), *maksetakse;* vrd. ka *antakse < annetakse*. Viimast nähtust on esinemas ka *lugema*-tüübi sõnadel: *aetud (< ajetud;* vrd. *ajama), veetakse (<*vedetaksen,* vrd. *vedama), peeti (<*pideti-,* vrd. *pidama)* jne.

Rahvalauludes: *jooksemaie, tõusemaie, laulamaie (~laulemaie), peksaja (~peksija), laulage, annetakse, hoieti* jne.

Endised ning praegused kolme- ja enamsilbised tüved

(= kahesilbiseks lühenenud [kolmanda-silbivältelised] ja kolme- ning enamsilbised).

118. I liik: *`tõmba/ma [`tõmban, tõmmata]*.

Tüübid *`tõmbama [`tõmban], `õmblema [`õmblen], kõnelema [kõnelen]; ma*-teg. tugeval, *da*-teg. nõrgal astmel

(*`tõmbama — tõmmata, `õmblema — õmmelda*), kolmesilbised *le*-ga lõppevad tüved, millel *-le-* eel vokaal (*kõnele/ma*):

`tõmbama, *da*-teg. ***tõmmata***.

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***`tõmban***	***`tõmbasin***	***tõmmanud***
Umbisik.	*tõmmatakse*		*tõmmatud*

`õmblema, *da*-teg. ***õmmelda***

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***`õmblen***	***`õmblesin***	***õmmelnud***
Umbisik.	*õmmeldakse*		*õmmeldud*

kõnelema, *da*-teg. ***kõnelda***

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***kõnelen***	***kõnelesin***	***kõnelnud***
Umbisik.	*kõneldakse*		*kõneldud*

Samuti pöörduvad:

(Tüüp ***tõmbama*** [*tõmmata*]:) *hindama, kuldama, kõlbama* [*kõlvata*], *algama* [*alata*], *pelgama* [*peljata*], *lupjama, kiusama, hakkama, vaatama, aitama, näitama, ootama, süütama, tüütama, viitama, rüüstama, puistama, laastama, keelama, neelama, keerama, pöörama, käänama, väänama* jne. (vrd. *keelma, neelma, keerma, pöörma* jne., vt. 117, tüüp *laulma*).

(Tüüp ***õmblema*** [*õmmelda*]:) *tõmblema, võrdlema, karglema, vehklema, taplema, võitlema, kahtlema, hoidlema,* [*hoielda*], *maadlema* [*maadelda*], *suudlema, vaevlema* jne.

(Tüüp ***kõnelema*** [*kõnelen*]:) *rabelema, purelema, koge-*

lema, kõhelema, jagelema, vedelema, ihalema jne. ja sõna *`àelemà* (< *ajelema*).

Erijuhtum. Sõnul ***mõtlema, ütlema*** on *da*-teg. *mõtelda* e. ***`mõelda***, *ütelda* e. ***`öelda***, umbisik.: *mõteldakse* e. *`mõeldakse, üteldakse* e. *`öeldakse, mõteldud* e. *`mõeldud, üteldud* e. *`öeldud*.

Märkus. *tõmbama*-tüübis on sündinud kontraktsioon (*`tõmban* < **tõmbadan*), *õmblema*-tüübis sisekadu (*õmblen* < *ombelen*). Kummalgi tüübil on varemini olnud konsonanttüvi *da*-infinitiivis, *nud*-partitsiibis ja impersonaalis (**tõmbad+dak, *tõmbadnud, *tõmbad+daksen, *ombeldak* jne.), milletõttu neis muuteis praegu on nõrk aste (teine silp oli kinnine!): *tõmmata, tõmmanud* (< *tõmmannud* < **tõmbadnud*; *dn*-st sai sarnastumise teel *nn*, mis hiljemini lühenes), *tõmmatakse, õmmelda* jne. — *tõmban*-tüübist on pärit ka *si*-minevik (vt. 96, märk. 2): **tõmbad/in* < *tõmbasin*.

Rahvaluulekeeles leidub veel, kuigi karva, kontraheerumata *tõmban*-tüübi sõnu: *tõmba'an, rända'avad*. — *õmblema*-tüübi kohta näiteid: *õmbelen, võitelema, lendelekse* [=lendleb].

119. Tähele panna! Nagu eelmistest peatükkidest on selgunud, on kõigil -(*e*)***lema***-liitelistel verbidel (*õmblema* < *omb/elema-, kõn/elema, esitlema* < *esit/elema*) olemas kaks tüve: *da*-tegevusnimes, *-nud*-kesksõnas ja umbisikulises tegumoes konsonanttüvi (*võidel/da, võidel/nud, võidel/dakse, kõnel/da, kõnel/nud, kõnel/dakse, esitel/la* [<**esitel/dak*], *esitel/nud, esitel/lakse* [<** esiteldaksen*]), muudes peavormides vokaaltüvi (tähele panna: konsonanttüvi on kõigil verbidel ühtedes ja samades peamuudetes: *da*-tegevusnimes, *-nud*-kesksõnas ja umbisikulises tegumoes, vrd. 116 b, märkus, 117 erijuhtumid [*jooksma*]). — Sellejuures on kaasrõhulise silbi järel (*esitèlla*) kinnise silbi eel tüvele järgneva tunnuse ***d*** sarnastunud ***l***-ga (*esitella* < **esiteldak*; vrd. samasugust arengut pearõhulise silbi järel: *tulla* < **tuldak*), rõhutu (teise) silbi järel aga püsinud (*õmmelda, kõnelda*).

Märkus. *esitlema*-tüüpi võidakse pöörata ka nagu *kirjutama*. Niisugusel puhul on tal olemas ainult vokaaltüvi *(esitleda, esitlenud, esitletakse)*.

120. II liik: *`murdu/ma [`murdun, `murduda].*

Tüübid *`murduma [`murdun], kirjutama [kirjutan]*; astmevahelduseta sõnad:

`murduma,*** *da*-teg. ***`murduda

	Olevik.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***`murdun***	*`murdusin*	*`murdunud*
Umbisik.	*`murdutakse*		***`murdutud***

kirjutama, *da*-teg. *kirjutada*

	Olevik.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	***kirjutan***	*kirjutasin*	*kirjutanud*
Umbisik.	*kirjutatakse*		***kirjutatud***

Samuti pöörduvad:

(Tüüp ***murduma*** *[murdun]*, kahesilbised tüved kolmandal silbivältel:) *kalduma, puuduma, juhtuma, joobuma, jälgima, lõhkema, julgema, katkema, langema, hääldama, eeldama, koondama, pooldama, koostama, äestama, jaatama, eitama, kaotama, töötama* jne.

(Tüüp ***kirjutama*** *[kirjutan]*, kolme- ja enamsilbised:) *harjutama, armastama, kirjeldama, parandama, ähvardama, häälitsema, muretsema, kaubitsema, alanema, halvenema, suurenema, kohisema, kärisema* jne.

Erijuhtumid. Sõnul *`kuulduma* (varemini: *kuuluma*), *`tunduma* on olemas ka isikulise tegumoe *kse*-olevik: ***kuulukse, tunnukse.***

*-ele-*tüvelisi sõnu nagu *esit[e]lema, kõnelema* vt. 116 b, 118.

Märkus. Näiteid *murduma*-tüübis sündinud kontraktsioonist: *lahkuma* < **lahkobuma-*, *peatama* < **pidatama-*, *julgema* < **julgedama-*, *langema* <**langedama-* jne. — Seega on *e*-lised sõnad varemini osalt pöördunud nagu *tõmbama* (< **tõmbada-*, vrd. **julgeda-*), millest leidub jälgi meie kõnekeeleski: *juletakse* (vrd. *tõmmatakse*); kirjakeeles: *`julgetakse.*

-nema-, *-tsema*-pöördsõnust leidub rahvaluulekeeles vorme, mis on ilma *-ne-*, *-tse*-ta: *põgeda* [= põgeneda], *ilugeme* [= ilutsegem], *taganud* [= taganenud] jne. Need on muistsed konsonanttüved *(põgeda* <**paged/dak, põgenud* < **pagednud)*.

Ka kirjakeeles esinevad üksik-verbivormid *parata, paraku* on säärased vanaaegsed konsonanttüved, ja nimelt verbist *parandama (parata* <**parand/dak)*.

121. Astmevaheldus verbide teises ja kolmandas pöördkonnas on peajoontes samuti vastuoksases järjekorras nagu noomeneilgi (vt. 74): *-da*-tegevusnimi on kahesilbistel tugev, kolmesilbistel nõrk *(õppida, hüpata)*, olevik kahesilbistel nõrk, kolmesilbistel tugev *(õpin, hüppan*; tähele panna: seega on *da*-tegevusnime ja oleviku aste alati teineteisele vastupidine: kui on *da*-teg. tugev, siis on olevik nõrk, ja ümberpöördult *[õppida — õpin, hakata — hakkan])*. Ka *-nud*-kesksõna on kahesilbistel tugev, kolmesilbistel nõrk *(õppinud, hüpanud)*. Muud peamuuted on mõlemas pöördkonnas samal astmel: isikulise tegumoe *ma*-tegevusnimi ja lihtminevik on alati tugev *(õppima, hüppama, õppisin, hüppasin)*, umbisikuline tegumood alati nõrk *(õpitakse, hüpatakse, õpitud, hüpatud)*. — Erandiks on *murdma-*, *laulma-*, *seisma-*, *laskma*-tüübi sõnad, mille umbisikuline tegumood on tugeval astmel: *`murtakse, `murtud, `lauldakse, `lauldud, `seistakse, `lastud.*

122. Kahe- ja kolmesilbiste pöördsõnatüvede astmevaheldust peegeldab järgmine kavastis (● tähendab tugevat, ○ — nõrka astet).

		2-silb.	3-silb.
Isikuline	*ma*-teg.	● *sündima*	● *lendama*
	da-teg.	● *sündida*	○ *lennata*
	Olev.	○ *sünnin*	● *lendan*
	Lihtmin.	● *sündisin*	● *lendasin*
	nud-kesks.	● *sündinud*	○ *lennanud*
Umbisik.	*-kse*-olev.	○ *sünnitakse*	○ *lennatakse*
	-tud-kesks.	○ *sünnitud*	○ *lennatud*

(muude pöördsõnavormide aste on sama mis nende põhimuuteil).

123. *deklaméerima, maskéerima* pöörduvad nagu *veerima* (*leppima*-tüüp), *poléeruma, kristalliséeruma* nagu *veenduma* (*murduma*-tüüp), *eksperiméntima* nagu *leppima*.

Võõrsõnad pöörduvad nagu nende lõpposa, alates pearõhulisest silbist, viimane kaasa arvatud (vrd. võõrsõnade käänamist, 77).

124. Pöördkon-

(● tähendab tugevat, ○ — nõrka astet; 0 [= null] on

Pöördkonnad.

(*ma*-teg. ja olev.)	*da*-teg.	Lihtmin.
I. Ühesilbised.		
a) tooma — toon	-a (-da) { tuua	-in (-sin) { tõin
keema — keen	kiia ~ keeda	keesin
saama — saan	saada	sain
b) käima — käin	käia	-sin käisin
II. Kahesilbised.		
● ○	●	●
1) lugema — loen		
a) lugema — loen	-da { lugeda	-sin { lugesin
paluma — palun	paluda	palusin
siblima — siblin	siblida	siblisin
leppima — lepin	leppida	leppisin
b) tulema — tulen	l } + a { tulla	-in (-sin) { tulin
esitlema — esitlen	n }	esitlesin
esitelema — esitelen	r }	esitelin
2) saatma — saadan		
saatma — saadan	0 { saata	-sin { saatsin
murdma — murran	murda	murdsin
laulma — laulan	-da laulda	laulsin
seisma — seisan	-ta { seista	seisin
laskma — lasen	lasta	lasksin
III. Kolme- ja enamsilbilised.		
● ●	○	●
1) tõmbama — tõmban		
tõmbama — tõmban	-ta tõmmata	-sin { tõmbasin
õmblema — õmblen	-da { õmmelda	õmblesin
kõnelema — kõnelen	kõnelda	kõnelesin
2) murduma — murdun		
murduma — murdun	-da { murduda	-sin { murdusin
kirjutama — kirjutan	kirjutada	kirjutasin

(Erijuhtumeid ning kõrvalepõikeid

dade tabel.

märgiks, et vastaval muutel tunnus ning lõpp puudub).

-nud-kesks.	*-kse*-olev.	*-tud*-kesks.
-nud { toonud, keenud, saanud, käinud	**-akse** (-dakse) { tuuakse, kiiakse - keedakse, saadakse, käiakse	**-dud** { toodud, keedud, saadud, käidud
●	○	○
-nud { lugenud, palunud, siblinud, leppinud	**-takse** { loetakse, palutakse, siblitakse, lepitakse	**-tud** { loetud, palutud, siblitud, lepitud
tulnud, esitelnud, esitelnud { l, n, r }	+ **akse** { tullakse, esitellakse, esitellakse	**-dud** { tuldud, esiteldud, esiteldud
-nud { saatnud, murdnud, laulnud, seisnud, lasknud	**-takse** (-dakse) { saadetakse, murtakse (●), lauldakse (●), seistakse (●), lastakse (●)	**-tud** (-dud) { saadetud, murtud (●), lauldud (●), seistud (●), lastud (●)
○	○	○
-nud { tõmmanud, õmmelnud, kõnelnud	-takse -dakse { tõmmatakse, õmmeldakse, kõneldakse	-tud -dud { tõmmatud, õmmeldud, kõneldud
-nud { murdunud, kirjutanud	**-takse** { murdutakse, kirjutatakse	**-tud** { murdutud, kirjutatud

vt. 115 b, 116, 117, 118, 120).

IV. Abisõnad.

125. Abisõnade e. partiklite liiki loetakse sõnad, mis ei muutu (või muutuvad puudulikult) ning mis oma tähenduselt ning tarvituselt erinevad käänd- ja pöördsõnadest. Nad rühmitatakse, nagu juba varemini mainitud, määr-, kaas-, side- ja hüüdsõnadeks (vt. 35, 39).

a. Abisõnade sisuline külg.

126. Määrsõnad e. **adverbid** väljendavad:

a) kohta: *siin, seal, eemal, eemale, eemalt, kaugel, mujal, üleval* jne.;

b) aega: *nüüd, täna, homme, eile, ammu, varsti, pea, ikka, kaua, alati* jne.;

c) viisi: *ilusasti, kiiresti, vihaselt, kõvemini, ruttu, otse, paiguti, jalgsi, põlvili, vastastikku* jne.;

d) määra: *väga, peaaegu, kaunis, natuke, pisut, ainult, liiga, määratu* [*suur*] jne.;

e) jaatust või eitust, näit.: *jah, neh, muidugi, kindlasti, igatahes, vististi, arvatavasti, ei, ei sugugi, vaevalt* jne.;

f) küsimust, näit.: *kus? kuhu? kust? kunas? millal? kuida(s)? miks? mispärast?* jne.

127. Kaassõnu (ees- ja tagasõnu) e. **pre-** ja **postpositsioone** tarvitatakse alati ühenduses käändsõnadega ja nad osutavad kohta, aega, põhjust ja muid asjaolusid, näit.: [*laua*] *alla, all, alt;* [*maja*] *ette, ees, eest;* [*värava*] *juurde, juurest; ümber* [*põllu*], *üle* [*järve*], [*metsa*] *kaudu, päri* [*tuult*], *piki [jõge],* [*linna*] *poole; enne* [*lõunat*], *pärast* [*vihma*], [*sõja*] *järel;* [*külma*] *tõttu,* [*venna*] *pärast,* [*elu*] *tarvis; peale* [*minu*], *ilma* [*söömata*] jne.

Märkus. See asjaolu, et kaassõnad esinevad alati koos käändsõnadega ning pealegi kindlate käänetega (nagu näitab lause-

õpetus), aitab neid eraldada määrsõnust, mida võidakse tarvitada ka ilma noomeniteta (vrd.: *Ta tuli* ***pärast***, kus *pärast* on määrsõna, ja *ta tuli* ***pärast*** *mind*, kus *pärast* on kaassõna).

128. Sidesõnad e. **konjunktsioonid** on tähenduselt:

a) ühendavad: *ja, ning, niihästi — kui (ka), ei — ega, ka*;

b) eraldavad: *ehk, või, kas — või, ega* [= ei ka, ka mitte, ja ei];]

c) vastandilised ning piiravad (möönvad): *aga, kuid, ent, vaid, ei ainult — vaid ka, ometi, siiski, ikkagi, sellegipärast, kummatigi, igatahes, olgugi et, ehkki, kuigi, ehk küll;*

d) järeldavad: *nii siis, järelikult, (nii) — et;*

e) põhjendavad (põhjust ning otstarvet väljendavad): *sellepärast et, sest et, seks et, kuna, et;*

f) seletavad: *sest, sellepärast ~ seepärast, nimelt, ju;*

g) määruslikud (aega ning tingimust väljendavad): *kui, enne kui, siis kui, kuna;*

h) võrdlevad: *(nii) kui ~ nagu, just kui, otse kui ~ otsegu, mida — seda, kuivõrra — sellevõrra, mitu — setu;*

i) küsivad: *kas, eks* [= kas ei], *ega* [= kas ei, ju ei].

129. Hüüdsõnad e. **interjektsioonid** väljendavad:

a) rõõmu: *hõissa! ahaa!*

b) valu ning tuska: *ai! ai ai! oi oi! oh! ah! oeh!*

c) ehmatust: *aih! võih! uih!*

d) imestust: *tohoh! tohoo! nonoh! ohoo! oo! ennäe! soo-oh! hm! mh!*

e) tänu: *aitäh! aituma!*

f) hõikamist: *ae! hõi! õe! hei! halloo!*

g) pakkumist: *säh! sähke! näh!*

h) tülgastust: *ptüi! püh! päh! vuih!*

i) parastamist: *ahah! paras paras! hästi hästi!*

k) ähvardamist: *oot-oot! katsu katsu!*

l) peletamist: *hurjoh! kõtt! kõss! huist! hõits!*

m) loomade hõikamist: *nõõ! tpruu! ass ass! kiis kiis! notsu notsu! kulu kulu! tibu tibu!*

n) mingit kahinat või liikumist: *kopsti! mürtsti! prauhti! põmm! lipsti! viuh!*

b. Abisõnade vormiline külg.

130. Abisõnad võivad olla oma kuju poolest:

a) Määrsõnaliidetega tuletisi muudest sõnaliikidest, näit.: (*-sti*:) *suuresti, hästi, kõvasti, ilusasti* jne.; (*-mini*:) *paremini, kõvemini, ilusaimini* jne.; (*-ti*:) *tükati, paiguti, õhtuti, murdeti* jne.; (*-li*:) *pikali, selili, laiali, põlvili* jne.; (*-stikku*:) *vastastikku, rinnastikku, kohastikku, läbistikku* jne. (siin on toodud ainult mõned tähtsamad rühmad; neid määrsõnaliiteid esitab üksikasjalikumalt tuletusõpetus).

b) Tähenduslikult eraldunud, iseseisvaks kivistunud noomenite või verbide muutevorme, näit.: (nimetav:) *läbi, kord, kole, kaunis;* (osast.:) *nüüd, kottu* (< **kododa*), *takka;* (sisekohakäändeid:) *juurde, juures, juurest, kuhu, kus, kust, ette, ees, eest, alla, maha, paiku, harkis, vintis, mossis;* (väliskohakäändeid:) *eemale, eemal, eemalt, peale, peal, pealt, kõrvale, kõrval, kõrvalt, nimelt;* (olev:) *kodu* (< *kodona*), *taga, kuna*; (saav:) *miks;* (rajav:) *seni, kuni, üleni;* (ilmaütl.:) *kogemata, tingimata;* (kaasaütl.:) *väga* (< *väega*), *seega* [= järelikult]; (viisiütl.:) *kui, piki, eile, paigu, üksi, rinnu, tasa;* (latiiv:) *koju, siia, sinna, üles, taas* (< *tagas*); (prolatiiv, mis pole algselt ka vist olnud muud midagi kui instruktiiv, näit. *meritsi* — viisiütl. sõnast *merine* [omast. murdeti *meritse*]:) *meritsi, tuulitsi, järvitsi, jäisi, maisi, puisi;* (segakäändeid:) *seniks* (rajav + saav), *siiani* (latiiv +

rajav), *kodunt, tagant* (olev + osast.); (verbide käskiv kõneviis:) *vaat', oot-oot, paraku,* jne.

Märkus: Osastava lõpp *-da* on muistsel ajal tähendanud kohta, millest ongi tingitud partikliks muutunud osastavate nagu *kottu, takka, kodunt, tagant* jne. praegune ablatiivitähendus.

c) Sõnaühendeid ja sõnarühmi, näit.: *otsegu* (< *otse kui*), *tänavu* (< *täna voona;* sõnast *voos* [*voe*]), *muuseas, niikuinii, sellepärast et, olgugi et, ei ainult — vaid ka; kulu kulu! kiis kiis! kilks-kolks!* jne.

d) Grammatiliselt eritlematuid sõnakesi või häälitsusi, mil pole harilikult mingit sidet noomenite või verbidega, näit.: *jah, ju, ja, või, veel, ka; ai! oh! hõi! mürtsti! kolksti!* jne. (siia rühma kuulub enamik hüüdsõnu).

e) Sõnaosakesi, mis esinevad ainult liidetuina muude sõnadega koos (n. n. liitpartiklid): *-gi, -p, -ks, -s;* näit.: *minagi, meeski, vendki, temap, seep* [see on], *minaks* [= kas mina], *sinaks, olens* [= olen siis], *ons* jne.

Trükivigu ja õiendusi.

Lk.	rida	on	peab olema
2	6 ülalt	juhtumistel	juhtumitel
13	18 „	pingusega	pingsusega
45	8 „	*h*-lõpulise	*h*- või *de*-lõpulise
68	2 „	mitm. osastav	mitm. omastav
97	17 „	vrg.	vrd.

Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetiste nimestik 1927. a.

I. **Esimene liivi lugemik.** Kokku seadnud Lauri Kettunen ja Oskar Loorits. 22 + 4 lk. Hind 30 mk.

II. **Eestlasele eesti nimi.** 70 lk. Hind 50 mk.

Sisaldab järgmised kirjutised: Eessõna. Eestlasele eesti nimi! O. Kallas, Kas oleme küpsed? M. J. Eisen, Sugunimede tekkimine. V. Ernits, Nimede muutmine kultuurloolise nähtusena. G. Suits, Nimede muutmine Rootsis. Hilja Kettunen, Teile, kellede päralt on tulevik. K. E. Sööt, Omad sepad (luuletus). J. Aavik, Missuguseid nimesid ja mispärast tuleks muuta. A. Saareste, Ka ristinimed eestilisemaks! O. Loorits, Eesti perekonnanimede kirjutamisest. V. Eestivere, Külalise võrdlus. „Academicus", Kiri lahe tagant. L. Kettunen, Nimede valik ja soetamine. Nimede muutmise talituse teadaanne.

III. **Valkea käärme.** Soome muinasjutud I. Toimetanud ja tõlkesõnastikuga varustanud M. Nurmik. 32 lk. Hind 30 marka.

IV. **15.000 uut sugunime.** 68 lk. Hind 50 mk.

V. **Teine liivi lugemik.** 16 lk. Hind 40 mk.

VI. **Seto lugõmik.** I osa. 182 lk. Hind 50 mk.

VII. **Kaksoisten seikkailut.** Soome muinasjutud II. Toimetanud ja tõlkesõnastikuga varustanud M. Nurmik. 40 lk. Hind 30 mk.

VIII. **Kultarukki.** Soome muinasjutud III. Toimetanud ja tõlkesõnastikuga varustanud M. Nurmik. 32 lk. Hind 25 marka.

IX. **Kolmas liivi lugemik.** 20 lk. Hind 25 mk.

X. **Neljas liivi lugemik.** 16 lk. Hind 25 mk.

XI. **Kodotulõ'.** Seto lugõmiku II osa. 1 kaardiga. 224 lk. Hind 75 mk.

XII. E. Muuk, **Eesti keeleõpetus.** I. Hääliku- ja vormiõpetus. (Pealadu: Eesti Kirjanduse Selts, Tartu).

XIII. E. Muuk, **Lühike eesti keeleõpetus.** I. Hääliku- ja vormiõpetus. (Pealadu: Eesti Kirjanduse Selts, Tartu).

XIV. **Pühä Evangeelium,** Matteusõ, Markusõ, Luukasõ ja Johannõsõ kirotõt. Seto kiilde ümbre pannu' Ernst Puusepp. 302 lk. Hind 100 mk.

XV. **Viies liivi lugemik.** 16 lk. Hind 25 mk.

Muud väljaanded:

Aastaraamat I. (1920). 22+4 lk. Hind 30 mk.

Aastaraamat II. (1921). 36 lk. Hind 40 mk.

Aastaraamat III. (1922). 62 lk. Hind 50 mk.

Aastaraamat IV. (1923). 48 lk. Hind 50 mk.

Aastaraamat V. (1924—1925). 48 lk. Hind 50 mk.

Nimede valik ja soetamine. (Äratrükk albumist „Eestlasele eesti nimi"). 22 lk. Hind 35 mk.

Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu. (Äratrükk ajakirjast „Eesti Keel"). 16 lk. Hind 25 mk.

Keeleteaduslik ajakiri

Eesti Keel.

I—IV (1922—1925) à 192 lk. Hind à 250 mk. **V** (1926), 256 lk. Hind 320 mk.

Ajakirja 1927. a. tellimishind 250 mk. (väljamaale 300 mk.).

Talitus ja raamatute pealadu: **Akad. Emakeele Selts,** Tartu.

P2E A/621 12

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
1 0100 00380525 2